

Analiza suđenja Adolfu Eichmannu iz povijesne i filozofske perspektive

Popeškić, Roberta

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:830863>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-05**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za filozofiju

Odsjek za povijest

ROBERTA POPEŠKIĆ

**ANALIZA SUĐENJA ADOLFU EICHMANNU IZ POVIJESNE I FILOZOFŠKE
PERSPEKTIVE**

Diplomski rad

Zagreb, 2024.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za filozofiju

Odsjek za povijest

ROBERTA POPEŠKIĆ

**ANALIZA SUĐENJA ADOLFU EICHMANNU IZ POVIJESNE I FILOZOFSKE
PERSPEKTIVE**

Diplomski rad

Mentorica: Izv. prof. dr. sc. Ivana Zagorac

Komentor: doc. dr. sc. Goran Hutinec

Studentica: Roberta Popeškić

JMBAG: 0115072664

Smjer: Dvopredmetni diplomski studij povijesti i filozofije - nastavnički smjer

Odsjek: Odsjek za filozofiju i povijest

Zagreb, rujan, 2024

Izjava o autorstvu:

Ja, Roberta Popeškić, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom „Analiza suđenja Adolfu Eichmannu iz povijesne i filozofske perspektive“ izvorni rezultat mogega rada te sam suglasna u njegovoj javnoj objavi u elektroničkom obliku. Izjave i bilješke drugih autora parafrazirane su i citirane u skladu s korištenom literaturom.

Potpis studentice: _____

U Zagrebu: _____

Sažetak:

Adolf Eichmann bio je njemački pripadnik SS-a koji je zbog sudjelovanja u masovnim deportacijama i ubijanjima Židova u Drugom svjetskom ratu, postao jednim od najzloglasnijih ratnih zločinaca. Iako je nekoliko godina nakon rata uspješno skrivao svoj identitet, Eichmann je u konačnici uhvaćen i osuđen na smrt. Uz to što je privuklo ogromnu medijsku pažnju, njegovo je suđenje imalo i iznimnu povijesnu i filozofsku važnost. S ciljem boljeg razumijevanja ove teme, kroz ovaj će se rad provesti detaljna analiza samog suđenja iz filozofske i povijesne perspektive. U okviru povijesti, bit će analiziran sam kontekst i okolnosti u kojima se odvija suđenje a istaknut će se i važnost Eichmannove uloge u nacističkom režimu. Nadalje, razmotrit će se koliko je ovo suđenje pridonijelo širenju svijesti o zločinima Holokausta i na taj način utjecalo na kolektivno pamćenje. S druge strane, iz filozofske će se perspektive rad usredotočiti na moralne aspekte Eichmannove obrane pa će u tom smislu, biti otvorena pitanja osobne odgovornosti, moralne krivnje i poslušnosti autoritetu. Eichmannova se obrana uvelike oslanjala na tvrdnju da je „samo slijedio naredbe“ što je otvorilo kompleksne etičke dileme kojima je posebnu pažnju posvetila filozofkinja Hannah Arendt. Istražujući koncept banalnosti zla, Arendt je razvila teoriju prema kojoj pojedinci mogu počinuti neizrecivo okrutna djela a da pritom ne posjeduju inherentno zlo. Obzirom da je predstavljala važnu figuru u kontekstu Eichmannova suđenja, velik će fokus biti stavljen upravo na njenu interpretaciju ovog događaja, kontroverze koje su proizašle iz izvještaja Arendt te prigovore drugih autora. Povezujući filozofsku i povijesnu perspektivu, glavni je cilj rada ukazati na duboki značaj suđenja u kontekstu suočavanja s prošlošću ali i njegovih posljedica na etiku i filozofiju.

Ključne riječi: Adolf Eichmann, pamćenje, Holokaust, zlo, Hannah Arendt

Abstract:

Adolf Eichmann was a German member of the SS who became one of the most notorious war criminals due to his involvement in the mass deportations and killings of Jews during World War II. Although he successfully concealed his identity for several years after the war, Eichmann was ultimately captured and sentenced to death. His trial not only attracted immense media attention but also held significant historical and philosophical importance. To gain a deeper understanding of this topic, this paper will conduct a detailed analysis of the trial from both a philosophical and historical perspective. The historical analysis will focus on the context and circumstances surrounding the trial, emphasizing Eichmann's role in the Nazi regime. Additionally, the paper will explore how the trial contributed to raising awareness of the crimes of the Holocaust and its impact on collective memory. From a philosophical standpoint, the paper will examine the moral aspects of Eichmann's defense, raising questions of personal responsibility, moral guilt, and obedience to authority. Eichmann's defense heavily relied on the claim that he was „just following orders“, a notion that opened complex ethical dilemmas, particularly addressed by the philosopher Hannah Arendt. In her exploration of the concept of the „banality of evil“, Arendt developed a theory suggesting that individuals can commit unspeakable acts of cruelty without possessing inherent malice. As Arendt was a key figure in the interpretation of Eichmann's trial, the paper will place significant emphasis on her perspective, the controversies arising from her reports and critiques from other authors. By linking the philosophical and historical perspectives, the primary goal of the paper is to highlight the profound significance of the trial in confronting the past, as well as its lasting impact on ethics and philosophy.

Keywords: Adolf Eichmann, memory, Holocaust, evil, Hannah Arendt

Sadržaj

1. UVOD	1
2. PROFIL I BIOGRAFIJA ADOLFA EICHMANNNA	4
2.1. Djetinjstvo i karijera	4
2.2. Ulazak u Nacističku stranku	5
2.3. Odgovornosti i napredovanje	7
2.4. Bijeg u Argentinu i otmica	8
3. SUĐENJE ADOLFU EICHMANNU	10
3.1. Uvod u suđenje	10
3.1.1. <i>Istraga i dokazni materijali</i>	12
3.1.2. <i>Optužnica</i>	13
3.1.3. <i>Prijenos putem TV-a i radija</i>	14
3.1.4. <i>Razlike u odnosu na suđenje u Nürnbergu</i>	14
3.2. Početak suđenja i dokazni postupak tužiteljstva	15
3.3. Dokazni postupak obrane	20
3.4. Unakrsno ispitivanje Gideona Hausnera	24
3.5. Ispitivanje od strane sudaca i završni govori	26
3.6. Presuda i kraj suđenja	28
4. DRUŠTVENA REAKCIJA	30
4.1. Pitanje smrtne kazne	31
4.2. Pravilnosti suđenja	32
4.3. Eichmannovo suđenje kao lekcija	32
5. VAŽNOST SUĐENJA I DUGOROČNE POSLJEDICE	33
5.1. Važnost žrtava i utjecaj suđenja na kolektivnu svijest o Holokaustu	33
5.1.1. <i>Izrael</i>	37
5.1.2. <i>Njemačka</i>	39
5.1.3. <i>Sjedinjene Američke Države</i>	42
6. ANALIZA SUĐENJA IZ FILOZOFSKE PERSPEKTIVE	43
6.1. Hannah Arendt i Eichmann u Jeruzalemu	44
6.1.1. <i>Problematici aspekti suđenja</i>	45
6.1.2. <i>Glavne karakteristike Eichmannova ponašanja na suđenju</i>	48
6.2. Moć totalitarizma	50
6.3. Rasprava o zlu	53
6.3.1. <i>Zlo u Trećem Reichu</i>	57
6.3.2. <i>Banalnost zla</i>	59

6.4.	Pitanje odgovornosti i krivnje	63
6.5.	Utjecaj teze o banalnosti zla na psihologiju	66
6.6.	Kontroverze i kritike Hannah Arendt	67
6.6.1.	<i>Pogrešna interpretacija Eichmanna</i>	67
6.6.2.	<i>Negativni i stereotipni komentari</i>	70
6.6.3.	<i>Pokušaj uključivanja Eichmanna u teoriju o totalitarizmu</i>	72
6.6.4.	<i>Kratko vrijeme provedeno na suđenju</i>	72
7.	ZAKLJUČAK	74
8.	LITERATURA I IZVORI	77

1. UVOD

Ukoliko se osvrnemo oko sebe, uočiti ćemo da smo svakodnevno izloženi zlu pred kojim, zbog nemogućnosti da ga u potpunosti objasnimo, radije bismo zatvorili oči. Doista, čini se kao da živimo u svijetu u kojem nam predodžbe o paklu više nisu potrebne jer su oni najekstremniji i nezamislivi oblici zla, zahvaljujući čovjekovom djelovanju, već postali stvarnost. Ako je čovjek slobodno biće koje u svakom trenutku može odabrati drugačiji put, kako onda objasniti zlodjela koja nadilaze naša shvaćanja? Suočeni s ovim spoznajama, ljudska potreba za pronalaskom smisla i opravdanja za postojanje zla postaje neizbježna. Bez razumijevanja i nade u bolju budućnost, čovjek naprosto ne zna kako nastaviti dalje i nositi se s boli i patnjom.

Kada razmišljamo o vlastitoj prošlosti, primjećujemo da se čovječanstvo u različitim razdobljima suočavalo s teškim vremenima koja su gotovo u potpunosti zamračila javni prostor i dovela do nastanka jedne nove, izopačene vrste ljudskosti gdje su pojmovi poput empatije, pravde i odgovornosti izgubili smisao. Najočitiiji primjer je svakako nacistički režim koji je od svog začetka težio totalitarizmu i na kraju stvorio društvo nesposobno suočiti se s vlastitom prošlošću. Njemačko je društvo bilo opterećeno kolektivom krivnjom koju su nacisti nametnuli ne samo svojim žrtvama nego i stanovnicima vlastite zemlje. Ovo nas navodi da se pitamo kako je moguće zadržati priseban stav i zdrav razum u svijetu koji je postao nehuman a ljudskost je svedena na praznu frazu i privid. Kako razumjeti zločine nacističke Njemačke i objasniti zlo koje je iz režima proizašlo? Možemo li uopće pojmiti što je potaknulo ljude da počine ova nezamisliva zlodjela, i najvažnije, može li čovječanstvo nastaviti dalje?

Iako su Nürnberška suđenja pokušala pružiti pravdu žrtvama i osuditi počinitelje, ona nisu uspjela pomoći ljudima u suočavanju s prošlošću i stoga ova pitanja nisu prestala zaokupljati javnost. U tom su trenutku, pitanja o začetku nacizma, masovnim zločinima i genocidu nad šest milijuna Židova, svedena na suočavanje s jednim čovjekom – Adolfom Eichmannom. Kao službenik Glavnog ureda za sigurnost Reicha (RSHA), Eichmann je bio odgovoran za deportacije europskih Židova u koncentracijske logore. Nakon što je uhvaćen u Argentini 1960. godine, uslijedilo je njegovo suđenje koje je postalo ključnom točkom u promišljanju o zlu i odgovornosti, i to ne samo u povijesnom, nego i u filozofskom smislu.

Suđenje je održano 1961. godine u Jeruzalemu te je kao prvo suđenje emitirano putem radija i televizije izazvalo ogromnu globalnu pozornost i omogućilo ljudima diljem svijeta da svjedoče pravdi u stvarnom vremenu. Reakcije javnosti bile su prisutne kroz sve faze suđenja dok su intelektualne rasprave o njegovom značenju i danas aktivne. Ovaj događaj nije samo otvorio brojna pitanja o prirodi zla, individualnoj i kolektivnoj odgovornosti već je postao temeljnom prekretnicom u razumijevanju Holokausta i totalitarnih režima.

Stoga, ovaj se rad bavi analizom suđenja Adolfu Eichmannu iz povijesne i filozofske perspektive. Cilj je istražiti kako je ovaj događaj oblikovao naše razumijevanje Holokausta, kao i pitanja zločina, pravde i moralne odgovornosti. U prvom dijelu rada, fokus će biti stavljen na povijesnu analizu te će u tom smislu biti dan detaljan uvid u Eichmannov život, ulogu unutar nacističke Njemačke, bijeg u Argentinu nakon pada Trećeg Reicha te uhićenje od strane izraelske tajne službe. Zatim, analiza samog suđenja obuhvatit će sve njegove ključne aspekte – od glavnih aktera, dokaznih materijala, svjedoka, različitih faza suđenja pa do argumentacije glavnog tužitelja Gideona Hausnera i obrane Roberta Servatiusa. Posebna će se pažnja pritom posvetiti i Eichmannovom ponašanju tijekom suđenja, njegovim pokušajima opravdanja te obrani u kojoj se često pozivao na tvrdnju da je samo „slijedio naredbe“. Osim toga, obuhvatit će se reakcije na presudu i smrtnu kaznu te razmotriti osvrti različitih novinskih članaka koji su u to vrijeme komentirali suđenje. Na kraju, povijesna će se analiza fokusirati i na dugoročne posljedice suđenja te njegov utjecaj na kolektivno pamćenje Holokausta. Promjene u javnom diskursu koje su proizašle iz suđenja pritom će biti analizirane kroz konkretne primjere u Sjedinjenim Američkim Državama, Izraelu i Njemačkoj.

Nakon toga, rad će se usmjeriti na analizu suđenja iz filozofske perspektive a naglasak će biti stavljen na djelo filozofkinje Hanne Arendt *Eichmann u Jeruzalemu*. Osim interpretacije Eichmanna i samog suđenja, razmotrit će se njezino shvaćanje zla, totalitarizma i moralne odgovornosti unutar totalitarnog režima. S ciljem boljeg razumijevanja, rad će se osvrnuti na koncept zla, s posebnim naglaskom na nacistički režim i način na koji se zlo očitovalo u Trećem Reichu. Razmatranje Arendtine teorije o radikalnom i banalnom zlu, omogućit će dublje razumijevanje samog Eichmanna ali i ponuditi širi uvid u uvjete u kojima su počinjeni zločini nezamislivih razmjera.

Dakle, glavni cilj rada nije samo istražiti povijesne okolnosti i tijek suđenja Adolfu Eichmannu, već i razmotriti širi okvir u kojem je ovaj događaj moguće promatrati. Pitanje koje si pritom postavljamo jest, možemo li razumjeti Eichmannovo suđenje oslanjajući se isključivo

na povijesnu perspektivu, ili je nužno uključiti i filozofska pitanja o prirodi zla i moralnoj odgovornosti. U tom smislu, ovaj će rad istražiti u kojoj mjeri filozofska dimenzija može obogatiti povijesnu analizu te pomoći ne samo u razumijevanju povijesnog konteksta nacističke Njemačke nego, i u suočavanju s dubljim pitanjima o ljudskoj prirodi i ponašanju u uvjetima totalitarizma. U radu će se koristiti knjiga Hanne Arendt *Eichmann u Jeruzalemu* koja će primarno poslužiti za filozofski dio analize a samo djelomično za povijesni. U povijesnom smislu, fokus će biti na knjizi povjesničara Davida Cesaranija *Becoming Eichmann*, koja sadrži informacije o cijelom životu Eichmanna, njegovoj ulozi unutar nacističkog režima i naravno, samom suđenju te njegovim posljedicama. Značajan doprinos radu dat će i knjiga autorice Shoshane Felman koja je analizirala suđenje, komentirala Arendtinu interpretaciju te pisala o važnosti ovog događaja u pravnom smislu ali i širem društvenom kontekstu. Osim toga, u radu će biti korišteni različiti znanstveni članci i filozofska djela koja se bave problematikom zla i moralne odgovornosti.

2. PROFIL I BIOGRAFIJA ADOLFA EICHMANNA

Adolf Eichmann, njemački ratni zločinac, ostao je zapamćen kao ključna osoba nacističkog režima koja je upravljala birokratskim aspektima genocida nad Židovima. Njegovo suđenje u Jeruzalemu 1961. godine, ne samo da je odjeknulo širom svijeta kao povijesni fenomen, već je otvorilo brojne kompleksne rasprave o njegovom karakteru i motivima unutar nacističkog aparata. Iako je fokus rada na analizi suđenja i njegovih posljedica, važno je osvrnuti se na različite aspekte Eichmannove biografije kako bi pružili sveobuhvatan kontekst za razumijevanje njegove uloge u nacističkom režimu. Važnost uključivanja ovih podataka sastoji se i u činjenici što su oni nerijetko korišteni na samom suđenju kako bi se razmotrio njegov stav prema Židovima te utvrdili razlozi pristupanja Nacional-socijalističkoj stranci. U tom smislu, predstavljanje konteksta o Eichmannovoj prošlosti omogućava detaljnije razmatranje njegove odgovornosti, što je važno za pravni i moralni aspekt suđenja.

2.1. Djetinjstvo i karijera

Zahvaljujući pravosudnoj istrazi i brojnim istraživanjima, različiti elementi Eichmannovog ranog života danas su dobro utvrđeni. U tom smislu, poznato nam je da nije rođen s fizičkim i mentalnim poteškoćama ali i da nije imao traumatično djetinjstvo. Nije bio asocialan već upravo suprotno, imao je svoj krug prijatelja i bio sposoban razvijati stabilne odnose s drugima. Iako se, poput mnogih, suočavao s određenim životnim problemima, nikada nije pokazivao sklonosti ka neobičnom ponašanju, zlu ili mržnji prema drugima. Činjenica da Eichmannovo ponašanje nije ukazivalo na postojanje problematičnih osobina, bitno otežava razumijevanje njegove uloge u nacističkom režimu.¹

Adolf Eichmann rođen je 1906. godine u Solindenu, njemačkom gradu smještenom u Rajnskoj oblasti. Imao je trojicu braće i jednu sestru te iako je bio najstariji, jedino on nije uspio završiti gimnaziju i maturirati u kasnije upisanoj Tehničkoj školi. Njegov je otac, Adolf Karl Eichmann, radio u Linzu kao knjigovođa u tvrtki za opskrbu električnom energijom te je zbog opsega posla, 1914. bio primoran preseliti ondje s obitelji. Pojedini su autori, analizirajući Eichmannovo djetinjstvo, istaknuli kako je ovo zasigurno ostvarilo negativan utjecaj na njega i njegov odnos s ocem. U stvarnosti, Eichmann nikada nije izrazio nezadovoljstvo po pitanju selidbe te je o ocu, iako priznavši da je bio strog, uvijek govorio s ljubavlju i poštovanjem.

¹ Cesarani, D. *Becoming Eichmann: Rethinking the Life, Crimes, and the Trial of a „Desk Murderer“*, De Capo Press, Cambridge, 2007. 18 - 23.

Majka mu je bila Maria Eichmann, djevojački Schefferling, a većinom je brinula o kućanstvu i obitelji. Umrula je već 1916., kada je Eichmannu bilo samo 10 godina, nakon čega se njegov otac oženio s Mariom Zawrzal.²

Privremena odsutnost oca, preseljenje u Linz, smrt majke i očev drugi brak, sve u kontekstu svjetskog rata i političkih previranja, moglo je uzrujati mladog Eichmanna ali u nijednoj od priča o svom životu, on nije dao naslutiti takvo što. Prihvatio je da je njegov otac, nakon što je ostao udovac s petero djece za brigu, trebao novu suprugu a istaknuo je i prijateljski nastrojen odnos prema svojoj maćehi. Što se tiče njegovog školovanja, Eichmann nikada nije spominjao probleme s učiteljima, niti je svoja uvjerenja pripisivao njihovom utjecaju. U kontekstu društvenog života, često se spominje njegov prijatelj židovskog podrijetla, Mischa Sebbu s kojim je Eichmann održao dugotrajno prijateljstvo koje se nastavilo čak i nakon što se pridružio Nacističkoj stranci. Poznato je i da je učio svirati violinu, pohađao tečajeve ju-jitsua ali i da je bio član Kršćanske omladine te je svake nedjelje s obitelji odlazio na misu. Ovo su samo neki od dokaza koji potvrđuju da mladi Eichmann nije bio posebno usamljen ili nepopularan već je njegov život bio tipičan za djecu i mladež njegove klase.³

Kasnije se, na očevo inzistiranje, školovao za prodavača specijaliziranog za radio uređaje, no obzirom da nije bio posve zainteresiran, Eichmann se nakon nekog vremena prijavio za posao trgovačkog putnika tvrtke *Vacuum Oil Company*. Uspio je dobiti posao a pokazao se i vrlo uspješnim u njemu te ne samo da je prodavao naftne proizvode, već je istraživao lokacije za benzinske postaje i organizirao isporuke goriva za kupce. Uz to što je usavršio umijeće planiranja isporuka, time je stekao i važno iskustvo u lociranju i procjeni prometnih čvorišta a mnogi smatraju da mu je upravo ono pomoglo u kasnijoj ulozi tijekom nacističkog perioda. U različitim psihološkim i sociološkim istraživanjima, nacisti su često prikazivani kao usamljeni i nesretni pojedinci. Međutim, uzimajući u obzir sve prethodno navedene informacije, primjećujemo da Eichmann ne odgovara takvoj slici te stoga, njegovo priključivanje Nacističkoj stranci i SS-u nije moglo biti rezultat nužde ili nedostatka izbora.⁴

2.2. Ulazak u Nacističku stranku

Eichmann je 1932. godine pristupio Nacističkoj stranci i ušao u SS na poziv Ernsta Kaltenbrunnera, tada mladog odvjetnika iz Linza. To se dogodilo u vrijeme kada je popularnost

² Isto.

³ Isto.

⁴ Isto, 25 - 35.

stranke počela naglo rasti a istovremeno, društvena se situacija u Austriji sve više pogoršavala. Iako je tijekom 1930-ih godina nezaposlenost u Austriji iznosila preko 12 % a u društvu je vladalo siromaštvo i bijeda, Eichmann je imao dobar posao i stalan prihod. Budući da se nije nalazio u teškoj financijskoj situaciji, te kako je sam isticao, nije gajio mržnju prema Židovima, otvara se pitanje razloga njegova ulaska u nacističku stranku. Ukoliko je odgovor politički aktivizam, ponovno se možemo pitati, zašto je odlučio postati baš nacionalni socijalist? Ovo je pitanje postavljeno i na suđenju gdje je obrana pokušala pokazati da se Eichmann pridružio stranci zbog utjecaja drugih desničarskih pokreta ali i želje za promjenom društveno ekonomske situacije. Pritom se posebice nastojalo naglasiti da prilikom pristupanja stranci nije bio svjestan njezine ideologije, programa i akcija protiv Židova.⁵

Iako je svoju obitelj opisivao kao apolitičnu, njegovom ocu nacionalističke ideje i nisu bile toliko strane. O tome svjedoče njegova prijateljstva s ljudima desničarskih stavova ali i podatak da se neposredno nakon sina Adolfa, pridružio Nacističkoj stranci. Ova često zanemarena informacija, ukazuje da je očigledno dijelio političke stavove sa svojim ocem, što otvara pitanje o mogućem utjecaju očevih ideja na njega. Ipak, pogrešno je vjerovati da je, kako bi postao fanatični nacist, nužno morao biti odgojen kao takav jer baš kao poput milijuna Nijemaca, i Eichmann je politički oblikovan u različitim sredinama.⁶

Tužiteljstvo je na suđenju nastojalo dokazati da je Eichmann zaista bio upućen u nacistički program i ideologiju s ciljem da se pokaže da je bio svjestan antisemitskih stavova koje je stranka promicala. Eichmann je snažno opovrgavao takve stavove, navodeći kako je samo djelomično poznao program Nacističke stranke te da čak nije niti pročitao Hitlerovu knjigu *Mein Kampf*. Priznao je da je čitao različite nacističke novine te istaknuo da nikada nije naišao na riječi o Židovima, a čak i ako ih je bilo, nije ih shvaćao ozbiljno. Iako je možda djelomično govorio istinu, poznato je da je Austrija imala dugu tradiciju anti-židovskih političkih pokreta koji su bili zasićeni negativnim stereotipima o Židovima. To pokazuje da za svijest o antisemitizmu nije bilo nužno poznavati *Mein Kampf* ili program NSDAP-a.⁷

Glavni razlozi njegova ulaska u stranku bili su, kako je sam istaknuo, protivljenje Versaillskom ugovoru i želja za obnovom njemačke časti u svijetu. U svojim je zatvorskim

⁵ Isto.

⁶ Isto, 26 - 27.

⁷ Isto, 32 - 33.

memoarima tako napisao da ga je kao mladog čovjeka sve u njegovoj neposrednoj okolini politički usmjeravalo u nacionalističkom smjeru:

„A koji nacionalist nije bio povrijeđen riječju „Versailles“? Naravno, nisam to isprva razumio, no ubrzo sam se probudio: novine, razgovori, knjige su se pobrinuli za to.“⁸

Nakon što je postao svjestan tzv. nacionalne sramote i izdaje koju je doživjela njemačka vojska, Eichmann se upoznao sa strankom koja je za cilj imala ukloniti tu sramotu i poboljšati stanje u zemlji. Na suđenju je tako istaknuo: „Bilo je kao da me stranka progutala, suprotno svim očekivanjima i bez prethodne odluke. Dogodilo se tako brzo i iznenadno.“⁹

2.3. Odgovornosti i napredovanje

Dvije godine nakon ulaska u stranku, Eichmann se pridružio SD-u, obavještajnoj službi NSDAP-a, gdje je dobio svoj prvi zadatak o kojem, kako je i sam priznao, u tom trenutku nije imao jasnu predodžbu. Smješten je u odjel za informiranje te je bio zadužen za prikupljanje podataka vezanih uz slobodno zidarstvo. Samo četiri mjeseca nakon, premješten je u odjel zadužen za Židovsko pitanje, što je označilo pravi početak karijere koja će ga na kraju dovesti pred sud u Jeruzalemu.¹⁰

Godine 1938. poslan je u Beč gdje je osnovao Središnji ured za iseljavanje Židova, s ciljem organizacije prisilne emigracije kao novog oblika progonstva. Na poziciji šefa Centra za imigraciju austrijskih Židova, Eichmann je ubrzo postao poznat kao „stručnjak za Židovsko pitanje“ i to zbog velikog poznavanja ideologije i metoda organizacije.¹¹ Postavši svjestan svojih sposobnosti, nerijetko je počeo hvaliti vlastita „postignuća“ pa je tako na kraju rata izjavio: „Skočit ću u grob smijući se, zato što me činjenica da imam na savjesti smrt pet milijuna Židova ispunjava neizmjernim zadovoljstvom.“¹²

Sljedeće godine, Eichmann stječe izvršne ovlasti u Središnjem uredu za židovsko iseljavanje u Pragu te postaje odgovoran za iseljavanje čeških Židova iz Protektorata Bohemije i Moravske. Zatim, 1940. godine, u Berlinu preuzima Središnji ured za sigurnost i postaje šef odjela IV D4 odgovornog za emigraciju i evakuaciju. U listopadu je organizirao deportaciju

⁸ *Isto*, 32. Samostalan prijevod autora.

⁹ Arendt, H. *Eichmann u Jeruzalemu : Izvještaj o banalnosti zla*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2020.

¹⁰ Cesarani, 2007, 39 - 42.

¹¹ Arendt, 2020, 48.

¹² *Isto*, 50.

gotovo 7 000 Židova iz Badena i Saarpfalza u području Francuske, a samo godinu dana kasnije, nakon odluke o fizičkom istrebljenju Židova, postaje zadužen za cjelokupno iseljavanje Židova iz Njemačke. Kao šef RSHA odjela IV B4 zadobio je središnju ulogu u deportaciji više od 1,5 milijuna Židova i postao poznat kao „majstor koji zna pokrenuti ljude.“¹³

Svoje prve masovne deportacije organizirao je u rujnu 1941. godine, kada je iz Njemačke i njenog protektorata proveo transport 20 000 Židova i 5 000 Roma. Prema Eichmannovom viđenju stvari, prekretnica se dogodila u siječnju 1942. godine, odnosno, tijekom konferencije u Wannseeu. Naime, sazvana od strane Heydricha, ova je konferencija za cilj imala uskladiti sve napore u smjeru provedbe Konačnog rješenja, raspraviti o postupanju prema polu-Židovima te odlučiti o tome hoće li ih se ubiti ili sterilizirati. Do ovog trenutka, Eichmann se još nije našao u prisutnosti toliko visokih ličnosti a već je imao zadatak voditi protokol o Konačnom rješenju židovskog pitanja. Iskustvo u prisilnoj emigraciji predstavljalo je njegovo najjače oružje, a kako je val deportacija pokrenut od strane Hitlera sve više rastao, i Eichmannova je uloga postajala važnija. Stoga, iako se tada među svima prisutnima, nalazio na najnižem položaju, pokazao se ekspertom za prisilnu evakuaciju i nakon konferencije stekao ključnu ulogu u istrebljenju Židova.¹⁴

Iste je godine organizirao deportaciju Židova iz Slovačke, Nizozemske, Belgije i Hrvatske a zatim iz Grčke, Italije i Mađarske. U ožujku 1944. godine stigao je u Budimpeštu gdje je osobno upravljao deportacijom mađarskih Židova.¹⁵ Potrebno je naglasiti da je Eichmann tijekom ovog perioda nekoliko puta posjetio Auschwitz te je bio duboko uključen u njegov rad. Iako je negirao da je gajio mržnju prema Židovima, on je ipak bio svjestan režima istrebljenja u logorima, vidjevši ga i na vlastite oči i ne pokazujući pritom ikakvo suosjećanje. U njegovim očima, Židovi nisu bili ljudski neprijatelji već su više bili poput virusa ili bakterija u ljudskom obliku što dodatno ukazuje na radikalnost njegovog antisemitizma.¹⁶

2.4. Bijeg u Argentinu i otmica

Nakon što je Njemačka poražena u Drugom svjetskom ratu, Eichmann se osjećao izgubljeno te je postao svjestan da će od tog trenutka morati živjeti bez pripadnosti organizacije:

¹³ *Isto*, 67.

¹⁴ Cesarani, 2007, 105 - 116.

¹⁵ *Isto*, 137.

¹⁶ *Isto*, 154 - 157.

„Shvatio sam da ću morati živjeti bez vođe, teškim individualnim životom, ni od koga neću dobivati upute, neće mi više izdavati nikakve naredbe i zapovijedi, neće biti nikakvih naloga kojih ću se trebati držati - ukratko, preda mnom je jedan potpuno nepoznat život.“¹⁷

U studenom 1945. godine u Nürnbergu su počela suđenja glavnim ratnim zločincima, a Eichmannovo se ime često spominjalo među optuženima. Osjetivši ozbiljnu prijetnju, Eichmann je zaključio da je najbolje da nestane te je uz pomoć nekih zatvorenika pobjegao iz zatočeničkog logora i promijenio ime u Otto Heninger. U početku je radio kao drvosječa u Lüneburger Heideu a početkom 1950. godine uspostavlja kontakt s organizacijom ODESSA, koja mu omogućava bijeg preko Austrije do Italije a potom i do Buenos Airesa. U Argentini je živio pod lažnim imenom Ricardo Klement a uspio je omogućiti i da mu se pridruže djeca te supruga Veronica.¹⁸ Iako se njegovo ime spomenulo na suđenju u Nürnbergu, Eichmann nije bio među poznatijim nacističkim zločincima te ga zato tzv. lovci na naciste nisu niti nastojali pronaći. Tek je kasnije, lovac Simon Wiesenthal obaviješten o Eichmannovom postojanju od strane američkog obavještajnog časnika ali ni on nije shvatio njegovu punu važnost sve dok nije pročitao dokumente predane Nürnberškom sudu.¹⁹

Za vrijeme boravka u Argentini, Eichmannova se obitelj nalazila u teškoj financijskoj situaciji, a život im je bio turoban i tužan. Često se spominje da su mu tada jedino zadovoljstvo pružali razgovori s pripadnicima velike nacističke kolonije u Argentini kojima je čak i potvrdio svoj identitet.²⁰ S obzirom na to da je više puta pokušao izaći iz anonimnosti, pomalo je neobično da je izraelskoj tajnoj službi trebalo čak nekoliko godina da ga locira i uhvati. Dugo se vremena tvrdilo da izvor te informacije nikada nije otkriven jer su različite osobe isticale da su upravo one odgovorne za njegov pronalazak. Na suđenju je tako navedeno da su ga pronašli pripadnici izraelske tajne službe, iako je vjerojatnije da su ga samo oteli. Tek će godinama kasnije biti dokazano da je mjesto Eichmannova boravka u Argentini bilo poznato njemačkoj obavještajnoj službi i vladi ali se informacija svjesno zanemarila.

Nakon povratka s posla 11. svibnja 1960. godine, Eichmann je uhvaćen od strane trojice muškaraca koji su ga smjestili u automobil i odvezli u unajmljenu kuću. Kada su ga pitali za njegov identitet, odmah je odgovorio: „Znam da sam u izraelskim rukama“ te je pismeno

¹⁷ Arendt, 2020, 36 - 37.

¹⁸ Isto, 219 - 220.

¹⁹ Cesarani, 2007, 1 - 8.

²⁰ Arendt, 2020, 219 - 220.

potvrdio da se ne protivi suđenju i da je spreman otići u Izrael. Iako je prvotna ideja bila da Eichmann samo prepíše zadani tekst, on je odlučio samostalno osmisliti izjavu i surađivati u svim aspektima. U izjavi je napisao sljedeće:

„Ja, Adolf Eichmann, dolje potpisani, izjavljujem svojom slobodnom voljom: Budući da je moj identitet sada poznat, priznajem da više nema smisla pokušavati izbjeći pravdi. Izjavljujem da sam spreman otići u Izrael i suočiti se s postupkom pred nadležnim sudom. Podrazumijeva se da ću dobiti pravnu obranu i nastojat ću iznijeti činjenice vezane uz moje posljednje godine na dužnosti u Njemačkoj bez ikakvog uljepšavanja, kako bi mladima bila predstavljena istinita slika. Ovu izjavu dajem svojom slobodnom voljom. Nisu mi davana nikakva obećanja, niti sam na bilo koji način bio prijetnjama prisiljen. Želim konačno ponovno pronaći mir. Budući da se ne mogu sjetiti svih detalja i sklono mi je da ih pobrkam, molim da mi se pomogne u mojoj želji za pronalaskom istine pružanjem dokumenata i svjedočanstava na raspolaganje.“²¹

Na njegovu spremnost za suradnju utjecala je opterećenost koju je osjećao zbog vlastite anonimnosti ali i spoznaja o krivnji koja je zahvatila dio njemačke mladeži. Kako je i sam istaknuo, upravo ga je ovaj drugi faktor naveo da prihvati kako više nema pravo skrivati se te se naprosto mora suočiti s posljedicama.²²

3. SUĐENJE ADOLFU EICHMANNU

Iako je Eichmann nakratko bio zaboravljen nakon Drugog svjetskog rata, njegovo je suđenje ostalo zapamćeno kao jedno od prvih globalnih medijskih spektakala ali i najznačajnijih pravnih te povijesnih događaja 20. stoljeća. S ciljem boljeg razumijevanja njegove važnosti, u nastavku će se detaljno analizirati organizacija i tijek suđenja, ključni akteri, dokazni materijali, uloga tužiteljstva i obrane te konačna presuda.

3.1. Uvod u suđenje

Suđenje je službeno započelo 11. travnja 1961. godine i završilo 14. kolovoza iste godine. Trajalo je pedeset i šest dana a uključivalo je dva svjedočenja dnevno, svakim danom osim petka i nedjelje. Među glavnim sudionicima bili su predsjedavajući suci Moshe Landau, Benjamin Halevi i Yitzhak Raveh, glavni tužitelj Gideon Hausner te optuženik, Adolf

²¹ Cesarani, 2007, 232. Samostalan prijevod autora.

²² Isto, 224.

Eichmann. Budući da niti jedan izraelski odvjetnik nije htio uzeti njegov slučaj, branio ga je njemački odvjetnik Robert Servatius iz Kölna koji je ponudio svoje usluge Eichmannovu bratu. Rasprava se izvodila na hebrejskom jeziku uz stalan prijevod i prijenos putem radija.²³

Od velike je važnosti bilo pronaći odgovarajuće mjesto koje će omogućiti medijima praćenje ovog događaja a u konačnici je, zbog svoje veličine i mogućnosti prilagodbe, odabran Bet Ha'am, kulturni centar u Jeruzalemu. U toj, tada gotovo dovršenoj zgradi, stvoreni su posebni prostori za obranu, tužiteljstvo i suce a osigurana je i staklena kabina za Eichmanna koja ga je trebala štiti od mogućih napada. Posebna pažnja posvećena je medijima pa je tako ispod glavne dvorane pripremljena prostorija za novinare koji su imali mogućnost pratiti suđenje putem televizije uz simultani prijevod.²⁴

Izraelski premijer, David Ben-Gurion, nikada nije fizički prisustvovao suđenju ali je uvelike utjecao na njega ističući kako ono treba poslužiti kao politička izjava i prilika za globalno predstavljanje težine Eichmannovih zločina.²⁵ U tom smislu, neposredno prije suđenja istaknuo je sljedeće:

„Nesreća nanosena židovskom narodu nije tek dio zlodjela koja su nacisti počinili protiv svijeta. To je specifičan čin bez presedana, čin smišljen u svrhu potpunog istrebljenja židovskog naroda, koji se Hitler i njegovi suradnici nisu usudili počiniti protiv bilo kojeg drugog naroda. Stoga je dužnost izraelske države, jedinog suverenog autoriteta u židovskom svijetu, pobrinuti se da se potpuno razotkrije cijela ova priča i sva njezina strahota – ne želeći nipošto zanemariti druge zločine nacističkog režima protiv čovječnosti, nego kao jedinstveni zločin bez presedana ili paralele u analima čovječanstva. Nije glavna stvar u kazni koja će se izvršiti nad zločincem – nijedna kazna ne može biti dovoljna za veličinu tog zločina – nego potpuno razotkrivanje zloglasnih zločina nacističkog režima protiv našeg naroda. Sama Eichmannova djela nisu glavna stvar u ovom suđenju. Povijesna pravda i čast židovskog naroda zahtijevaju ovo suđenje. Povijesna pravda i čast židovskog naroda zahtijevaju da to učini upravo izraelski sud u suverenoj židovskoj državi.“²⁶

Dakle, prevladavalo je uvjerenje da jedino židovski sud može pružiti adekvatnu pravdu za žrtve Holokausta jer ima moralnu i povijesnu odgovornost suditi osobama odgovornim za

²³ Cesarani, 247 - 265.

²⁴ Isto, 255 - 258.

²⁵ Arendt, 2020, 11 - 12.

²⁶ Felman, S. *Pravno nesvjesno : suđenja i traume u dvadesetom stoljeću*. Deltakont, Zagreb, 2007, 139.

genocid protiv njihovog naroda. Prema tome, cilj suđenja sastojao se u potrebi za naglašavanjem važnosti sjećanja na tragične događaje iz njihove povijesti:

„Naša se mladost mora sjećati onoga što se dogodilo židovskom narodu. Želimo da znaju najtragičnije činjenice naše povijesti.“²⁷

3.1.1. *Istraga i dokazni materijali*

Istragu nad Eichmannom je vodila posebna policijska jedinica „Ured 06“ pod zapovjedništvom Avrahama Ramija Zellingera koji je okupio trideset policijskih službenika. Podijelio ih je u nekoliko skupina od kojih je ona prva, ujedno i najvažnija, bila zadužena za vođenje ispitivanja te prikupljanje dokumenata i svjedočanstava. Sve ostale skupine većinom su bile odgovorne za prevođenje ispitivanja i dokumenata, kao i za njihovo kategoriziranje i pohranjivanje. Za ispitivanje je bio zadužen glavni inspektor Avner Less koji je neposredno prije Drugog svjetskog rata napustio Njemačku i započeo rad u izraelskoj policiji. Sam proces je započeo 29. svibnja 1960. godine a Less je vrlo ubrzo uspio zadobiti Eichmannovo povjerenje i tako izmamiti što više informacija. Na jednom od prvih ispitivanja je tako izjavio:

„Spreman sam, bez zadržke, reći sve što znam o događajima... Shvaćam da ne mogu oprati ruke od krivnje, jer činjenica da sam isključivo primao naredbe danas nema značenje... Iako na mojim rukama nema krvi, sigurno ću biti osuđen za sudjelovanje u ubojstvu. No, bilo kako bilo, spreman sam iskupiti se za strašne događaje i znam da me čeka smrtna kazna. Ne tražim milost, jer na nju nemam pravo. Zapravo, ako bi se to činilo kao veći čin iskupljenja, bio bih čak spreman javno se objesiti kao odvrćući primjer antisemitima iz svih zemalja na svijetu.“²⁸

Less nije smatrao da je Eichmannovo djelomično priznanje krivnje bilo iskreno te je vrlo često bjesnio jer nije pokazivao potpuno razumijevanje veličine svojih zločina. Primjerice, kada mu je spomenuo da je njegov vlastiti otac poslan u Auschwitz, Eichmann je samo odgovorio: „To je strašno“, kao da nije imao nikakve veze s time.²⁹

Tijekom osam mjeseci, Less je gotovo svakodnevno ispitivao optuženika a potom s kolegama detaljno pregledavao transkripte i uspoređivao ih s drugim dokumentima. Eichmann

²⁷ Arendt, 2020, 17.

²⁸ Cesarani, 2007, 244. Samostalan prijevod autora.

²⁹ Isto.

je bio zadovoljan načinom na koji se provodilo ispitivanje te je pohvalio rad izraelske policije, usporedivši ga pritom s kaotičnim intervjuima Willema Sassena koje je vodio za vrijeme boravka u Argentini tijekom 1956. i 1957. godine.³⁰

Do završetka ispitivanja, snimljeno je čak 275 sati materijala od kojih je napisan transkript na 3 564 stranica a uz to, Eichmann je napisao i memoare na 127 stranica. Ostatak dokaznih materijala proizašao je iz zapisnika sa suđenja u Nürnbergu i Pragu te svjedočanstava i dokumenata prikupljenih u Slovačkoj od strane Odjela za židovsku dokumentaciju. Javili su se i mnogi preživjeli koji su tvrdili da su vidjeli Eichmanna u određenom getu ili logoru a jedan je čak izjavio da ga je vidio kako ubija židovskog dječaka u Budimpešti. Iako je Hausner koristio ovu informaciju ne bi li dokazao da je Eichmann bio ubojica, kasnije je utvrđeno da ona uopće nije bila istinita.³¹

3.1.2. Optužnica

Eichmannu je suđeno prema Zakonu o kažnjavanju nacista i nacističkih suradnika iz 1950. godine koji je dopuštao izricanje smrtne kazne. Temelj za optužnicu sastavljen je nakon pažljive i detaljne pripreme koja je uključivala analizu gotovo 2 000 dokumenata te ispitivanja čak 112 svjedoka od kojih je 90 bilo u nacističkim koncentracijskim logorima.³² Optužnica je predana registru Okružnog suda u Jeruzalemu 2. veljače 1961. godine te je Eichmann tako optužen po 15 točaka i to za sudjelovanje u zločinima protiv židovskog naroda, zločinima protiv čovječnosti te ratnim zločinima tijekom cijelog razdoblja nacističkog režima i Drugog svjetskog rata. Prve četiri točke navode da je optuženik, kao osoba odgovorna za provedbu Konačnog rješenja, uzrokovao smrt milijuna Židova. Optužnica je potom specificirala njegovu aktivnost u Odjelu IV B4 navodeći kako je bio odgovoran za podvrgavanje milijuna Židova nehumanim uvjetima i to sve s namjerom uništenja židovskog naroda. Zatim, točke 5 - 7 optuživale su Eichmanna za ubojstva, istrebljenje, porobljavanje, izgladnjivanje i protjerivanje Židova, kao i za pljačku židovske imovine. Osmo točka je bila jednostavna optužba za ratne zločine protiv Židova a točkama 9 - 12 obuhvaćena su kaznena djela protiv nežidovske populacije. Ona su uključivala deportaciju 500 000 poljskih civila, 14 000 Slovenaca, desetaka tisuća Roma i 100 djece iz sela Lidice. Završne su se točke odnosile na njegovo članstvo u neprijateljskim

³⁰ Isto, 244 - 250.

³¹ Isto, 242 - 244.

³² Parvikko, T. *Arendt, Eichmann and the Politics of the Past*, Helsinki University Press, 2021. 130.

organizacijama poput SS-a, SD-a i Gestapa.³³ Za svaku od točaka, Eichmann je izjavio istu rečenicu: „Ne osjećam se krivim u smislu optužnice.“³⁴

3.1.3. Prijenos putem TV-a i radija

Prije početka suđenja, vođena je intenzivna rasprava o tome treba li dozvoliti televizijski prijenos samog procesa. Glavni tužitelj Hausner i njegov tim, ovaj su aspekt suđenja smatrali ključnim, navodeći pritom kako će to cijelom svijetu omogućiti da svjedoči ovom povijesnom trenutku i stekne razumijevanje o užasima Holokausta. S druge strane, obrambeni tužitelj Servatius izrazio je zabrinutost zbog prisutnosti kamera u sudnici jer je smatrao da bi mogle negativno utjecati na tijek suđenja. Strahovao je da bi takva atmosfera posebno utjecala na svjedoke koji bi mogli biti skloni dramatizaciji svojih iskaza i tako ugroziti objektivnost suđenja. Glavni su odvjetnici 10. ožujka 1961. godine, raspravili o ovom pitanju pred sucima koji su, oslanjajući se na princip „gdje nema javnosti, nema ni pravde“, odlučili odobriti televizijski prijenos suđenja. Vjerovali su da snimanje neće uzrokovati veće smetnje što se na kraju doista i potvrdilo, kamere su bile oprezno postavljene tako da jedna snima publiku, druga svjedoke a treća Eichmanna.³⁵

Budući da Izrael tada nije posjedovao odgovarajuću tehnologiju, ugovor za televizijsko prenošenje i snimanje dodijeljen je američkoj tvrtki *Capitol Cities Broadcasting Corporation*. Ugovor s navedenom tvrtkom predviđao je da svi glavni američki mrežni kanali imaju pravo koristiti snimke suđenja u svojim vijestima pa je tako primjerice ABC redovito montirao sažetke koji su privlačili veliku publiku. Ironično, mali je broj Izraelaca zapravo pratio suđenje uživo te se većina upoznala s događajima kroz izvještaje i montirane isječke emitirane na radiju u posebnoj noćnoj emisiji pod nazivom *Dnevnik suđenja*. Uz svakodnevni prijenos suđenja putem televizije, tužitelju Hausneru bilo je dopušteno održavanje konferencija za tisak, kao i organiziranje televizijskih intervjua što je uvelike pridonijelo medijskoj pozornosti cijelog procesa.³⁶

3.1.4. Razlike u odnosu na suđenje u Nürnbergu

Između Eichmannovog suđenja i Nürnberških procesa postojale su brojne razlike, kako u pristupu dokazima, tako i u prezentaciji samog slučaja. Dok su se optužbe u Nürnbergu

³³ Cesarani, 2007, 250 - 258.

³⁴ Arendt, 2020, 27.

³⁵ Cesarani, 2007, 253 - 254.

³⁶ Isto, 253 - 255.

temeljile gotovo isključivo na dokumentima, suđenje Eichmannu uvelike se oslanjalo na svjedočanstva preživjelih, pružajući im pritom priliku da podjele vlastita iskustva s javnošću. Iako su oba suđenja nastojala uspostaviti pravnu povijest, Nürnberški su procesi koristili dokumentarni pristup kako bi razotkrili birokratsku prirodu nacističkog režima, dok je suđenje Eichmannu usvojilo svjedočanski pristup koje je za cilj imalo razmotriti perspektivu žrtava.³⁷

Ove je razlike bitno spomenuti jer su one bile dio brojnih rasprava prije početka Eichmannovog suđenja kojima se nastojalo pokazati da se ovim postupkom želi postići nešto što nije ostvareno tijekom Nürnberških procesa. Izraelski glavni tužitelj, Gideon Hausner, tako je istaknuo da je odluka o uključivanju svjedoka imala za cilj nadmašiti sva ona ograničenja Nürnberških procesa koja su onemogućila prenošenje emocionalnog aspekta onoga što se dogodilo. Hausner je, kao i mnogi drugi, smatrao da samo svjedočanstva preživjelih mogu istinski osvjetliti duboki utjecaj i šok Holokausta, što pokazuje da je suđenje Eichmannu težilo ne samo utvrđivanju povijesnih činjenica, već i prenošenju povijesne istine kroz iskustva žrtava.³⁸

3.2. Početak suđenja i dokazni postupak tužiteljstva

Suđenje je službeno započelo 11. travnja a prije negoli se Eichmann uopće izjasnio po pitanju optužnice, Servatius je već iznio prigovor. Naime, pitanje koje ne samo da se pojavilo tijekom suđenja, već je izazvalo i burne reakcije društva, odnosilo se na okolnosti pod kojima je optuženik bio otet i odveden u Izrael. S ciljem da ospori nadležnost suda, Eichmannov je odvjetnik više puta istaknuo da je ovaj događaj suprotan međunarodnom pravu te je pritom kao svjedoke pozvao Zvi Tohara koji je bio povezan s otmicom, te Jacka Shimonija, pilota leta koji je doveo Eichmanna u Izrael. Iako je zbog toga zatražio da se slučaj odbaci, ni tužitelj ni suci nisu priznali otmicu kao državni čin te su tvrdili da se radilo o kršenju međunarodnog prava između države Argentine i Izraela, a ne o povredi optuženikovih prava.³⁹

Također, Servatius je izrazio sumnju u nepristranost sudaca navodeći kako se nijedan Židov ne može smatrati kvalificiranim da sudi akterima Konačnog rješenja. Glavni je sudac na to odgovorio:

³⁷ Felman, 2007, 160 - 163.

³⁸ *Isto.*

³⁹ Cesarani, 2007, 257 - 259.

„Mi smo profesionalni suci, iskusni smo i naviknuti procjenjivati dokaze koji se pred nas iznose, svoj posao obavljati pred licem javnosti i podlijegati kritici javnosti. Kad sud zasjeda, suci koji ga čine ljudska su bića, bića od krvi i mesa, s osjećajima i mišljenjima, no zakon ih obvezuje da te osjećaje i mišljenja zatome. Da nije tako, ni za koji se kazneni slučaj ne bi mogao naći sudac koji se ne gnuša. Ne može se poreći da sjećanje na nacistički holokaust bolno doživljavaju svi Židovi, ali dok se ovaj proces vodi pred nama, naša će obveza biti da taj osjećaj obuzdamo, i tu ćemo obvezu ispuniti.“⁴⁰

Dok se Servatius obraćao samo sudu, Hausner je ostavio dojam kao da se obraća cijelom svijetu a emocionalni aspekt je bio izražen već u njegovom uvodnom govoru:

„Izlazeći ovdje pred vas, sudce Izraela, da bih optužio Adolfa Eichmanna, ne stojim sam. Zajedno sa mnom stoji u ovom trenutku 6 milijuna tužitelja. Ali nažalost, oni ne mogu ustati i uperiti prst u taj stakleni kavez i u onoga koji u njemu sjedi. Jer njihov je pepeo nagomilan na brežuljcima Auschwitza i na poljima Treblinke. Njihovi su grobovi razbacani uzduž i poprijeko Europe. Njihova krv vapi do neba, ali se njihov glas ne čuje. Zato ja moram biti njihova usta i u njihovo ću ime izreći strašnu optužbu.“⁴¹

Hausner je potom odbacio tvrdnju da Izrael nije prikladno mjesto za suđenje i objasnio kako nije bitno na koji je način Eichmann stigao na sud već kako će mu se suditi za počinjena djela. Kako bi ukazao na veliku odgovornost optuženika tijekom nacističkog režima, glavni je tužitelj istaknuo da su plinske komore aktivirane njegovim naredbama a njegovim potpisom određena sudbina tisuće Židova. Iako je u velikoj mjeri bio posrednik i izvršitelj naredbi drugih, odgovoran je za krvoproliće jednako kao da je osobno sudjelovao u svakom zločinu - kao da je vlastitim rukama zavezao omču za vješanje, pucao u leđa i gurao u plinske komore svakog pojedinog od milijuna koji su pobijeni.⁴²

Glavni je tužitelj nastavio izlagati svoj slučaj a pritom se nije fokusirao toliko na Eichmannovu krivnju, koliko na kriminalnu prirodu Trećeg Reicha. Prema njegovom mišljenju, nacistička se politika prema Židovima odvijala kroz tri faze, odnosno, emigraciju, teritorijalno rješenje i istrebljenje, a Eichmanna je smatrao odgovornim za svaku od njih. U korist tome, izložio je desetke dokaza koji svjedoče o njegovim intervencijama i povezanosti s

⁴⁰ Arendt, 2020, 249 - 250.

⁴¹ *Isto*, 239.

⁴² Cesarani, 2007, 3 - 4.

antižidovskom politikom, kako u Njemačkoj, tako i u drugim zemljama. Istaknuo je njegovu odgovornost za uvjete u poljskim getima, deportacije u logore smrti te aktivnosti u zapadnoj Europi i na Balkanu. Posebnu je pažnju pritom posvetio Mađarskoj i koncentracijskim logorima u kojima je Eichmann imao kontrolu nad svim pitanjima koja su se odnosila na Židove.⁴³

Od svih 112 svjedoka koji su sudjelovali na suđenju, među prvima je bio policijski istražitelj Avner Less koji je objasnio način na koji su prikupljeni dokumenti ali i predstavio snimke Eichmannova ispitivanja. Zatim, Hausner je predstavio članke iz časopisa *Der Stern* i *Life*, napisane od strane Willema Sassena na temelju intervjua koje je proveo s Eichmannom u Argentini. Iako nisu bili potpuno pouzdani i Servatius je tijekom cijelog procesa isticao sumnju u njihovu autentičnost, korištenje ovih je materijala ipak dozvoljeno.⁴⁴

Sljedeći svjedok pozvan od strane tužiteljstva bio je profesor Salo Baron koji je od 1930. godine predavao židovsku povijest na Sveučilištu u Columbiji a na suđenju je dao opsežan pregled židovskog života prije nacističke katastrofe. Nakon toga su predstavljeni dokumenti iz Eichmannovog dosjea u SS-u, kao i preporuke za unapređenje te nagrade za dobar rad. Fokus je zatim preusmjeren na događaje u Njemačkoj i Austriji između 1938. i 1939. godine, a svjedoci Benno Cohn, Aaron Lindenstrauss, Moritz Fleischmann i dr. Franz Meyer prisjetili su se nacističkih progona i opisali svoje susrete s Eichmannom. Iako je Meyer svjedočio o Eichmannovom hladnom ali „korektnom“ ponašanju, Lindenstrauss i Cohn prikazali su ga kao izrazito antisemitski nastrojenog čovjeka sklonog nasilnim ispadima. Hausner je potom nastavio s dokazivanjem optuženikove odgovornosti a spomenuo je i Hössovu izjavu o Eichmannovom posjetu logoru te planiranju učinkovitijeg plana za ubijanje.⁴⁵

Do 27. travnja, sudac Landau je počeo izražavati zabrinutost zbog trajanja suđenja i količine vremena koju je oduzimalo predstavljanje dokumenata te je zatražio da tužiteljstvo ubrza postupak. Unatoč njegovim zahtjevima, Hausner je ponovno usporio tempo prilikom predstavljanja dokaza o aktivnostima u Čehoslovačkoj tijekom 1939. godine a uslijedila su i duža svjedočanstva o užasnim uvjetima u kojima su živjeli poljski Židovi. Do ovog trenutka, Servatius nije ispitao nijednog svjedoka pozvanog od strane tužiteljstva jer nije namjeravao osporavati činjenice o nacističkom progonu Židova već umanjiti odgovornost svog klijenta. Tako je primjerice reagirao 1. svibnja 1961. godine za vrijeme ispitivanja Leona Wellsa o

⁴³ *Isto*, 250 - 253.

⁴⁴ *Isto*, 262 - 263.

⁴⁵ *Isto*.

njegovom iskustvu u logoru Janowska i istaknuo da: „Dokaz možda ima veliku važnost u povijesnom kontekstu. Međutim, nije relevantan za pravosudnu istragu jer nema veze s odgovornošću optuženika.“ Iako je sudsko vijeće očekivalo da će se tužiteljstvo ograničiti na dokaze i svjedočenja koja su izravno relevantna za Eichmanna, Hausner nije imao stvarnu namjeru to učiniti.⁴⁶

Servatius nije osporavao priče preživjelih iz Łódźa, Lwówa i Przemysła ali je zato komentirajući određenu dokumentaciju uspješno oslabio tužiteljski slučaj. To je posebno bilo izraženo tijekom predstavljanja dnevnika Hansa Franka, jednog od optuženika na sudu u Nürnbergu koji je tijekom Drugog svjetskog rata predvodio Opću Vladu u Poljskoj i bio osobni Hitlerov savjetnik. Naime, Servatius je samo upitao spominje li se Eichmannovo ime u tih 38 svezaka a odgovor je bio negativan. Nakon toga, Hausner je iznio dokaze o Eichmannovoj ulozi u deportacijama Židova iz Grčke i Italije čime je dokazao da se Konačno rješenje nije ograničilo samo na Njemačku, Poljsku i zapadnu Europu.⁴⁷

Hausner je ostvario veliki napredak tijekom ispitivanja nacističkih svjedoka Adolfa von Thaddena i Joachima Dauma koji su izjavili da je Eichmannovo odobrenje bilo nužno kod svakog postupanja s Židovima. Također, Daum je istaknuo kako se Eichmann pojavljivao na svim važnim sastancima na kojima se raspravljalo o planiranju i potvrđivanju nacističkih zločina. Servatius je u tom trenutku reagirao i zatražio odbacivanje njihovih svjedočenja zato što su potpuno zanemarili svoju ulogu i svu krivnju prebacili na Eichmanna. Ipak, Hausner se uspješno suprotstavio i pobio gotovo svaku Servatiusovu tvrdnju.⁴⁸

Tužiteljstvo je 24. svibnja preusmjerilo raspravu na Eichmannove aktivnosti u Mađarskoj a obzirom da je dokaza bilo zaista puno, Servatius je činio sve ne bi li umanjio odgovornost svog klijenta. Tako je skrenuo pozornost na ulogu drugih njemačkih zločinaca ali i na entuzijazam mađarskih suradnika, implicirajući da su Nijemci bez njihove pomoći bili gotovo bespomoćni. Ispitao je Avrahama Gordona, svjedoka koji je tvrdio da je vidio kako Eichmann ubija židovskog dječaka, i u konačnici pokazao kako ne postoje dokazi koji to potvrđuju.⁴⁹

⁴⁶ *Isto*, 264. Samostalan prijevod autora.

⁴⁷ *Isto*, 265 - 267.

⁴⁸ *Isto*, 266 - 269.

⁴⁹ *Isto*, 269 - 270.

Zatim, Hausner je prešao na izlaganje dokaza o logorima smrti a iako su se pojavljivale strašne i tragične priče, tužiteljstvu je bilo teško uspostaviti izravnu povezanost između Eichmanna i specifičnih logora. Optužbe svjedoka koji su tvrdili da su vidjeli Eichmanna kako u društvu Himmlera posjećuje logore poput Sobibora ili Treblinka, bile su opovrgnute tijekom ispitivanja od strane Servatiusa. Nadalje, budući da nije bilo preživjelih svjedoka iz logora Bežeca, Hausner je predao izvještaj sastavljen od strane Kurta Gersteina, koji je opisivao Eichmannovu ulogu u nabavi plina za ubijanje, kao i posjete navedenom logoru. Servatius je oštro prigovorio upotrebi tog izvještaja dok je Hausner pritom bio prisiljen priznati da ne postoji izravna povezanost s optuženikom.⁵⁰

Dana 6. lipnja, prikazan je film u trajanju od sat i dvadeset minuta o nacističkom progonu i masovnom ubijanju Židova koji je izvorno bio sastavljen za sud u Nürnbergu. Tijekom projekcije, čitava je dvorana bila potpuno zatamnjena ali snop svjetla ostao je usmjeren na Eichmanna koji je pomno promatrao film. Izraelski pisac, Moshe Pearlman kasnije je istaknuo da je primijetio smiješak na njegovom licu a jedan je fotograf čak uspio i zabilježiti taj trenutak.⁵¹

Na kraju tužiteljskog postupka, Hausner je predstavio ono što se trebalo smatrati jednim od njegovih najjačih aduta - snimke sastavljene od strane Willema Sassena. Iako se susreo s određenim poteškoćama prilikom prikupljanja ovih materijala, u konačnici je uspio dobiti transkripte za šezdeset i dvije od šezdeset i sedam snimljenih sesija, zajedno s Eichmannovim vlastoručno napisanim bilješkama. Svjestan koliko predstavljanje ovih intervjuova može oslabiti obranu, Servatius se trudio umanjiti vjerodostojnost ovih dokaza ističući kako tekst temeljen na snimkama nije točan jer su pojedini dijelovi namjerno izostavljeni a drugi naknadno umetnuti. Uz to, Eichmann je tvrdio kako je za vrijeme snimanja bio pijan te ga je Sassen poticao na grandiozne i preuveličane izjave. Servatius je stoga zahtijevao da se Sassen pozove na sud i predstave originalne snimke ali Hausner to nije uspio ostvariti i radije je inzistirao na korištenju Eichmannovih bilješki. Suci su to u konačnici i dopustili a jedan je dio predstavljen već 20. lipnja, na dan kada je obrana počela iznositi svoj slučaj. Pročitano je kako je Eichmann raspravljao o tome jesu li njegovi suradnici, Dieter Wisliceny i Hermann Krumej, pokušali spriječiti deportacije u Mađarskoj 1944. godine. Ukoliko jesu, smatrat će ih razlogom zbog

⁵⁰ Isto.

⁵¹ Isto, 270 - 271.

kojeg nije ostvario svoj cilj koji se sastojao u potpunom oslobođenju Mađarske od svih Židova.⁵²

3.3. Dokazni postupak obrane

Sud je prekinuo zasjedanje od 12. do 20. lipnja kako bi Servatius i njegov tim mogli pripremiti svoj slučaj. Strategija za koju se odlučio, uglavnom se temeljila na umanjivanju Eichmannove uloge u progonu i istrebljenju Židova te dokazivanju da je uvijek djelovao isključivo kao izvršitelj naredbi. U svom je uvodnom govoru ponovio poznati argument optužbe o sukobu između malog čovjeka i moćne državne mašinerije, no, u njegovoj verziji, Eichmann je predstavljen kao žrtva ogromnog sustava. U tom je smislu istaknuo kako će pravi uvid u dokumente koje iznosi obrana pokazati da odgovornost za događaje pripada samo političkom vodstvu. Ministri su donosili zakone i propise bez kojih Eichmann ne bi mogao djelovati te je stoga, on bio samo „primatelj naredbi nižeg ranga“ i nije imao drugog izbora osim poslušnosti. Servatius je zato tvrdio da je država odgovorna za sve zločine dok se Eichmann pritom trudio učiniti sve ne bi li spasio što više Židova.⁵³

Uz dokumentaciju korištenu od strane tužiteljstva, Servatius se koristio i zapisnikom Nürnberškog suda te povijesnim radovima Leona Poliakova i Geralda Reitlingera. Eichmann je pozivan većinom da interpretira dokumente, no kako je ispitivanje odmicalo, često su bili primorani žuriti kroz materijale zbog čega je cijela prezentacija djelovala nepripremljeno i površno. Tako je primjerice Martha Gellhorn, američka novinarka koja je prisustvovala suđenju, opisala Servatiusa vrlo nespretnim jer je često miješao dokumente i imao poteškoća u pronalasku potrebnih papira. U takvoj situaciji, Eichmann je često morao intervenirati kako bi pomogao svom odvjetniku, budući da je on jedini bio upućen u materijale.⁵⁴

Kada je pak došlo vrijeme za ispitivanje, Eichmann je izgledao nervozno i iscrpljeno a Gellhorn je primijetila i nesigurnost u njegovom glasu. Servatiusu nije pomogla ni Eichmannova rječitost jer se pokazao nesposobnim odgovoriti na pitanja svog vlastitog odvjetnika s jednostavnim „da“ ili „ne“. Umjesto toga, upustio se u dugotrajna i nejasna objašnjenja koja su često ostavljala prevoditelje ali i suce, zbunjenima. Landau je uzastopno

⁵² Isto, 271 - 272.

⁵³ Isto, 270 - 272.

⁵⁴ Isto.

molio Eichmanna da govori sporije i jasnije a nakon što je jedna rečenica u zapisniku trajala dvadeset i šest redaka, intervenirao je rekavši:

“Želio bih reći optuženiku da je stil osobna stvar, ali ako ga želimo razumjeti... mora koristiti kraće rečenice... Jasno nam je da u njemačkom jeziku predikat dolazi na kraju rečenice, ali predugo traje dok ne dođemo do predikata.”⁵⁵

Kada ga je odvjetnik upitao o svom dolasku u Izrael, Eichmann je objasnio da je pismo napisano u Argentini nastalo dok je bio vezan za krevet i istaknuo: „Po mom mišljenju, to se ne može stvarno nazvati dobrovoljnim“.⁵⁶ Zatim je uslijedilo ispitivanje o njegovim motivima za pridruživanje nacističkoj stranci a objasnio je da su oni vezani isključivo uz nacionalizam i ljutnju zbog Versailleskog ugovora. U tom je smislu rekao da je 1932. godine: „Program borbe protiv Židova tada pao u drugi plan, jer stranka nije mogla doći na vlast uz borbu protiv Židova“.⁵⁷ Tek je tijekom rata „Politika prema Židovima krenula u smjeru glupih, besmislenih, neograničenih mjera koje su dovele do tragedije koju nitko nije mogao predvidjeti“.⁵⁸ Zatim je detaljno opisao svoj uspon kroz redove SS-a, zanemariivši pritom entuzijazam koji je osjećao te pohvale koje je stekao na svakoj razini. Objasnio je da je njegova specijalnost bila organizacija emigracija te da je taj posao bio izrazito kompliciran ali i „uzajamno koristan“ za naciste i Židove koji su, kako je više puta istaknuo, djelovali dobrovoljno. Koristeći ove izraze, pokazao je da još uvijek razmišlja kao nacist, unatoč tome što je tvrdio da se protivio nasilnom antisemitizmu.⁵⁹

Obrana se usredotočila na prikazivanje Eichmanna kao cionista te je on u skladu s tim, predstavio plan za Madagaskar kao inicijativu za pronalaženje trajnog rješenja za beskućnost Židova. Publika je u tom trenutku reagirala izrazito burno, izražavajući nevjericu i bijes, dok je glavni sudac nastojao smiriti situaciju. Eichmann je potom detaljno objasnio kako je odgovornost za provedbu židovske politike bila raspodijeljena među različitim uredima koji su uključivali niz drugih, puno važnijih sudionika. Na ovaj se način nastojalo pokazati da brojni uredi nisu bili podređeni Odjelu IV B4 u Berlinu već drugim lokalnim i središnjim tijelima koja nisu imala veze s Eichmannom. Zatim je nastavio s prikazom vlastite karijere te je ponovio kako je njegova aktivnost u Poljskoj bila ograničena samo na organiziranje vlakova a ne

⁵⁵ *Isto*, 273. Samostalan prijevod autora.

⁵⁶ *Isto*. Samostalan prijevod autora.

⁵⁷ *Isto*. Samostalan prijevod autora.

⁵⁸ *Isto*. Samostalan prijevod autora.

⁵⁹ *Isto*, 273 - 275.

protjerivanje Židova. Pomalo je nevjerojatno da je tijekom govora o tome, istaknuo da se uvijek trudio osigurati dovoljno zaliha kako bi svi deportirani imali ugodno putovanje.⁶⁰

Obrana je 26. lipnja stigla do Wannsee konferencije a Eichmann je morao objasniti podrijetlo sastanka, glavne rezultate te svoju ulogu u njemu. Ovaj je događaj opisao kao rezultat „borbe za vlast“ između Središnje vlade i Heydricha koji je tada trebao potvrditi svoju apsolutnu kontrolu nad židovskim poslovima. Iako je tada, kao što je i sam istaknuo, bio zadužen samo za prikupljanje podataka za Heydrichov govor, njegova se uloga značajno promijenila nakon konferencije. Pritom je naglasio da se ne osjeća odgovornim za događaje koji su uslijedili jer je u svemu morao slušati svoje nadređene.⁶¹

Zbog pritiska sudaca da ubrza, Servatius je počeo žuriti kroz svaku zemlju u kojoj je Eichmann bio uključen a brzi je tempo ponovno povećao dojam površnosti i loše organizacije. Obrana je tada predstavila niz dokumenata o Francuskoj i transportu Židova u Poljsku s ciljem da se pokaže kako te djelatnosti nisu provedene od Eichmannovog već drugih odjela. Negirao je bilo kakvu ulogu u deportacijama iz Hrvatske i Grčke a 3. srpnja je dao vlastito viđenje događaja u Mađarskoj 1944. godine. Servatius je imao izrazito složen zadatak jer je morao uvjeriti sud da je njegova uloga čak i ovdje ovisila o odlukama drugih. U tom je smislu istaknuo da je njemačko Ministarstvo vanjskih poslova predstavljalo pokretačku snagu iza deportacija mađarskih Židova dok je Eichmannova nadležnost bila ograničena samo na pitanja transporta. Eichmann je potom rekao sudu:

„Nisam bio zapovjednik u Mađarskoj, imao sam operativnu jedinicu, i nisam imao ovlasti u različitim područjima zapovjedništva, osim ako odobrenje nije dao zapovjednik SD-a.“⁶²

Kako bi to i dokazao, Servatius je citirao pismo von Thaddena namijenjeno Edmundu Veessenmayeru u kojem je istaknuo da će Eichmann organizirati transport „čim se prime konačne upute“. Tri dana nakon što je počeo svjedočiti o Mađarskoj, Servatius se suočio s snažnim optužbama da je Eichmann bio izravno uključen u deportaciju Židova iz kampa

⁶⁰ Isto.

⁶¹ Isto, 277 - 280.

⁶² Isto, 279. Samostalan prijevod autora.

Kistarsca ali i da je djelovao suprotno uputama mađarske vlade. Eichmann je negirao takve tvrdnje i inzistirao da nije znao ništa o onome što se stvarno događalo.⁶³

Obzirom da je svakim danom ponavljao iste tvrdnje, suci su postajali sve nervozniji zbog Eichmannovog ponašanja. Nekoliko su ga puta napali zbog lošeg pamćenja i nedosljednosti, na što bi on samo odgovorio da je bio zbunjen te je zaboravio što se stvarno dogodilo. Tijekom posljednje faze obrane, Servatius je predstavio niz dokumenata koji su djelomično pomilovali Eichmanna a pritom je najvažnije bilo svjedočanstvo bivšeg SS-ovog suca Konrada Morgana. Spomenuvši Himmlera, Hössa i Wirtha, istaknuo je sljedeće: „Osim ovih zapovjednika postojala je Eichmannova organizacija, čiji je zadatak bio samo transportirati Židove iz Europe u koncentracijske logore.“⁶⁴

Nakon toga je trebalo razmotriti je li Eichmann uistinu posjećivao logore pa se od njega tražilo da detaljno opiše svoja putovanja u jesen 1941. godine. Prisjetio se da se morao sastati se Odilom Globocnikom u kasno ljeto ili jesen 1941. dok je u prosincu posjetio logor Chełmno u Poljskoj i izvijestio Heinricha Müllera o onome što je tamo vidio. Promatrao je masovna pogubljenja u Minsku u zimi 1941. te otišao u Auschwitz u proljeće 1942. godine. Na kraju je rekao da je u Lublinu bio ponovno sredinom 1942. kako bi Globocniku prenio pisma koja su sadržavala naknadnu dozvolu za ubijanje Židova. Eichmann je ponovio da je „te naredbe prihvatio s najvećim protivljenjem“⁶⁵ ali i da je tražio da bude oslobođen svojih novih dužnosti. Uz to, negirao je bilo kakvo znanje o pisanoj naredbi za genocid ili povezanost s istrebljenjem - osim onog što je već implicirano putovanjem.⁶⁶

Posljednji dan ispitivanja, Eichmann je kratko komentirao iskaze svjedoka Maxa Mertena i Otto Winkelmana, koji su se, kako je istaknuo, očajnički i neuvjerljivo trudili prebaciti krivnju na njega. Kada je Servatius otvorio pitanje Eichmannove svijesti o sudbini deportiranih ljudi, on je priznao: „Morao sam provesti transport u skladu s naredbama koje sam primio. Bio sam svjestan da su neki od tih ljudi ubijeni u logorima. To moram priznati u skladu s istinom.“⁶⁷ S druge strane, na pitanje osjeća li se osobno krivim zbog toga, oklijevao je dati odgovor i ponavljao da se ono što je nekada bila „istina“ sada promijenilo, implicirajući pritom razliku između pravne i ljudske krivnje. Isticao je da je odluka o pokretanju deportacija

⁶³ *Isto.*

⁶⁴ *Isto*, 280. Samostalan prijevod autora.

⁶⁵ *Isto*, 281. Samostalan prijevod autora.

⁶⁶ *Isto.*

⁶⁷ *Isto.* Samostalan prijevod autora.

proizašla iz političkog vodstva te da stoga, oni moraju snositi glavnu odgovornost jer su njihovi podređeni bili prisiljeni provoditi zapovijedi s vrha, čak i kada se s njima nisu slagali. Zbog toga je izjavio da se ne osjeća osobno krivim: „Moj položaj bio je potpuno isti kao i kod milijuna drugih ljudi koji su morali slušati. Razlika je jedino u tome što sam ja morao izvršiti puno teži zadatak u skladu s naredbama.“⁶⁸ Budući da je nakon rata postao nositeljem državnih tajni, istaknuo je da nije imao drugog izbora nego pobjeći iz Njemačke. Objasnio je kako ova odluka nije bila povezana s osjećajem krivnje već nepovjerenjem prema novoj zapadnonjemačkoj državi, za koju nije smatrao da će mu pružiti pošteno suđenje. Eichmann je potom dao završni komentar, priznanje i izjavu:

„Žalim i osuđujem aktivnosti istrebljenja Židova koje su naredili tadašnji njemački vođe. Međutim, ja osobno nisam mogao preskočiti vlastitu sjenu. Bio sam samo alat u rukama jačih sila i neumoljive sudbine.“⁶⁹

3.4. Unakrsno ispitivanje Gideona Hausnera

U poslijepodne 7. srpnja 1961., na osamdeset osmoj sjednici, Gideon Hausner stao je za svoj pult kako bi započeo dugo iščekivano unakrsno ispitivanje koje će ostati zapamćeno kao vrhunac njegove karijere. Novinarima je rekao da mu je namjera razbiti pasivnu sliku koju je Eichmann izgradio i zamijeniti je onom koja bi ga prikazala kao čovjeka u samom središtu nacističkog aparata. U tom je smislu htio dokazati da sustavno laže te oslabiti njegovu sposobnost za opovrgavanjem optužbi i na taj ga način, slomiti. Međutim, tijekom petnaest i pol sjednica, Eichmann se pokazao mnogo spremnijim negoli je Hausner pretpostavio što je uvelike utjecalo na tijek ove faze suđenja. Francuski povjesničar, Leon Poliakov kasnije je komentirao da su „Posljednja dva tjedna pravog suđenja bili dvoboj između Gideona Hausnera i Adolfa Eichmanna u kojem je optuženik, sklonivši svog odvjetnika na stranu, pokazao neuobičajenu intelektualnu agilnost i osvojio nekoliko bodova protiv tužitelja.“⁷⁰

Glavni je tužitelj započeo agresivno, postavljajući kratka pitanja i neprestano prekidajući Eichmannove odgovore. Prekidi su postali toliko ozbiljni da je Landau intervenirao kako bi obuzdao tužitelja a Hausner je kasnije, prisjećajući se ovih događaja u svojim memoarima, istaknuo da je: „Nakon prve sjednice unakrsnog ispitivanja, Eichmann izjavio da je proveo neprospavanu noć i da nije mogao izdržati ispitivanje, pa je nastavak morao biti

⁶⁸ *Isto*. Samostalan prijevod autora.

⁶⁹ *Isto*. Samostalan prijevod autora.

⁷⁰ *Isto*, 282. Samostalni prijevod autora.

odgođen do poslijepodneva“.⁷¹ Istina je da je sljedeća sjednica otkazana ali ne za sljedeći dan već tek ponedjeljak poslijepodne i to zato jer se Eichmann zaista osjećao loše a ne zato jer je strahovao od pravničkih sposobnosti tužitelja.

Ipak, Hausnerovo unakrsno ispitivanje ubrzo je postalo kaotično a pitanja naizmjenično nasilna i besciljna te, iako je planirao slomiti Eichmanna, do kraja sjednice je on djelovao iscrpljeno i ogorčeno. Redovito je pogrešno tumačio dokumente te nije shvaćao smisao Eichmannovih odgovora zbog čega su ga suci više puta morali spasiti od neugodnosti. Uz to, ispitivanje se često fokusiralo na detalje što je Eichmannu samo dodatno pomoglo u lažima, izbjegavanju odgovornosti i selektivnom priznanju istine.⁷²

Ova su ispitivanja potrajala do 20. srpnja a Eichmann je većinom zadržao smiren i priseban stav te je čak sucu Haleviju rekao kako je „vrlo zadovoljan što ima mogućnost odvojiti istinu od neistina kojima je bio obasipan petnaest godina“.⁷³ Pritom je naglasio i kako je ponosan što je unakrsno ispitivanje kojem je izložen, trajalo dvostruko više od svih drugih ispitivanja do sada. Tijekom cijelog procesa, prisebnost je izgubio samo u vezi s Sassenovim snimkama na kojima je komentirao događaje u Slovačkoj te rekao: „Ne znam. Znam samo da od sada više neću davati komentare i neću odgovarati na pitanja jer smatram da su svi ovi dokumenti neistiniti, neautentični i netočni iz razloga koje sam već objasnio.“⁷⁴ Landau je potom opomenuo Eichmanna: „Odgovarat ćete na pitanja dok vas ja, predsjedavajući sudac, ne oslobodim toga.“⁷⁵ Iako je izrazio kajanje, Eichmann se nastavio žaliti i negirati autentičnost navedenih materijala te je sudac zbog takvog ponašanja bio prisiljen pozvati stanku.

Hausner je započeo pitajući Eichmanna pridržava li se svoje izjave u kojoj je policiji priznao da je bio suučesnik u ubojstvu koje ne zaslužuje milost. Djelomično je dao naslutiti da jest, no kada ga je Hausner pritisnuo da to prizna na sudu, povukao se i rekao da nije imao izbora nego izvršiti zapovijedi koje je primio. Kada ga je pak upitao nije li se hvalio da će u smrt otići sretan znajući da je odgovoran za uništenje pet milijuna Židova, Eichmann ga je ispravio istaknuvši kako je rekao pet milijuna neprijatelja Reicha, misleći pritom na Ruse a ne Židove. Glavni je tužitelj zbog Eichmannovog izbjegavanja odgovornosti postao nestrpljiv i počeo činiti sve ne bi li od njega izvukao priznanje. Unatoč svojim naporima, najbolje što je

⁷¹ *Isto*, 282. Samostalan prijevod autora.

⁷² *Isto*, 283.

⁷³ Arendt, 2020, 207.

⁷⁴ Cesarani, 2007, 283. Samostalan prijevod autora.

⁷⁵ *Isto*. Samostalan prijevod autora.

mogao dobiti bila je njegova izjava: „Kriv sam s ljudskog gledišta, kriv što sam provodio deportacije.“⁷⁶

U ovom trenutku, rasprava se ponovno preusmjerila na Eichmannov odnos prema Židovima a Hausner ga je nastojao prikazati kao snažnog antisemita. Eichmann je pak objasnio da se pridružio stranci znajući da je antisemitistička ali da nije obraćao previše pažnje na to. Dok je bio u SS-u, Židove je smatrao „protivnicima“ ali ne i da zaslužuju smrt te je ponovno izjavio:

„Židove sam smatrao protivnicima u vezi s kojima se mora naći uzajamno prihvatljivo, uzajamno pravedno rješenje... Ja sam to rješenje zamislio kao nalaženje nekog mjesta za njih, tako da i oni imaju neko čvrsto tlo, vlastito tlo. I s radošću sam radio u smjeru tog rješenja. Surađivao sam u dolaženju do tog rješenja, drage volje i s veseljem, jer se takvo rješenje prihvaćalo i među samim Židovima, i to sam smatrao najprimjerenijim rješenjem te stvari.“⁷⁷

Unatoč tome, Eichmann je bio svjestan zločina koji su se odvijali i tužitelj je zato zatražio da objasni stav koji je imao o istrebljenju Židova tijekom samog nacističkog režima. Na to je odgovorio: „Moram izjaviti da istrebljenje Židova smatram jednim od najgnusnijih zločina u povijesti čovječanstva... Već tada nisam smatrao ovo nasilno rješenje opravdanim, već tada sam to smatrao monstruoznim činom, gdje sam, nažalost, vezan svojom zakletvom lojalnosti, morao u svom sektoru izvršavati pitanja vezana uz transport. Duboko u sebi, ne smatram se odgovornim i osjećao sam se oslobođenim krivnje. Bio sam sretan što nisam imao ništa s stvarnim fizičkim istrebljenjem.“⁷⁸ U nastavku je ponovio da je samo slijedio naredbe drugih a Hausner ga je potom upitao bi li ubio svog oca da mu je to bilo naređeno – odgovorio je potvrdno.⁷⁹

3.5. Ispitivanje od strane sudaca i završni govori

Usljedilo je ispitivanje od strane sudaca koje se odvijalo na njemačkom jeziku a većinom je uključivalo pitanja koja su za cilj imala razmotriti način na koji je Eichmann razmišljao i doživljavao određene aspekte nacističkog režima. Sudac Raveh ga je tako upitao kako pomiriti Kantov kategorički imperativ s navikom slijepa poslušnosti i sudjelovanja u

⁷⁶ *Isto*, 284. Samostalan prijevod autora.

⁷⁷ Arendt, 2020, 59.

⁷⁸ Cesarani, 2007, 293. Samostalan prijevod autora.

⁷⁹ *Isto*, 366.

masovnim ubojstvima a Eichmann je odgovorio da je tijekom nacističkog režima bio prisiljen odstupiti od takvog načina života. Potom ga je zamolio da pročita dio iz svojih zatvorskih memoara gdje je napisao da će otići u grob zadovoljan jer je prouzročio smrt pet milijuna Židova. Suočen s vlastitim riječima, bio je prisiljen priznati kako upravo ta rečenica jasno odražava njegov način razmišljanja tijekom 1945. godine. Sudac Halevi je potom nastojao ispitati prirodu Eichmannovog antisemitizma te je postavio sljedeća pitanja: „Je li točno da se u to vrijeme smatralo slavnim činom uništiti Židove? Židovi su se smatrali klicom koju treba uništiti, kao i svaku drugu bolest? I nemilosrdnost se smatrala vrlinom?“ Eichmann je odgovorio potvrdno i istaknuo da su ljudi u doba nacizma živjeli „u vremenu zločina legaliziranih od strane države.“ U nastavku je izjavio da je židovskim rođacima svoje maćehe pomogao da odu iz Njemačke u Švicarsku a Halevi je iskoristio tu informaciju kako bi pokazao da je Eichmann ipak imao mogućnost djelovati suprotno naredbama.⁸⁰

Nakon kratke pauze, Hausner je 8. kolovoza predstavio svoj završni govor u kojem je istaknuo da se Eichmann mora smatrati jednako krivim za zločine po pitanju sudjelovanja kao da je bio glavni počinitelj. Podsjetio je sud da Eichmann tijekom suđenja nije izrazio kajanje već je racionalizirao genocid pretvarajući se da su Židovi objavili rat Njemačkoj. Negirao je dokumente, odbacio ih kao falsifikate i povukao vlastita svjedočanstva umjesto da je prihvatio odgovornost za strašne zločine koje je počinio. Servatius je pak izložio pravne argumente na 150 stranica te održao sažet i jasan govor u kojem je detaljno analizirao svaku točku optužnice ne bi li pokušao umanjiti Eichmannovu odgovornost. Omalovažavao je dokaze iznesene od strane tužiteljstva, naglašavajući kako su svjedočanstva sa suda u Nürnbergu predstavljala riječi ljudi koji bi rekli bilo što da se spase. Spomenuo je i da je obrana bila spriječena u prikupljanju dokumenata i važnih svjedoka te da je bila prisiljena raditi u uvjetima tzv. glasne kampanje tiska i atmosfere koja je zastrašila potencijalne svjedoke. Završio je ističući konfuziju u slučaju tužiteljstva te izjavio: „Na ovom suđenju optuženik nije stavljen u središte događaja. Je li on glavni počinitelj, suučesnik ili je uključen u zavjeru?“⁸¹ Servatius je smatrao da Eichmann nije bio uključen u oblikovanje ili provedbu politike za progon i masovno ubijanje Židova već je samo djelovao po narednjima drugih.

U tom trenutku, sudac Landau je postavio pitanje „Je li Eichmann ikada pokazivao znakove loše savjesti?“⁸² na što je Servatius odgovorio da je njegov klijent odbacio valjanost

⁸⁰ *Isto*, 300 - 301. Samostalan prijevod autora.

⁸¹ *Isto*, 306. Samostalan prijevod autora.

⁸² *Isto*, 307. Samostalan prijevod autora.

naređenja koje je izvršavao te isticao da se država, a ne čovjek, treba smatrati počiniteljem. Osparavao je principe s suda u Nürnbergu ali i izraelski zakon koji ih je utjelovio i omogućio vođenje slučaja. Završio je s apelom sudu: „Smisao i svrha ovog suđenja ne smije biti osveta optuženiku za djela počinjena od strane političkog vodstva. Osuda optuženika ne može predstavljati ispriku za strahote koje su se dogodile. Smisao suđenja može biti samo utvrđivanje, putem pravosudne istrage, onog što se dogodilo – donijeti zaključke koji će poslužiti kao povijesno upozorenje.“⁸³ On nije tražio da Eichmann bude oslobođen ili pomilovan već da se „postupak protiv optuženika obustavi i da se mjere tužiteljstva poduzete protiv njega ponište.“⁸⁴

3.6. Presuda i kraj suđenja

Nakon 14. kolovoza, suci su se povukli kako bi razmotrili svoju presudu a iako su je planirali donijeti do studenog, sud se ponovno okupio tek 11. prosinca. U međuvremenu, Servatius se vratio u Njemačku dok je Eichmann ispunio svoje obećanje o pisanju knjige koja je trebala poslužiti kao upozorenje budućim generacijama. Iako je to bila još jedna duga i besciljna apologija, ona se ipak razlikovala od njegovog prvog pokušaja memoara iz 1960. godine jer je ovaj rad bio bogatiji informacijama iz dokumenata i literature koju je proučavao tijekom suđenja.⁸⁵

Sjednice su započele ujutro i završile tek sljedećeg dana poslijepodne. Eichmanna su odmah zamolili da ustane a Landau ga je potom proglasio krivim za zločine protiv židovskog naroda, zločine protiv čovječnosti, ratne zločine i pripadnost neprijateljskim organizacijama. Eichmann je djelovao šokirano, čak i nakon što je obaviješten da može sjesti, nastavio je gotovo nekontrolirano drhtati a kasnije izjavio da to nije bila presuda koju je očekivao. Sudac Halevi je naveo pravne argumente kako bi utvrdio nadležnost i kompetentnost suda, ponovivši pritom i argumente koje je iznio glavni tužitelj. Sud je odbio Eichmannovu obranu koja se sastojala u tome da je djelovao isključivo prema naredbama drugih, istaknuvši pritom brojne dokaze o njegovom osobnom antisemitizmu. Suci su zaključili da je bio uvjereni nacist ispunjen mržnjom prema Židovima: „Ta mržnja bila je hladna i proračunata, usmjerena radije protiv židovskog

⁸³ *Isto*. Samostalan prijevod autora.

⁸⁴ *Isto*. Samostalan prijevod autora.

⁸⁵ *Isto*, 307 - 308.

naroda u cjelini nego protiv pojedinog Židova, i iz tog razloga bila je toliko destruktivna u svim svojim manifestacijama“.⁸⁶

Eichmann je bio vidno uzrujan i to ne samo zbog presude već i načina na koji je ona izrečena jer su suci jasno izrazili prijezir i gađenje. Svom odvjetniku je tako rekao: „Ovo je nešto što nisam očekivao, da mi neće vjerovati. Naravno, nisam bio najmanji kotačić, i ne mogu više podnijeti čuti tu riječ „kotačić“, jer to nije istina. Ali s druge strane, nisam bio ni opruga.“⁸⁷

Sljedećeg dana, Hausner je održao podulji govor u kojem je tražio smrtnu kaznu jer „Adolf Eichmann je užasima svojih djela isključio sebe iz društva“ implicirajući pritom da je prestao biti čovjekom i postao „neprijateljem ljudske vrste“. Budući da nijedna kazna ne može odgovarati ovom zločinu, smatralo se da je smrtna kazna najmanje što se moglo tražiti. Servatius je pak istaknuo da se bilo tko mogao naći u Eichmannovoj poziciji te ga je u tom smislu smatrao žrtvenim jarcem kojeg je njemačka vlada, da bi sa sebe skinula odgovornost, prepustila sudu u Jeruzalemu suprotno međunarodnom pravu.

Eichmann je na kraju zaključio da njegova krivnja predstavlja rezultat poslušnosti koju su nacistički vođe zloupotrijebili, onemogućivši mu pritom život sukladan etičkim načelima: „Država mi je onemogućila da živim prema ovom načelu. Morao sam popustiti pred obratom vrijednosti koji je propisivala država.“ Zatim je rekao: „Sada bih osobno zamolio židovski narod za oprost, priznajem da sam preplavljen sramom kad pomislim na zlo počinjeno protiv Židova i djela koja su protiv njih počinjena.“ U posljednjem pokušaju za suosjećanje, izjavio je da su ga drugi nacisti, koji su bili više krivi od njega, u medijima prikazivali puno gorim negoli je uistinu bio: „Nisam čudovište kakvim me prikazuju. Ja sam žrtva zablude.“⁸⁸

Sljedećeg dana, Eichmannu je izrečena smrtna kazna a Servatius je odmah počeo pripremati žalbu u ime svog klijenta. Tri mjeseca nakon, u periodu između 22. i 29. ožujka 1962. godine, održane su sjednice žalbenog postupka a zbog ozbiljnosti slučaja, Vrhovni sud se konstituirao kao sud za kaznene žalbe. Predsjedavajući suci su bili Yitzhak Olshan, Shimon Agranata, Moshe Silberg, Yoel Sussman te Alfred Witkon. Hausner se ponovno pojavio kao glavni tužitelj dok je Servatius u ime obrane podnio pedeset i devet stranica pisane molbe. Optužio je okružni sud za pristranost, porekao da je imao nadležnost suditi Eichmannu te

⁸⁶ *Isto*, 312. Samostalan prijevod autora.

⁸⁷ *Isto*. Samostalan prijevod autora.

⁸⁸ *Isto*, 313 - 314. Samostalan prijevod autora.

istaknuo da dokazi nisu bili dovoljni za potvrdu određenih optužbi. Ponovio je svoje glavne argumente i predstavio Eichmanna žrtvom totalitarnog sustava koji mu je uskratio slobodu neposlušnosti. Nakon dva tjedna, petero glavnih sudaca je odbilo sve pravne argumente Servatiusa i donijelo presudu prema kojoj je Eichmann prikazan kao ključna ličnost u nacističkom režimu s gotovo neograničenim ovlastima u židovskim pitanjima. Iako je podnio molbu za pomilovanje, ona je odbijena zajedno sa svim drugim molbama koje su proizašle iz brojnih pisama poslanih u njegovo ime. Bitno je spomenuti da su povjesničari kasnije potvrdili da su pojedini aspekti suđenja bili pretjerani jer Eichmann zaista nije mogao samostalno davati naređenja te je većinom djelovao na temelju ovlasti drugih.⁸⁹

Neposredno prije izvršenja smrtne kazne, Eichmanna je posjetio svećenik William Lovell Hull. Kada je ušao u kompleks njegove ćelije, Eichmann je upravo pojeo posljednji obrok, popio bocu vina i bio pomalo pijan. Kada je vidio Hulla rekao je: „Guten Abend. Izgledate jako tužno. Zašto ste tužni? Ja nisam tužan.“ Ignorirao je njegove posljednje molbe za pokajanje, predao nekoliko pisama za svoju obitelj i zatim pošao do sobe s vješalima koja je bila prepuna promatrača. Njegove posljednje riječi bile su: „Živjela Njemačka, živjela Argentina, živjela Austrija. To su tri zemlje s kojima sam bio najviše povezan i koje neću zaboraviti. Pozdravljam svoju ženu, svoju obitelj i svoje prijatelje. Spreman sam. Uskoro ćemo se ponovno susresti, takva je sudbina svih ljudi. Umirem vjerujući u Boga.“⁹⁰ Nakon što je obješen, njegovo je tijelo kremirano a pepeo prosut u Sredozemno more, izvan izraelskih teritorijalnih voda.⁹¹

4. DRUŠTVENA REAKCIJA

Suđenje Adolfa Eichmanna privuklo je ogromnu pažnju globalne javnosti, a reakcije društva i medija bile su prisutne kroz sve faze suđenja. Na temelju oskudnih i nepouzdanih dokaza dostupnih prije suđenja, većina ga je autora prikazivala neuspješnim i nesposobnim te mu je pokušala pripisati tzv. nacističku sposobnost. Naime, prema autorima poput Theodora Adorna i Ericha Fromma, nacizam je većinom privlačio nezadovoljne i asocijalne osobe koje su patile od osjećaja nedostatnosti. Iz takvih je ideja tijekom 1960-ih godina proizašlo stajalište prema kojem je svaki nacist *a priori* gubitnik kojeg su teško djetinjstvo, nedostatak prijatelja i općenito nezadovoljstvo životom, naveli da se pridruži stranci. Vodeći se time, pokrenut je val

⁸⁹ Isto, 314 - 315.

⁹⁰ Isto, 321. Samostalan prijevod autora.

⁹¹ Isto.

jeftinih knjiga s upadljivim naslovnica koje su Eichmanna prikazivale kao nesretnika čije je odrastanje bilo poremećeno obiteljskom tragedijom i političkim previranjima. Prema tim prikazima, postao je nacist jer je bio nezadovoljan životom i poslom, a teška obiteljska financijska situacija ga je dokrajčila.⁹²

Uz to što su svakodnevno izvještavali o njemu i njegovom životu, čak više od 700 novinara prisustvovalo je otvaranju suđenja, s glavnim izvjestiteljima iz gotovo svih zemalja. Iako se broj novinara znatno smanjio nakon prvih nekoliko tjedana, blizina presude ponovno ih je potaknula da se okupe u Jeruzalemu. Neposredno nakon njezina izricanja, *London Daily Express* je u Münchenu osigurao intervju s Veronicom Eichmann koja je izjavila da je presuda smiješna. U razgovoru s britanskim novinarom Collinom Lawtonom rekla je:

„Ja sam uvjeren da moj Adolf nije kriv. Smiješno je optuživati ga za ova ubojstva. Apsolutno sam sigurna da će se vratiti meni i djeci. Sigurna sam iznad svega da će se vratiti. Sve ovo strašno će se razjasniti.“⁹³

Nakon što je Lawson postavio uobičajeno pitanje je li Eichmann ikada razgovarao s njom o svom poslu, ona je odgovorila: „Nikada nismo raspravljali o njegovom radu. U kući politika nikada nije bila tema. Ali smo bili toliko sretni“.⁹⁴

Čitav je svijet reagirao na vijest o Eichmannovoj presudi pa je tako stotine pisama s različitim reakcijama počelo pristizati u Ministarstvo pravde. Dok su mnogi izražavali tugu, sram i bijes, bilo je i podrške nacističkih simpatizera. Primjerice, podružnica Nacističke stranke iz Chicaga poslala je rođendanske čestitke Eichmannu, pozivajući ga da postavi primjer za njih. Jedan Nijemac iz Hamburga je istaknuo da „duh njemačkog naroda živi u nacističkim idejama“ a jedan Austrijanac pokušao ga je utješiti navodeći kako ga milijuni Nijemaca ne smatraju ubojicom.⁹⁵

4.1. Pitanje smrtne kazne

Izvršenje presude je potaknulo i masovne prosvjede čiji su sudionici prvenstveno nastojali pokazati da su Eichmannova zla djela uvelike nadmašila bilo kakvu ljudsku kaznu te da je besmisleno izricati smrtnu kaznu za zločine takvih razmjera. U tom smislu, mnogi su

⁹² *Isto*, 3 -18.

⁹³ *Isto*, 329. Samostalan prijevod autora.

⁹⁴ *Isto*, Samostalan prijevod autora.

⁹⁵ *Isto*, 314 - 315.

smatrali da je radije trebao provesti ostatak života u prisilnom radu u pustinji Negevi i tako “vlastitim znojem pridonijeti izgradnji židovske domovine“. Za neke je čin pogubljenja djelovao apsurdno, dok su drugi smatrali da će takvo što izjaviti samo oni koji ne razumiju težinu njegova zločina.⁹⁶

O nemogućnosti određivanja kazne svjedoče brojni članci među kojima je *Des Moines Register* istaknuo kako bi izvršenje smrtne kazne moglo izbrisati sjećanje na Eichmanna te bi samo uklonilo osjećaj krivnje s naših savjesti. Zatim, *Syracuse Herald Journal* pisao je kako smrtna kazna predstavlja prelagani izlaz te bi Eichmann stoga radije trebao biti zatvoren doživotno dok je pak *Birmingham News* tvrdio kako mu takva sudbina vjerojatno ne bi nanijela dovoljnu patnju. S druge strane, *Detroit News* je napisao da bi bilo kakva druga kazna bila pogrešna jer bi onemogućila svijetu da nastavi dalje. Zbog takvih nesuglasica, najveći je dio novina zauzeo neutralnu stranu i istaknuo nemogućnost za pružanjem odgovora. Ova je rasprava otkrila ne samo složenost slučaja već i nedostatak nacionalnog konsenzusa o smrtnoj kazni uopće.⁹⁷

4.2. Pravilnosti suđenja

Iako je kazna bila očekivana i u različitim su je člancima opisivali kao posve neiznenadujuću, pojedine su se novine fokusirale na raspravu o pravilnosti suđenja. Obrazovni učinak suđenja zaista je bio ogroman ali način na koji je priča predstavljena donekle je zamaglila glavnu poruku jer se previše pozornosti posvetilo zakonitosti suđenja. U tom smislu, engleski tjednik *Spectator* ali i *New Orleans Times – Picayune* istaknuli su da se suđenje trebalo odviti u Zapadnoj Njemačkoj ili pred međunarodnim sudom jer inače postupak izgleda kao čin židovske osvete.⁹⁸ Pritom se nije smatralo da bi Eichmannova presuda na međunarodnom sudu bila drugačija već da bi tada barem proizašla od strane neovisnog pravosudnog tijela koje bi govorilo u ime savjesti cijelog čovječanstva.⁹⁹

4.3. Eichmannovo suđenje kao lekcija

Brojni su novinski urednici Eichmannovo suđenje vidjeli kao upozorenje na trajnu opasnost od totalitarizma a počeli su ukazivati i na specifične primjere rasizma i predrasuda u današnjem svijetu. Primjerice, novine poput *Providence Journal* isticale su svakodnevnu

⁹⁶ Salomon, G. *The End of Eichmann: America's Response*. The American Jewish Year Book 64, 1963. 247 - 59.

⁹⁷ Isto.

⁹⁸ Cesarani, 2007, 237 - 240.

⁹⁹ Salomon, 1963.

nepravdu i ravnodušnost kao podsjetnik da opasnost od zla nije umrla s Eichmannom. Zatim, u *Philadelphia Bulletin* je naglašeno da, ako se Eichmanna pamti s gađenjem, to gađenje može postati dovoljno veliko da obuhvati zla koje simbolizira čime može pomoći u njegovu sprječavanju u budućnosti. *New York Journal* je pak izjavio da: „Svijet ne može okrenuti leđa...Eichmann bi trebao ostati živa uspomena svijetu, živi simbol monstruoznog zla, da se djela poput njegovih nikada više ne ponove.“¹⁰⁰

Dok su mnogi novinski članci pisali da bi Eichmannov slučaj mogao poslužiti kao upozorenje za budućnost i stalnu opasnost od totalitarizma, manji je broj ljudi bio skeptičan prema ideji da smrt jednog čovjeka može značajno utjecati na budućnost. U tom smislu, nekoliko je novina poput *Cincinnati Enquirer* i *Detroit Free Press* opisalo Eichmannovu smrt kao završetak ružne povijesne epizode za koju je sada najbolje da bude zaboravljena.¹⁰¹

5. VAŽNOST SUĐENJA I DUGOROČNE POSLJEDICE

Kao što je već spomenuto, uhićenje, suđenje i pogubljenje Adolfa Eichmanna predstavljali su globalni medijski fenomen koji je ponovno usmjerio pažnju milijuna ljudi na strašne ratne godine. Učinak ovog događaja bio je ogroman, a posebice ukoliko se sagleda u dugoročnom razdoblju. Postaje jasno da je suđenje u Jeruzalemu pokrenulo brojne rasprave i kontroverze koje su preoblikovale intelektualnu i kulturnu sliku prošlosti. Ono je pomoglo u stvaranju slike preživjelih ali i počinitelja, te je odlučujuće utjecalo na oblikovanje historiografije i sjećanja na genocid koji se dogodio. Po prvi puta, priča o tragediji Židova diljem Europe pojavila se u središtu javnosti dok je samo suđenje potaknulo val objava biografija, zbirki dokumenata ali i ozbiljnih povijesnih studija koje su „Konačno rješenje“ približile novim generacijama i omogućile im da se upoznaju s prošlošću. Svjedočanstva preživjelih su pak ohrabrila druge Židove da se i oni prisjete svojih iskustava te ih podjele s javnošću. Ovaj je val memoara, zajedno s novom znanstvenom literaturom, uvelike utjecao na povećanje svijesti o počinjenom genocidu.¹⁰²

5.1. Važnost žrtava i utjecaj suđenja na kolektivnu svijest o Holokaustu

Kolektivno pamćenje zauzima glavnu ulogu u oblikovanju identiteta zajednice jer omogućava razumijevanje prošlih događaja i njihovih posljedica te pomaže u interpretaciji

¹⁰⁰ *Isto*, 258. Samostalan prijevod autora.

¹⁰¹ *Isto*, 248 - 256.

¹⁰² Cesarani, 2007, 332 - 340.

historijskih nasljeđa.¹⁰³ Iako povjesničari imaju zadatak ponuditi blizak odnos s prošlošću, predstavljajući je pritom na objektivan i istinit način, od završetka Drugog svjetskog rata se pokazalo da postoje brojne poteškoće u oblikovanju svijesti o nacističkim zločinima. Mnogi se slažu da se istraživanje Holokausta i interpretacija informacija o masovnim ubojstvima odvijala presporo a glavnim se razlogom smatra čovjekova nemogućnost za razumijevanjem onoga što se dogodilo.¹⁰⁴ Tijekom 1940-ih godina, Holokaust je u potpunosti bio potisnut te nije bilo govora o patnji pojedinaca ili nacionalnoj traumi, kako u Izraelu i Njemačkoj, tako i u ostatku svijeta. U tom je smislu *London Times* 2. svibnja 1945. godine objavio izvještaj o Hitleru gdje ga je opisao kao potpunu inkarnaciju apsolutnog zla ali pritom nigdje nije bilo spomena o nacističkom antisemitizmu. Iako je javnost nakon završetka rata donekle bila upoznata s koncentracijskim logorima, nemoguće je bilo sa sigurnošću znati što se ondje doista događalo.¹⁰⁵

Takvom su stavu dodatno pridonijeli postupci Nürnberških suđenja koji su se primarno oslanjali na nacističke zločince i masovna ubojstva, zanemariivši pritom žrtve i njihova iskustva. U tom smislu, nije bilo govora o genocidu nad Židovima već detaljnom opisu strukture u nacističkoj Njemačkoj koja ga je omogućila. Zbog toga, svijest društva o Holokaustu bazirala se samo na informacijama koje su ondje predstavljene te samo suđenje nije značajno utjecalo na razumijevanje Holokausta, niti je stvorilo bilo kakav oblik preispitivanja koje bi rezultiralo transformacijom svijesti.¹⁰⁶ Ipak, događaji u Nürnbergu potaknuli su konceptualnu revoluciju kojom su se suđenja počela temeljiti na sudskom ispravljanju osobnih ali i kolektivnih te povijesnih nepravdi. Upravo su te promjene omogućile da Eichmannovo suđenje dovede pred sud cjelokupnu povijest nacističkih progona i genocida nad Židovima.¹⁰⁷

U okviru kolektivnog pamćenja i traumatičnih događaja poput ovog, važno je znati kako prezentirati povijesne događaje ali i naglasiti afektivnu dimenziju s ciljem poticanja suosjećanja među ljudima. Kako bi se ljudima pomoglo u razumijevanju određenih događaja, kolektivnu je traumu potrebno odrediti kao bitnu dimenziju ljudskog i povijesnog iskustva. Kao što je danska spisateljica Dinesen istaknula: „Svaka se tuga može podnijeti ako se stavi u priču ili se o njoj

¹⁰³ Felman, 2007, 131.

¹⁰⁴ Braun, R. *The Holocaust and Problems of Historical Representation*. Wesleyan University, 1994, 172 - 197.

¹⁰⁵ Benn, D. *Perceptions of the Holocaust: Then and Now*, Royal Institute of International Affairs, 1995, 102 - 103.

¹⁰⁶ Yablonka H. Tlamin, M. *The Development of Holocaust Consciousness in Israel: The Nuremberg, Kapos, Kastner, and Eichmann Trials*. Indiana University Press, 2003, 1 - 24.

¹⁰⁷ Felman, 2007, 24 - 25.

ispriča priča. Priča otkriva značenje onoga što bi inače ostalo nepodnošljivim slijedom pukih događaja.¹⁰⁸ Upravo kroz naraciju i emocionalnu dimenziju, prošlost može postati pristupačna i razumljiva ali i omogućiti da se njezino značenje očuva u kolektivnoj svijesti.

Nakon što su suđenja u Nürnbergu pokušala razriješiti masovnu traumu Drugog svjetskog rata, zakon se našao pred izazovom suočavanja s uzrocima i posljedicama trauma koje su do tog trenutka postojale samo u potisnutom obliku neizrečenih osobnih priča. Postavljajući presedan i novu paradigmu suđenja, međunarodna zajednica pokušala je vratiti svjetsku ravnotežu poimanjem pravde ne samo kao puke kazne već simboličnog izlaza i oslobođenja od traumatične povijesti i nasilja.¹⁰⁹ Najvažniji odgovor na kolektivnu traumu jest svakako izvršenje zakonske pravde ali i stavljanje fokusa na ono što nije moguće izreći pravnim jezikom. U kontekstu Eichmannovog suđenja, zakon se našao u situaciji u kojoj je morao odgovoriti na optužbe koje nadilaze spoznajnu potrebu za odlučivanjem o njegovoj nevinosti. Preciznije rečeno, imao je zadatak odgovoriti na cjelokupno traumatično iskustvo Holokausta i zbog toga se suđenje pretvorilo u nešto mnogo značajnije od pukog spora oko pravnih pitanja.¹¹⁰ To ne znači da prethodna suđenja nisu bila određena odnosom povijesti i pravde već samo da se tim odnosom nisu bavila u pravosudnom smislu. Zakon se smatrao nepovijesnim elementom koji odražava određenu razinu u povijesnom razvoju društva te se u tom smislu, razdvajao od povijesti i nije joj sudio.¹¹¹

Stoga, povjesničari diljem svijeta se slažu da Eichmannovo suđenje zauzima središnju ulogu u kolektivnom pamćenju Holokausta i to upravo zato što je započelo proces razumijevanja onoga što se dogodilo. Ovaj je proces konačno započet zahvaljujući brojnim svjedočanstvima preživjelih koja su omogućila da se nacistički genocid dovede u javnu sferu i omogući razumijevanje događaja koji su po sebi neshvatljivi i nezamislivi. U trenutku kada su se njihove priče počele smatrati pravnim činom, ne samo da je žrtvama omogućeno pisanje vlastite povijesti već je ukazano na važnost sjećanja. U tom smislu, Eichmannovo je suđenje moguće smatrati svjesnim pravnim pokušajem da se žrtvama omogući da dođu do glasa, zaustave šutnju o traumama i pretvore ih u jedinstvenu kolektivnu priču.¹¹²

¹⁰⁸ *Isto*, 131.

¹⁰⁹ *Isto*, 11 - 12.

¹¹⁰ *Isto*, 13 - 18.

¹¹¹ *Isto*.18 - 25.

¹¹² *Isto*, 152 - 155.

Najveći se značaj suđenja sastoji u tome što su u tom trenutku navedeni događaji prestali biti stvar isključivo pravničkog interesa te su se proželi na kulturu, umjetnost, politiku, književnost i društveni život uopće. Suđenje je tako dovelo do nove moralne paradigme prema kojoj je uspostavljena veza s poginulim Židovima u potrebi da se izrazi iskustvo Holokausta. Obzirom na medijsku popraćenost suđenja te prijenos putem radija i televizije, ovaj je događaj omogućio da ono što nazivamo Holokaustom postane kolektivna priča. Mnogi ovdje posebice ističu trenutak u kojem se jedan svjedok onesvijestio usred svjedočenja što je uspješno uhvaćeno na filmu, ostavivši pritom neizbrisiv trag i nezaboravan simbol neshvaćene srži kolektivnog sjećanja. Naime, preživjeli Yehiel De - Nur poznat i pod pseudonimom Ka-tzetnik 135633, na suđenju je istaknuo da će govoriti u ime svih zatvorenika koncentracijskih logora a zatim se onesvijestio te je odveden u bolnicu gdje je pao u komu.¹¹³ Izraelski pjesnik Haim Gouri pratio je suđenje i istaknuo:

„Ono što se ovdje dogodilo bilo je neizbježno. Očajnički pokušaj Ka-tzetnika da prekorači pravni kanal i vrati se na planet pepela kako bi nam ga približio bio je za njega odviše zastrašujuće iskustvo. Slomio se. Drugi su ovdje govorili danima i svatko nam je ispričao svoju priču do u najsitnije detalje. On se pokušao udaljiti od tipične generalizacije, pokušao je definirati, poput meteora, bit toga svijeta. pokušao je pronaći najkraći put između tih dvaju planeta, među kojima mu je protekao njegov život. Ili je možda krajičkom oka iznenada ugledao Eichmanna te je kratki spoj zavio njegovu dušu u tamu, pogasio sva svjetla. Na neki način već je rekao sve. Što god je kasnije mislio reći, otkriva se kao suvišni detalj.“¹¹⁴

Time je ostavio dojam preplašenog svjedoka koji je u susretu s Eichmannom ponovno proživio svoju traumu a istovremeno je pokazano da glavna funkcija svjedočanstva nije samo prenijeti informaciju već i emociju. Uzimanjem u obzir afektivnu dimenziju i značenje događaja za samog pripovjedača, povjesničari imaju mogućnost proširiti pojam istine i doći do dubljeg i obuhvatnijeg povijesnog razumijevanja događaja.

Radi boljeg razumijevanja ove teme, utjecaj navedenog događaja razmotrit ćemo konkretno na primjeru Izraela, Njemačke i SAD-a.

¹¹³ *Isto*, 159 - 165.

¹¹⁴ *Isto*, 166.

5.1.1. *Izrael*

Izraelsko je društvo mjesecima bilo fascinirano spektaklom koje je suđenje izazvalo a iz ovog je događaja izašlo s transformiranom nacionalnom svijješću. Prije samog suđenja, Holokaust se smatrao izvorom srama i gubitka časti te se stoga izbjegavao govor o njemu. Prevladavala je javna šutnja i neka vrsta državnog poricanja u vezi s onim što se dogodilo jer nije bilo jasno kako nastaviti život nakon rata.¹¹⁵ Neki od njih su čak naglašavali da su se Židovi pokorili i pokazali moralnu predaju a uobičajena je bila i rasprava o tome zašto Židovi nisu pružili otpor. Na ovu je temu čak 1957. održan simpozij a isto je pitanje i Hausner postavio jednom od svjedoka tijekom suđenja Eichmannu. Zbog toga su mnogi preživjeli osjećali krivnju i sram što nisu bili angažirani u aktivnom otporu te barem pokušali spasiti nacionalnu čast.¹¹⁶

Stavljajući naglasak na svjedočanstva preživjelih, Eichmannovo je suđenje dovelo do promjene u razumijevanju žrtava koje se sada više ne smatraju izvorom srama već snage. Budući da se nakon rata katastrofa europskih Židova vrlo rijetko spominjala, njegovo je suđenje imalo učinak katarze jer je potaknulo preživjele na pričanje osobnih priča.¹¹⁷ U trenutku kada su njihova svjedočenja prepoznata kao važan dio izraelskog kolektivnog pamćenja, Židovi su postali aktivni sudionici u oblikovanju tog pamćenja. Preživjeli iz koncentracijskih logora tako su upravo u Izraelu započeli fenomen snimanja vlastitih iskustava na audio i video trakama. O snažnom utjecaju ovih događaja posebno svjedoči podatak da je memorijalni centar Yad Vashem počeo primati izrazito velik broj upita od preživjelih koji su nudili prikaze osobne usmene povijesti. Godine 1960. knjižnica je zabilježila objavljivanje 17 memoara, godinu dana kasnije taj je broj skočio na 29 a dostigao vrhunac s 35 u 1964. godini. Ukupno, između 1961. i 1971. godine, objavljeno je najmanje 250 memoara preživjelih i to većinom na engleskom, njemačkom, hebrejskom i poljskom jeziku. Broj objavljenih svjedočanstava je kulminirao 1997. kada je u toj jednoj godini objavljen čak 261 memoar. U tom je smislu, izraelski novinar i pjesnik, Haim Gouri istaknuo: „Suđenje je legitimiziralo otkrivanje vlastite prošlosti. Ono što je bilo prešućeno i potisnuto isplivalo je i postalo opće poznato.“¹¹⁸

Kako bi se omogućilo da se priča o Holokaustu nikada ne zaboravi, počele su se organizirati brojne komemoracije, predavanja i izložbe koje su za cilj imale educirati nove

¹¹⁵ Zertal, I. *From the People's Hall to the Wailing Wall: A Study in Memory, Fear, and War*. University of California Press, 2000, 99 - 126.

¹¹⁶ Gil, I. *The Shoah in Israeli Collective Memory: Changes in Meanings and Protagonists*. Oxford University Press, 2012, 76 - 101.

¹¹⁷ Cesarani, 2007, 324 - 330.

¹¹⁸ *Isto*, 339. Samostalan prijevod autora.

generacije o ovom događaju. O utjecaju suđenja svjedoči i podatak da su djeca u školama imala zadatak napisati esej na temu „Što su djeca osjećala kada ih je Eichmann poslao u plinske komore?“¹¹⁹ Ove su promjene uvelike utjecale na mlade pa je tako prema Gouri, koji je i sam bio član postratne generacije, izjavio:

„Tek s hapšenjem Adolfa Eichmanna mlađa generacija Izraelaca bila je primorana suočiti se s ovim strašnim poglavljem židovske povijesti. Preživjeli Holokausta konačno su dobili priliku govoriti te su preko noći postali središte nacionalne pažnje.“¹²⁰

Doista, više od 83 000 izraelskih građana u nekom je trenutku posjetilo suđenje a mladima je po prvi put bilo omogućeno upoznati se s strašnom prošlošću vlastitog naroda. Slično je spomenuo i Gideon Hausner kada se prisjećao ovih događaja:

„Sada, kada su mladi Izraelci pratili suđenje, shvatili su da nisu drugačiji od milijuna koji su poginuli. Oni su njihova vlastita krv i meso. Samo su imali sreće što nisu bili u Europi u Hitlerovo vrijeme.“¹²¹

Ministarstvo obrazovanja procijenilo je da je suđenje imalo revolucionaran utjecaj na izraelsku mladež te se sve više počelo raspravljati o potrebi za poučavanjem Holokausta i sastavljanjem kurikuluma. Vrhunac će se dogoditi 1980. godine kada je odlučeno da Holokaust postane obveznom temom u kurikulumu, i to od vrtića do srednje škole dok je na učiteljskim fakultetima uveden kao obvezan kolegij. Sve ove promjene omogućile su da se nakon 80-ih godina Holokaust krene koristiti kao sinonim za ekstremnu katastrofu uzrokovanu ljudskim djelovanjem.¹²²

Iako je suđenje predstavljalo prekretnicu u razumijevanju Holokausta, pojedini autori ističu opasnost transformiranja sjećanja na nacionalnoj razini kroz različite diskurzivne strategije. U tom smislu, izraelski povjesničar Yehudah Elkana spominje negativan učinak sjećanja sadržan u težnji za interpretacijom Holokausta na način koji odgovara točno određenim ciljevima. Primjerice, suđenje Eichmannu se u izraelskoj raspravi prikazalo kao simbol suvereniteta i moći Izraela te u nekim krugovima, Holokaust nije zapamćen radi njega samog već kao „lekcija“ da Židovi više nikada neće biti bespomoćni. Elkana također spominje da se

¹¹⁹ Gil, 2012.

¹²⁰ Cesarani, 2007, 331. Samostalan prijevod autora.

¹²¹ *Isto*, 331 - 332. Samostalan prijevod autora.

¹²² Keren, N. *Teaching the Holocaust in Israel*. Berghahn Books, 2000, 95 - 108.

određenom interpretacijom ovog događaja želi potaknuti vjerovanje kako je cijeli svijet protiv Izraela. U tom smislu, Eichmannovo se suđenje pokazalo kao dobra prilika za uspostavu obnovljenog nacionalnog jedinstva kroz sjećanje na Holokaust i njegove žrtve.¹²³

Pretpostavka jest da je suđenje utjecalo na jačanje militarizma pri čemu se obrana zemlje počela smatrati svetom misijom dok je borbi protiv Arapa dano novo značenje. O odnosu s Arapima svjedoče brojne izjave u kojima ih je sam Ben Gurion nekoliko puta nazvao reinkarnacijom nacista koji baš poput Hitlera, teže totalnom uništenju Židova. Jednom je tako izjavio: „Oni bi nas mogli sutra poklati u ovoj zemlji. Ne želimo ponovno proživljavati situaciju u kojoj ste vi bili. Ne želimo da arapski nacisti dođu i ubiju nas.“¹²⁴

Upravo je suđenje Eichmannu poslužilo kao prekretnica u procesu organizirane mobilizacije u kontekstu izraelsko arapskog sukoba. Ne samo da se stvorio lažan osjećaj neposredne opasnosti od masovnog uništenja već se ujedno i iskrivila slika Holokausta na način da su banalizirana iskustva žrtava i preživjelih. U tom kontekstu, britanski povjesničar Hugh Trevor - Roper naglasio je značenje suđenja u okviru izraelsko – arapskog sukoba i istaknuo da se o ovim događajima rijetko govorilo bez da ih se stavilo u tzv. arapsko nacističku dimenziju.¹²⁵

5.1.2. *Njemačka*

Njemačka je bila sljedeća zemlja nakon Izraela koja je doživjela najizravniji utjecaj suđenja te se borila s ostavštinom Eichmanna i genocidom koji je pomogao organizirati s drugim nacističkim dužnosnicima. Od kraja rata pa do samog suđenja, nije postojala intenzivnija rasprava o onome što se dogodilo a mnogima čak nije niti smetalo što u zemlji i dalje žive ubojice. Iako su nacistički progoni i masovno ubijanje Židova djelomično prodrli u svijest njemačkog naroda, nemoguće je tvrditi da je zapadnonjemačko društvo, na bilo kojoj razini, lako prihvatilo ovaj oblik suočavanja s prošlošću. Na takvu je situaciju utjecao i stav kancelara Adenauera koji je isticao da će ovo suđenje izazvati novi val protunjemačkog raspoloženja diljem svijeta i tako ponovno oživjeti užase iz prošlosti. On je omogućio integriranje bivših nacional-socijalista u novu, demokratsku Saveznu Republiku i radije preferirao ritualne izjave i velike geste u odnosu na detaljno ispitivanje prošlosti. Zbog takvog stava, mnogi su bivši nacisti uspjeli izbjeći kaznu te zadržati pozicije u pravosudnom i

¹²³ Zertal, 2000, 99 - 126.

¹²⁴ *Isto*, 106. Samostalan prijevod autora.

¹²⁵ *Isto*, 108 - 108.

državnom aparatu, a samim time, zato njemačke vlasti nikada nisu niti tražile Eichmannovo izručenje. Njemački sudovi pokazali su se izrazito popustljivima prema nacističkim masovnim ubojicama o čemu posebice svjedoči prethodno spomenuti podatak da je njemačka vlada bila upoznata s Eichmannovom lokacijom u Argentini te ju je odlučila ignorirati.¹²⁶ O situaciji u Njemačkoj pisali su i brojni novinski članci pa je tako primjerice *Jacksonville Journal* istaknuo kako Nijemci ignoriraju suočavanje s vlastitom prošlosti a *Kansas City Times* da će Eichmannovo suđenje zasigurno pomoći shvatiti užasne posljedice izbjegavanja odgovornosti.¹²⁷

Neposredno prije suđenja, svijest o nacističkoj prošlosti postepeno je počela prodirati u kulturu i to kroz objavljivanje *Dnevnika Ane Frank* u Zapadnoj Njemačkoj. Objava ove knjige izazvala je ogromne reakcije a dovela je i do produkcije drame temeljene na dnevniku, kao i filma koji je prikazan 1959. godine. Potrebno je spomenuti i dokumentarni film *Noć i magla* Alaina Resnaisa, koji je prikazan 1957. godine a govori o nacističkom progonu u okupiranoj Europi. Također, tijekom tih su godina veterani koncentracijskih logora počeli podizati spomenike i raditi na izgradnji studijskih centara a 1958. godine u Ulmu je započelo i veliko suđenje počiniteljima masovnih ubojstava. Iako se suđenje usredotočilo na zločine počinjene u baltičkoj regiji, ono je pomoglo otkriti koliko je ubojica još uvijek na slobodi a rezultiralo je i osnivanjem saveznog ureda za istraživanje i procesuiranje nacističkih zločinaca.¹²⁸

Imajući to na umu, primjećujemo da se Eichmannovo suđenje odvijalo u vrijeme kada je u zemlji došlo do djelomičnog porasta interesa za istraživanjem nacističke prošlosti. Pritom je važno spomenuti da je na ovo dodatno utjecalo opuštanje Hladnog rata što je Nijemcima omogućilo određeni stupanj slobode u kritičkom istraživanju nedavne prošlosti. O takvoj situaciji svjedoče i brojni novinski članci poput američkog židovskog časopisa *Midstream* koji je istaknuo:

„Ako govorimo o općem mišljenju, cijela tema je značajno izgubila na interesu javnosti nekoliko godina nakon kraja rata. No dramatično uhićenje Adolfa Eichmanna u Argentini pomoglo je oživljavanju opće brige za ovu strašnu temu, možda zato što se poklopilo s

¹²⁶ Cesarani, 2007, 332 - 334.

¹²⁷ Salomon, 1963, 247 - 259.

¹²⁸ Cesarani, 2007, 332 - 334.

povratkom interesa za cijeli posljednji rat, a posebno nastanak i propast nacističke Njemačke.¹²⁹

Suđenje je zaista bilo masovno popraćeno, novine su svakodnevno izvještavale o svim događajima a postojale su i kolumne s dopisima koje su bile pune duboko pogođenih i emotivnih odgovora. Zapadnonjemačka televizija prikazivala je snimke sa suđenja a istovremeno se počela emitirati i dokumentarna serija o Trećem Reichu koja je okupila čak sedamnaest milijuna gledatelja, odnosno 41 % cijele odrasle populacije. Pritom su posebice bili uzbuđeni mladi ljudi koji su do tog trenutka većinom bili zaštićeni od navedene teme od strane svojih roditelja i nastavnika.¹³⁰

Zbog povećanja svijesti o vlastitoj prošlosti, zapadnonjemačke škole odgovorile su na suđenje integriranjem ove teme u obrazovne programe čime je Eichmann postao lekcija iz povijesti. Ono je potaknulo objavu brojnih djela na ovu temu a organizirane su i izložbe koje su za cilj imale dokumentirati Eichmannovu karijeru te ga smjestiti u kontekst Trećeg Reicha. Suđenje je utjecalo i na objavu brojnih filozofskih rasprava među kojima se najviše istaknula već spomenuta knjige Hanne Arendt a velike je kontroverze 1963. godine izazvala i rasprava o drami *Predstavnik* Rolfa Hochhutha. Naime, ona se temeljila na dokazima sa suđenja o ponašanju Katoličke crkve i Vatikana pod papom Pijem XII. a ono što je posebno zanimljivo jest da su je mnogi smatrali spornijom čak i od knjige Arendt.¹³¹

Sve te aktivnosti objašnjavaju zašto su već tijekom 1961. godine ankete pokazale da 90-95 % Nijemaca zna za suđenje ili razumije o čemu se radi. Takva je situacija omogućila postepen napredak i promjene u odnosu njemačkog naroda prema svojoj prošlosti zbog čega je moguće tvrditi da su se najdalekosežnije posljedice Eichmannovog suđenja dogodile upravo na ovom području. Uz sve navedeno, obzirom da je njemački tisak prvi put nakon završetka rata počeo intenzivno izvještavati o suđenjima nacističkim zločincima, ono je ujedno dovelo i do uhićenja važnih figura kao što su Richard Baer, Franz Novak, Otto Hunsche, Hermann Krumej, Willy Zopf, Gustav Richter i Wilhelm Koppe.¹³²

¹²⁹ *Isto*, 334. Samostalan prijevod autora.

¹³⁰ *Isto*.

¹³¹ *Isto*.

¹³² *Isto*, 334 - 335.

5.1.3. Sjedinjene Američke Države

Utjecaj Eichmannovog suđenja nije bio ograničen na Izrael i Njemačku jer je i u američkom javnom diskursu učinkovito prekinuo godine šutnje o Holokaustu te omogućio da se pojavi jasna ideja o ovom događaju. Novine diljem zemlje počele su izvještavati o ovom događaju a ankete provedene u svibnju 1961. godine pokazale su da je 87 % javnosti čulo ili pročitalo neki podatak o suđenju. Posebno je zanimljiva informacija da je čak 80 % mladih pratilo događaje u Jeruzalemu što je dvostruko više od broja onih koji su naučili nešto o nacističkim zločinima u školi. Ovi rezultati postaju još značajniji kada se uzme u obzir da su tada bile aktualne teme poput Kubanske krize i lansiranja prvog svemirskog satelita, Sputnika.¹³³

Programi na mrežnoj televiziji ovu su temu doveli izravno u dnevne sobe ljudi na način koji nikada ranije nije bio postignut. Prikazivanje svjedoka na televiziji promijenilo je percepciju preživjelih, osjećaj njihove vlastite važnosti i tako im pomoglo u boljem razumijevanju onoga što se dogodilo. Zahvaljujući cijelom desetljeću televizijskih programa posvećenih toj temi, povijest koju su proživjeli sada se počela tretirati puno ozbiljnije dok je Holokaust uspostavljen kao moralna paradigma. Osim toga, osobna svjedočanstva preživjelih potaknula su Geoffreyja Hartmana da stvori jedan od prvih i najvažnijih arhiva *Fortunoff Video Archive for Holocaust Testimonies* na Sveučilištu Yale.¹³⁴

Samo nekoliko godina nakon suđenja, čitava je javnost imala pristup brojnim izvještajima, istraživanjima i dokumentima koji su rasvijetlili nacističku politiku prema Židovima. Za razliku od raspršenih dokaza u objavljenim zapisima Nürnberških suđenja, ove su knjige nudile ozbiljne analize Konačnog rješenja. Motivirani Eichmannovim suđenjem, brojni su romanopisci krenuli istraživati i obrađivati ove teme iz različitih perspektiva, primjerice kroz oči savezničkih vojnika koji su sreli preživjele u Europi nakon rata. Inspirirani su bili i filmski redatelji pa se tako već 1961. godine pojavio igrani film *Operacija Eichmann* dok je 1979. prikazana detaljnija verzija događaja oko njegova zarobljavanja u filmu *Kuća u ulici Garibaldi*. Veliku je prekretnicu tijekom 1970-ih godina predstavljalo i emitiranje televizijske serije *Holocaust* koja je, uzdrnavši cijelu generaciju ovom pričom, uvelike utjecala na razvoj kolektivnog sjećanja i korištenje pojma „Holokaust“.¹³⁵ Zatim, 1974. godine je

¹³³ *Isto*, 335 - 337.

¹³⁴ *Isto*, 338 - 339.

¹³⁵ Parvikko, 2021, 235

snimljen film *Čovjek u staklenoj kabini* Roberta Shawa a 2001. film *Amen* Costa Gavrasa. U međuvremenu je diljem svijeta snimljeno i niz dokumentarnih filmova o Eichmannu i njegovom suđenju a velika je pozornost posvećena i Konferenciji u Wannseeu. Jedan od primjera jest *Teorija zavjere*, dokumentarni film snimljen za BBC TV koji je bio emitiran na Dan sjećanja na Holokaust u Velikoj Britaniji 2001. godine. Dakle, suđenje je ponudilo narativni okvir koji je davao smisao inače nedorečenim događajima što se pokazalo kao prekretnica u američkom shvaćanju Holokausta.¹³⁶

6. ANALIZA SUĐENJA IZ FILOZOFSKE PERSPEKTIVE

Dosadašnja analiza Eichmannova suđenja iz povijesne perspektive pokazala je da, unatoč medijskom spektaklu koje je izazvalo, njegova stvarna važnost leži u razrješavanju prošlosti židovskog naroda i oblikovanju kolektivnog pamćenja. Međutim, osim povijesnog značaja ovog događaja, suđenje je otvorilo brojna filozofska pitanja o prirodi zla i odgovornosti pojedinaca unutar totalitarnog režima koji je omogućio provedbu masovnih zločina. Obzirom na ograničenja političkog i pravnog pristupa koja su se pojavila u razumijevanju zla počinjenog unutar nacističkog režima, ovaj je događaj nužno sagledati iz filozofske perspektive koja otvara širu raspravu o moralnim implikacijama koje nadilaze same povijesne događaje. Budući da pružaju dublji uvid u ljudsku prirodu i mehanizme koji omogućavaju pojavu zla u modernom društvu, moralna pitanja koja se ovdje nameću trebala bi pomoći u suočavanju s traumama ali i u interpretaciji povijesnih događaja.¹³⁷ Stoga, filozofska će analiza ponuditi odgovore na pitanja koja povijest često ostavlja otvorenima. Kako razumjeti zlo koje naprosto nije moguće svesti na jednostavne kategorije radikalne mržnje? Kako uklopiti zločine poput Eichmannovog u širi kontekst ljudske odgovornosti? Ovim se pitanjima ne nastoji samo pomoći u razumijevanju prošlosti već i ponuditi alate za suočavanje s izazovima u budućnosti.

Hannah Arendt, jedna od najutjecajnijih filozofkinja 20.stoljeća, svojom je analizom suđenja Eichmannu, posebno kroz koncept banalnosti zla, ponudila novu paradigmu za razumijevanje zločina i moralne odgovornosti u totalitarnim režimima. Svojom je interpretacijom uvelike promijenila način na koji promatramo Eichmanna te je izazvala brojne rasprave koje i danas oblikuju filozofsku misao. Stoga će u nastavku rada posebna pažnja biti posvećena Arendtinoj analizi Eichmannovog suđenja ali i utjecaju te kritikama na djelo

¹³⁶ Cesarani, 2007, 339 - 347.

¹³⁷ Vuger, D. *Inkubacija zla: zlo kao problem čovjekova mišljenja i prakse*. Synthesis philosophica, vol 32, 1. 2017, 51 - 66.

Eichmann u Jeruzalemu. Budući da je u svojoj analizi izrazila niz kritičkih stavova prema različitim aspektima suđenja, započet ćemo upravo razmatranjem njezinih primjedbi. Osim njezine interpretacije Eichmannovog ponašanja i cjelokupnog procesa, razmotrit će se i širi moralni problemi koji se odnose na promišljanje o prirodi zla i odgovornosti pojedinca unutar totalitarnog sustava.

6.1. Hannah Arendt i *Eichmann u Jeruzalemu*

Njemačko američka filozofkinja Hannah Arendt 1961. godine pratila je dio suđenja u Jeruzalemu i izvještavala za časopis *The New Yorker*. Odluku za sudjelovanjem na suđenju donijela je odmah nakon što je Eichmann uhvaćen jer je do tog trenutka, pišući djelo *Izvori totalitarizma*, već stekla značajno znanje o političkom utjecaju nacističkog režima. Dugo je promišljala o karakteru nacističkih zločinaca što je Karla Jaspersa navelo da zaključi kako će njezina reakcija na suđenje zasigurno biti negativna. Tako ju je u listopadu 1960. upozorio istaknuvši: „Suđenje Eichmannu neće ti biti ugodno. Bojim se da neće proći dobro. Strahujem od tvoje kritike i mislim da ćeš je, koliko kod moguće, zadržati za sebe.“¹³⁸ Unatoč njegovim upozorenjima, Arendt je objasnila kako si nikada ne bi oprostila da nije otišla vidjeti Eichmanna vlastitim očima jer zapravo nikada nije bila suočena s nacističkim zločincem lice u lice.¹³⁹

Arendt je potom na temelju suđenja napisala izvještaj *Eichmann u Jeruzalemu* koji je prvi put objavljen u veljači i ožujku 1963. godine u izdanju *Viking Pressa* u New Yorku. Dvije godine kasnije, izdano je prošireno izdanje kojim je ponovno istaknuta važnost ove studije a objavljeno je i petnaest novih poglavlja, Epilog te Post scriptum. Iako su se kasnije pojavili novi podaci o Eichmannu, Arendt je tvrdila kako oni nisu utjecali na njeno viđenje ovih događaja. Naime, u proširenom izdanju, ona upozna je svoje čitatelje s optuženikom, tužiteljstvom, obranom, sucima, optužnicom ali i samim okolnostima suđenja. Suprotstavljajući se tužiteljstvu koje je Eichmanna prikazalo kao idejnog začetnika Konačnog rješenja, autorica želi usmjeriti pozornost na to da se njegov najveći zločin sastoji u nepromišljenosti. Pritom ističe i glavne neuspjehe jeruzalemskog suda koji su osobito izraženi u kontekstu izricanja presude u Izraelu, problemu definiranja zločina protiv čovječnosti i prepoznavanju novog tipa zločinca. Ipak, za mnoge je njezina knjiga najviše ostala zapamćena po izrazu iz naslova „Izvještaj o banalnosti zla“ koji se odnosi na njen argument o konceptu novog oblika zla.

¹³⁸ Parvikko, 2021, 104. Samostalan prijevod autora.

¹³⁹ *Isto*, 105.

Bitno je istaknuti da njeno djelo nije utjecalo samo na svijest javnosti o suđenju već je ostvarilo dalekosežne posljedice u kontekstu razumijevanju Holokausta, kao i filozofske rasprave o prirodi zla i čovjekove odgovornosti. Stoga, njena je uloga u oblikovanju Eichmannove ostavštine neosporna a mnogi čak smatraju da je odjeknula snažnije od bilo čega što je Eichmann rekao ili napisao. Iako je izazvala ogromne kontroverze, milijunima je čitatelja uspjela približiti pitanje „Konačnog rješenja“ i izazvati brojne rasprave među intelektualcima. Uz to, više od 200 knjiga i članaka napisano je kao reakcija na njezino djelo te bi se moglo reći da je upravo ono, kao što to ističe i povjesničar Cesarani, označilo početak studija Holokausta.¹⁴⁰

6.1.1. *Problematici aspekti suđenja*

Glavni razlog zbog kojeg je Arendt uopće napisala ovaj izvještaj jest kako bi razmotrila u kojoj je mjeri sud u Jeruzalemu uspio zadovoljiti zahtjeve pravde. Upravo se stoga njezina rasprava uvelike oslanjala na analizu različitih problema i nepravilnosti koje su pratila suđenje. Uz to što je kritizirala činjenicu da se Eichmannu sudi prema retroaktivnim zakonima s Nürnberških procesa, imala je i značajne primjedbe na ovlasti jeruzalemskog suda te njihovo zanemarivanje nepravde u činu otmice. Ipak, prema njezinom se mišljenju najveći problem sastojao u samoj optužnici, koja je, kako kaže, temeljena na patnji Židova a ne zločinima koje je počinio Eichmann: „Na optuženičkoj klupi na ovom povijesnom suđenju nije pojedinac i nije samo nacistički režim, nego antisemitizam kroz čitavu povijest.“¹⁴¹

Istaknuvši da se Eichmannu nije sudilo kao pojedincu, Arendt je citirala riječi glavnog tužitelja Hausnera koji je smatrao da: „...se tek jedan jedini čovjek bavio gotovo isključivo Židovima, čovjek čiji je posao bilo njihovo uništenje, čija je uloga u strukturi jednog nepravednog režima bila ograničena na njih. Bio je to Adolf Eichmann.“¹⁴² Ona potom podsjeća da bi svako suđenje trebalo funkcionirati na pretpostavci da je optuženik nedužan sve dokle god se ne dokaže suprotno. U ovom se slučaju, Eichmanna smatralo krivim puno prije početka suđenja a dodatan problem sastojao se u preuveličavanju njegove uloge u Konačnom rješenju.¹⁴³ S ciljem da dodatno ukaže na ove aspekte, Arendt je komentirala uvodne riječi Hausnera te istaknula kako je: „takvom retorikom tužitelj dao glavni argument primjedbama na

¹⁴⁰ Cesarani, 2007, 325.

¹⁴¹ Arendt, 2020, 25.

¹⁴² *Isto*, 14.

¹⁴³ *Isto*, 197 - 198.

suđenje, argument da se suđenje ne vodi radi zadovoljenja pravde nego da se umiri želja, a možda i pravo žrtava na osvetu.“¹⁴⁴

Osim što je analizirala različite aspekte suđenja iz filozofske perspektive, Arendt se istaknula pored svih drugih novinara i izvjestitelja po tome što se usudila kritizirati ono što drugi nisu. Kao što je spomenuto ranije, Eichmannov je odvjetnik izrazio sumnju u nepristranost sudaca a Arendt se složila da je njihovo židovsko podrijetlo izrazito problematično za cjelokupan proces.¹⁴⁵ Budući da su Židovi bili žrtve, bilo bi ispravno prepustiti židovskom sudu da donese odluku ali zbog prirode zločina protiv čovječnosti, ona je smatrala da je pravdu ipak trebao izreći međunarodni sud. Iako je bilo govora o osnivanju međunarodnog suda, Arendt navodi kako se „Ben Gurion uvijek držao kao da ne razumije pitanje“ ili je pak ponavljao da „Izraelu ne treba zaštita nekog međunarodnog suda“.¹⁴⁶

Imala je nekoliko primjedbi i na izbor svjedoka od strane optužbe, ističući pritom kako je većina odabrana protivno pravilima dokazivanja. Preciznije, ona je smatrala da njihova svjedočenja nisu bila relevantna za konkretne Eichmannove postupke te su se više usredotočila na širu sliku nacističkih progona. Pritom se posebice protivila izboru svjedoka koji su bili poznati javnosti jer je smatrala kako su njihova svjedočenja bila neozbiljna te su više služila za obraćanje publici i povećanje medijske pozornosti. Također, osvrnula se i na brojne poteškoće s kojima se obrana suočila u ovom pogledu:

„Vrlo brzo se pokazalo da je Izrael jedina zemlja na svijetu u kojoj se nisu mogli saslušati svjedoci obrane i u kojoj neke svjedoke optužbe, one koji su svoje iskaze dali na prethodnim suđenjima, branitelj nije mogao ispitati. Bilo je to utoliko teže jer optuženi i njegov branitelj doista nisu bili u položaju pribaviti vlastite dokumente za obranu.“¹⁴⁷

Nadalje, Arendt je od samog početka suđenja naglašavala teatralnost koja je bila izražena u izgledu sudnice, ponašanju i govoru ključnih aktera: „...ma koliko se suci nastojali kloniti reflektora, bili su ondje, sjedili su na vrhu povišenog podija, okrenuti publici kao da je posrijedi nekakva predstava. Publika je trebala predstavljati čitav svijet i u prvih se nekoliko tjedana doista sastojala uglavnom od izvjestitelja novina i časopisa.“¹⁴⁸

¹⁴⁴ *Isto*, 239.

¹⁴⁵ *Isto*, 195.

¹⁴⁶ *Isto*, 248 - 249.

¹⁴⁷ *Isto*, 206.

¹⁴⁸ *Isto*, 13.

U takvoj atmosferi, imala je dojam da se rasprava doista odvija na pozornici, gdje „službenikov glasan povik prije zasjedanja ostavlja učinak podizanja zastora u kazalištu.“¹⁴⁹ Promatrajući prostor u kojem se suđenje odvijalo, u novoizgrađenom Bet Ha'am, Arendt je procijenila kako je on svjesno kreiran s ciljem da dodatno doprinese teatralnosti i posluži kao pozornica za predstavu koji su mnogi očekivali. Osim toga, ona je uočila i veliku želju izraelskog premijera Davida Ben Guriona da suđenje pretvori u spektakl koji bi poslužio kao pouka za čitavi nežidovski svijet. Neposredno prije suđenja je tako izjavio: „Želimo dokazati narodima svijeta kako su nacisti ubijali milijune samo zato što su Židovi i milijun djece, samo zato što su židovska djeca.“ Prema njezinom su mišljenju takve izjave, zajedno s pretjeranom teatralnošću, usmjeravale suđenje na pogrešan put.¹⁵⁰

Dramski aspekt suđenja prepoznala je i u brojnim svjedočanstvima preživjelih koji su podijelili strašna iskustva u koncentracijskim logorima. Imajući to na umu, primjećujemo da je Arendt izrazila sumnju prema onom najvažnijem aspektu suđenja koji je omogućio žrtvama da ispričaju svoje priče i time započnu oblikovanje kolektivnog pamćenja. Promatrajući suđenje iz pravne perspektive, Arendt je smatrala kako se njegov glavni zadatak mora sastojati u prevladavanju i ublažavanju traumatične prošlosti a ne njenom ponovnom proživljavanju. U tom je smislu kritizirala narativni pristup suđenja koji se u potpunosti fokusirao na žrtve, smatrajući pritom kako je time narušena ozbiljnost samog procesa jer se pravda nastojala postići kroz izražavanje emocionalnih osobnih priča. Prema njezinom mišljenju, umjesto da se suđenje odvijalo na discipliniran i objektivan način, ono je više nalikovalo sudskoj drami ili kazališnoj predstavi.¹⁵¹ Zbog svega navedenog, Arendt je zaključila da se suđenje uopće nije odvijalo između glavnog tužitelja i Eichmanna već između države i same ideje pravednosti.

Osobno se ne slažem s njezinim stavom jer su upravo emocionalni aspekti suđenja ostvarili najveći utjecaj, ukazavši pritom na moć kolektivne traume i važnost pamćenja. Zanemarivanjem emocionalne dimenzije, žrtvama bi bilo onemogućeno svjedočenje o svojim iskustvima dok bi svijet propustio priliku za razumijevanje onoga što se dogodilo. Ne samo da je ovim aspektom postignuta veća svijest o počinjenim zločinima već je ostvaren prvi korak prema oblikovanju kolektivnog pamćenja i sprječavanju ponavljanja takvih tragedija u budućnosti. Arendt je u pravu kada kaže da je suđenje imalo „dramatične“ elemente ali oni su se pokazali nužnima kako bi se šira javnost, ali i pravni sustav, suočili s razmjerima počinjenih

¹⁴⁹ *Isto*, 12.

¹⁵⁰ *Isto*, 17.

¹⁵¹ Felman, 2007, 179 - 181.

zločina. U tom smislu, čini se da je autorica propustila prepoznati značaj emocionalne dimenzije kao sredstva za postizanje dubljeg razumijevanja te usklađivanja pravne, moralne i društvene pravde.

6.1.2. Glavne karakteristike Eichmannova ponašanja na suđenju

Na prvi susret s Eichmannom, opisala ga je kao „čovjeka srednjeg rasta, mršavog, sredovječnog, proćelavog, lošeg zubala i kratkovidna, koji tijekom suđenja isteže mršavi vrat prema sudačkoj klupi (publiku neće ni jednom pogledati) i koji očajnički i uglavnom uspješno zadržava samokontrolu unatoč grču koji mu je iskrivio usne još davno prije početka suđenja.“¹⁵² Prva stvar koja ju je navela na dublje razmišljanje bila je njegova izjava da se ne osjeća krivim u smislu optužnice. Pitajući se u kojem se onda smislu smatra krivim, Arendt je otvorila pitanje koje ni obrana, ni tužiteljstvo, niti suci nisu postavili tijekom suđenja. Ističući kako je optužba bila pogrešna, Eichmann je izjavio: „Nemam nikakve veze s ubijanjem Židova. Ja nikada nisam ubio ni jednog Židova, ili nežidova uostalom – ja nikada nisam ubio ni jednog čovjeka. Nikad nisam izdao zapovijed da se ubije bilo Židova ili nežidova; jednostavno nisam to učinio.“ Zatim je istaknuo: „Tako se dogodilo...da to ni jednom nisam morao učiniti“ čime je pokazao da bi očito ubio čovjeka da se to od njega zahtijevalo.¹⁵³

Naime, Eichmann se smatrao krivim „samo“ za pomaganje i poticanje istrebljenja Židova a na suđenju se nastojao prikazati kao građanin koji vjerno poštuje zakon, obavlja svoje dužnosti i sluša nadređene. Arendt je naglasila i da je od strane šestorice psihijatarata proglašen normalnim dok je njegov odnos prema obitelji i prijateljima, procijenjen kao uzoran i empatičan. Jedan od psihijatarata je tako istaknuo: „U svakom slučaju, normalniji je od mene nakon što sam ga pregledao“ a drugi da „nije samo normalan, nego upravo uzoran.“¹⁵⁴ Kako bi se dodatno ukazalo na „pozitivnu“ stranu njegovog karaktera, opisan je trenutak u kojem mu je policajac, zadužen za njegovo mentalno stanje, ponudio na čitanje *Lolitu*, knjigu Vladimira Nabokova. Nakon čitanja, Eichmann je izrazio zgražanje te rekao: „To je zaista bolesna knjiga.“¹⁵⁵

Općenito govoreći, kada razmišljamo o ratnim zločincima, a posebno onima iz nacističkog razdoblja, skloni smo zamišljati izopačene i sadističke ličnosti s nezasićenim

¹⁵² Arendt, 2020, 13.

¹⁵³ *Isto*, 28.

¹⁵⁴ *Isto*, 31.

¹⁵⁵ *Isto*, 52.

nagonom za ubijanje. Kako onda pomiriti takvu percepciju s činjenicom da je Eichmann, kao jedan od njih, procijenjen kao normalan i uzoran građanin? Suočeni s ovom dilemom, suci naprosto nisu mogli povjerovati Eichmannu te su ga proglasili lažljivcem i čudovištem koje je bilo svjesno zločinačke prirode svojih djela ali se odbijalo suočiti s njima.¹⁵⁶ Mnogi su, uključujući i Arendt, procijenili da je glavna karakteristika njegova ponašanja na suđenju bila sadržana u stalnom ponavljanju istih fraza i klišeja koji su jasno ukazali da s njim nije moguće uspostaviti pravu komunikaciju. Bile su očite i brojne kontradikcije između izjava koje je dao policijskom istražitelju i onih koje je rekao na sudu. Primjerice, kada je objašnjavao zašto nije napredovao u SS-u, policajcu se pohvalio kako je učinio sve da ga pošalju u aktivnu vojsku, dok je na sudu pak tvrdio da je tražio premještaj s ciljem da izbjegne zločinačke dužnosti. Takve kontradikcije, zajedno s njegovim nepouzdanim sjećanjem, Arendt su navele da se zapita:

„Je li to školski primjer neiskrenosti, lažljiva samozavaravanja u spoju s nečuvenom glupošću? Ili je jednostavno slučaj vječnog zločinca koji se ne želi pokajati, koji sebi ne može priuštiti da se suoči sa zbiljom zato što je njegov zločin postao njezinim sastavnim dijelom?“¹⁵⁷

Zbog načina na koji je komunicirao, mnogima ga je bilo teško razumjeti dok je Arendt pak navelo da zaključi kako su: „svi mogli vidjeti da taj čovjek nije čudovište, ali bilo je teško ne pomisliti da je klaun.“¹⁵⁸ S ciljem da dodatno pojasni ovu tvrdnju, istaknula je sljedeće:

„Što ste mogli s čovjekom koji najprije izjavi, s velikom pompom, da je u svom potraćenom životu naučio jedno, naime da nikada ne treba prisegnuti, a zatim, nakon što mu je izrekom rečeno da, ako želi svjedočiti u vlastitu obranu to može učiniti uz prisegu ili bez nje, bez mnogo razmišljanja izjavio je kako bi radije svjedočio pod prisegom.“

Dakle, nakon što je uvjerio sud da je najgore što može učiniti izbjeći odgovornost i moliti za milost, Eichmann je učinio upravo to, ponašajući se pritom kao da uopće nije svjestan vlastitih nedosljednosti.¹⁵⁹

Nakon što je izjavio da su Hitlerove naredbe za njega imale snagu zakona, iznenadio je sve prisutne rekavši kako je cijeli život živio u skladu s Kantovim moralnim zapovijedima, posebice njegovom definicijom dužnosti. Zbog znatiželje ali i ogorčenja jer se usudio povezati

¹⁵⁶ *Isto*, 32.

¹⁵⁷ *Isto*, 54.

¹⁵⁸ *Isto*, 57.

¹⁵⁹ *Isto*.

svoje zločine s Kantovim učenjem, sudac Raveh zamolio ga je da objasni temeljne ideje ovog filozofa. Eichmann je uspio dati približno točnu definiciju kategoričkog imperativa i potom objasnio da je tijekom nacističkog režima naprosto bio prisiljen prestati živjeti u skladu s Kantovim načelima. U tom trenutku, on više nije bio gospodar vlastitih misli i postupaka te se podredio volji državnog aparata i djelovao sukladno načelima Hitlera, govoreći pritom samom sebi: „Postupaj tako da bi Führer, kad bi za njih znao, mogao tvoja djela odobriti.“¹⁶⁰

Svojim je ponašanjem na sudu, a posebice objašnjenjem kategoričkog imperativa i izjavom da je samo slijedio naredbe, Arendt naveo na razmišljanje o činjenici da je njemačko društvo godinama bilo zaštićeno od istine. Imajući to na umu, moguće je pitati se znači li to onda da su laži i praksa samozavaravanja naprosto postale ukorijenjene u Eichmannu? Budući da nije bio izravno odgovoran za ubijanje već samo za organizaciju transporta, ona se pita možemo li sa sigurnošću tvrditi da je bio svjestan vlastitih postupaka. Je li uopće bio u poziciji prosuđivati o strahotama svojih djela? Možemo li ga braniti zato što je samo slijedio naredbe? Nije li to isto kao da opravdavamo čin kriminalca tvrdeći da je djelovao prema onome što se statistički očekuje od njega? Trebamo li u takvim situacijama razmotriti i politički poredak u kojem se pojedinac nalazi?

6.2. Moć totalitarizma

Na samom početku svoje analize suđenja, Arendt je istaknula kako: „Pravda nalaže da se optuženoga tuži, brani i da mu se sudi te da se odgode sva druga naizgled važnija pitanja: „Kako se to moglo dogoditi?“ i „Zašto se dogodilo?“, „Zašto Židovi?“ i „Zašto Nijemci?“.¹⁶¹ Iako se na suđenju primarno trebalo raspravljati o Eichmannovim djelima, ovdje je važno sagledati i širi filozofski kontekst koji ni Arendt nije mogla zanemariti u svojoj analizi. Naime, u pokušaju interpretacije Eichmannove uloge, i sama se autorica fokusirala na utjecaj totalitarnog režima s ciljem da razmotri kako je moguće da osoba poput njega sudjeluje u tako strašnim zločinima.

Prema njezinom mišljenju, Eichmanna je naprosto nemoguće promatrati izvan okvira totalitarizma jer, ne samo da je njegov identitet oblikovan kroz taj režim nego je on i omogućio provedbu zločinačkih djela. Totalitarizam je pružio okvire u kojima pojedinci poput Eichmanna imaju mogućnost isključiti vlastiti unutarnji glas savjesti i činiti zlo bez osjećaja odgovornosti

¹⁶⁰ *Isto*, 130.

¹⁶¹ *Isto*, 13.

i krivnje. Bitno je razumjeti da on ne teži samo ovladavanju političke sfere već potpunoj preobrazbi čovjekove prirode koju potom ostvaruje putem terora i ideološkog pritiska. Takav režim počiva na totalitarnom vođi koji ukida državu i građansko društvo te uklanja svaku granicu između privatnog i javnog života s ciljem da ovlada masama i privatnom sferom ljudske egzistencije. U tom smislu, totalitarizam uništava filozofske, političke i pravne tradicije razumijevanja države te teži uspostavi vlasti na temeljima koji su u potpunoj suprotnosti s pojmom države kao takve.¹⁶²

Propaganda se smatra najvažnijim instrumentom totalitarizma jer se njezina glavna svrha očituje u dehumanizaciji i isključivanju pojedinaca iz stvarnog svijeta. Naime, stjecanjem potpune kontrole, kroz propagandni se sustav stvara „objektivni neprijatelj“ čije će uništenje, pod opravdanjem države, postati cilj cijelog društva. Upravo se objektivni neprijatelj može smatrati temeljnim obilježjem totalitarnih režima jer povezuje njegove različite aspekte, od ideologije i tajne policije pa do propagande i sustava logora. Kada propaganda preraste u indoktrinaciju, nasilje postaje sredstvo za ostvarenje ideoloških ciljeva a teror glavna bit vladavine. Totalitarizam je tako doveo do potpune mobilizacije njemačkog naroda, prisiljavajući pritom svakog pojedinca da zauzme izravnu ili neizravnu ulogu u službi birokratskog masovnog ubijanja. Postupcima poput ovih izbrisana je razlika između krivih i nedužnih te znatno otežana rasprava o odgovornosti i moralu uopće. Uključivši mnoge Nijemce u ovaj proces, nacistički je režim potvrdio da netko može djelovati kao običan građanin i brižan roditelj dok istovremeno sudjeluje u istrebljenju Židova kao da je u pitanju običan svakodnevni posao.¹⁶³

U kontekstu nacističkog režima, antisemitizam je postao široko prihvaćen zbog okruženja i stvarnosti koja je pritom bila oblikovana idejama totalitarnog vođe. Genocid je pak bio moguć zbog transformacije tisuće pojedinaca koji su prihvatili tu iskrivljenu stvarnost i tako omogućili nasilje.¹⁶⁴ Vrhunac i najgori aspekt te totalitarne dominacije pritom je bio izražen u postojanju koncentracijskih logora kao mjestima gdje bića nestaju kao da nikada nisu niti postojala. Logorski je sustav, kao što je Arendt istaknula, izbrisao trag iz čovjekova postojanja, oduzeo mu vlastitu smrt i pretvorio je u nešto anonimno.¹⁶⁵

¹⁶² *Isto*, 275 - 279.

¹⁶³ Merlio, G. *Hannah Arendt i Poratna Njemačka*. Sveučilište Sorbona, Pariz, 2007, 251 - 263.

¹⁶⁴ Busch, C. *Demonic Transitions How Ordinary People Can Commit Extraordinary Evil*. Amsterdam University Press, 2016, 50 - 82.

¹⁶⁵ Arendt, H. *Izvori totalitarizma*, Disput, Zagreb, 2015. 438.

Moralne norme koje usmjeravaju ljudsko ponašanje i pokreću čovjekovu savjest, u potpunosti su nestale tijekom nacističkog režima. Stvoren je fiktivni svijet u kojem je, zbog promjene ljudske prirode i uništenja svakog traga ljudskog dostojanstva, upotreba zdravog razuma gotovo u potpunosti onemogućena. Prema Arendt, upravo to se dogodilo Eichmannu koji je, slijepo se pridržavajući novog zakona zemlje utemeljenog na Hitlerovim zapovijedima, naprosto izgubio potrebu da osjeća i misli.¹⁶⁶ Imajući ovo na umu, moglo bi se reći da događaji počinjeni tijekom nacističkog režima predstavljaju udarac za etiku jer ukazuju da su pojedinci unutar totalitarnog režima lišeni moralnih vrijednosti i vrlina te imaju mogućnost postati radikalno zli. O moći totalitarizma i njegova utjecaja na ljude posebice svjedoči Eichmannovo ponašanje na sudu koje se temeljilo na brojnim klišejima, proturječnostima i nepromišljenosti. Ono je došlo do izražaja i u njegovoj obrani, gdje se primarno nastojao prikazati kao odgovoran i poslušan građanin koji je samo izvršavao naredbe drugih. U tom kontekstu, Arendt na primjeru Eichmanna ukazuje na snagu totalitarnih režima u dehumanizaciji običnih ljudi i njihovu pretvaranju u hladnokrvne ubojice.

Ovaj je poredak stvorio situacije koje su i danas izvan dosega ljudskog razumijevanja a njihovu apsurdnost pokušao je dočarati američki pjesnik Charles Reznikoff:

„SS-ovac je majci uzeo dijete iz ruku i dvaput je ustrijelio a zatim držao dijete u rukama. Iako je krvarila, majka je još bila živa i dopuzala je do njegovih stopala. SS-ovac se smijao i rastrgao dijete na komade kao kakvu staru krpu. U tom je trenutku naišao pas lutilica a SS-ovac se zaustavio da ga pogladi, izvadio je kocku šećera iz džepa i dao je psu.“¹⁶⁷

Iako totalitarni sustav svakoj zdravorazumskoj osobi djeluje apsurdno i monstrozno, bitno je razumjeti da je on zbog potpune preobrazbe čovjekove prirode iznutra savršeno normalan. Takvi režimi otkrivaju zločine koje nije moguće oprostiti ili kazniti, zlo koje je nemoguće objasniti jer je ukorijenjeno u sebičnosti i pohlepi. Izvršenje zločina se doživljava kao običan posao dok se normalizira ono što je po svojoj prirodi naprosto neshvatljivo. U takvom okruženju, čovjek gubi povjerenje u svijet koji ga okružuje ali i u sebe kao partnera vlastitih misli a upravo je to povjerenje nužno za njegovo iskustvo postojanja.¹⁶⁸ Stoga, za

¹⁶⁶ Arendt, H. *Totalitarizam*. Politička kultura, Zagreb, 1996. 72 - 90.

¹⁶⁷ Reznikoff, C. *Holokaust*, prev. Ivan Sršen, Sandorf, Zagreb, 2020. 26 - 27.

¹⁶⁸ Arendt, 1996, 238.

svakog od nas, ovo predstavlja poziv za preispitivanje okrutne prirode našeg svakodnevnog života ali i prepoznavanje banalnosti zla.

6.3. Rasprava o zlu

Totalitarizam je u Njemačkoj uspio sustavno dehumanizirati pojedince, iskorijeniti svaki trag individualnog razmišljanja te stvoriti društvo u kojem su moralne norme nestale a ljudi pretvoreni u poslušne izvršitelje zločinačkih naredbi. Zaintrigirana moći totalitarizma da transformira obične ljude u hladnokrvne ubojice, Arendt je počela razmišljati o radikalnom zlu, a promatrajući Eichmanna, svoje je ideje dodatno proširila na raspravu o banalnosti zla. S ciljem boljeg razumijevanja, u nastavku ćemo se kratko osvrnuti na filozofsku raspravu o prirodi zla, razmotriti njegove različite oblike ali i tradicionalna objašnjenja njegova postojanja.

Iako se zlo nalazi svugdje oko nas, čini se da nailazimo na velike poteškoće kada ga pokušamo definirati ili objasniti njegove uzroke. U najopćenitijem smislu, moguće je reći da se ono odnosi na svaki postupak i događaj kojim su živa bića ugrožena na fizičkoj ili psihičkoj razini.¹⁶⁹ Važno je razumjeti da se zlo ne može smatrati jednim problemom već skupom fenomena koji ugrožavaju život. To nije stvar već osobina djela ili događaja, a kao takvo, ono nije unaprijed određeno već se manifestirajući kroz različite oblike poput smrti i rata, prepoznaje kao zlo. U kontekstu filozofske rasprave, razlikujemo nekoliko vrsta zla pa se u tom smislu, fizičko ili prirodno zlo shvaća kao posljedica prirodnih nesavršenosti dok se metafizičko sastoji u nesavršenosti čovjekove naravi. Posljednje, a ujedno i najkompleksnije, jest moralno zlo koje obuhvaća čovjekove grijeha te proizlazi iz slobode ljudske volje.¹⁷⁰

Prema mišljenju Rousseaua, ova nas vrsta zla najviše užasava jer se sastoji u čovjekovom svjesnom ugrožavanju i uništavanju drugih. U tom je smislu istaknuo kako:

„Kod svog zla koje nas pogađa, više pozornosti posvećujemo namjeri nego djelovanju. Opeka koja padne s krova može nam više naštetiti, ali nas ne boli toliko koliko kamen koji baci netko tko nam želi zlo. Sam kamen može i promašiti, ali namjera nikad ne promašuje.“¹⁷¹

¹⁶⁹ *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. Datum pristupa: 27. 8. 2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/zlo>.

¹⁷⁰ Svendsen L. H. *Filozofija zla*. TIM press, Zagreb 2011. 77-78.

¹⁷¹ *Isto*, 78.

Vodeći se tim idejama, mnogi su filozofi zaključili da se moralno zlo treba shvatiti kao moguća odlika čovjekove slobode koja se sastoji u namjernom nanošenju patnje drugome.¹⁷²

Čovjek je oduvijek razmišljao o zlu i njegovim uzrocima, pitajući se pritom je li ljudska priroda inherentno dobra ili zla. U tom se kontekstu razlikuju četiri glavna tradicionalna objašnjenja o izvoru zla prema kojima čovjek može biti opsjednut zlom nadnaravnim silom, predodređen za takvo ponašanje, oblikovan utjecajem vlastite okoline ili pak slobodan birati hoće li činiti zlo.¹⁷³ Takva su razmišljanja vjerojatno proizašla iz potrebe da se objasni postojanje zla jer ako prihvatimo da je čovjek po prirodi zao, lakše je razumjeti zašto čini zla djela. U želji da objasne njegovu zlu prirodu, Hobbes je smatrao da se čovjek rađa zao, Montaigne je naglašavao njegovu prirodnu sklonost da čini strašna djela, dok je Machiavelli tvrdio da je uvijek vođen sebičnošću i potrebom da brine isključivo o sebi. S druge strane, za Rousseaua je čovjek inherentno dobar ali ga civilizacija čini nesretnim i nemoralnim čime zlo tumači isključivo kao ljudsku pojavu koja ne postoji izvan patnji civiliziranog čovjeka. Schelling je u ovoj raspravi zauzeo stajalište prema kojem je čovjekova sloboda istovremeno dobra i zla jer ovisi o njegovim odlukama i postupcima. Budući da je slobodan, čovjeka nije moguće jednostavno svrstati u kategoriju dobra ili zla jer sve ovisi o tome što će izabrati svojim djelima.¹⁷⁴

U cijeloj raspravi o ljudskoj prirodi, svakako se čini najsmislenijim reći da je čovjek prije svega slobodan te ima mogućnost birati između dobra i zla. Međutim, ako je čovjek zaista slobodan i sposoban donositi odluke, što ga onda navodi da svjesno čini zla djela? Ako ima mogućnost izbora, zašto bi odabrao zlo umjesto dobra? Zahvaljujući racionalnosti koja nam omogućuje ispravno razmišljanje, sva su zdrava ljudska bića sposobna razlikovati dobro od zla a samim time, i ispravno djelovati. Budući da su moralni principi sami po sebi jasni, čovjeku nije potrebna vanjska prisila da bi ih slijedio jer je sam svjestan njihove ispravnosti. Tako bi primjerice izjava „Ne smijem ubijati ljude“ trebala biti jednako razumljiva kao matematička tvrdnja „Dva i dva nisu pet“.¹⁷⁵

S ciljem da objasne kako je moguće da čovjek, unatoč tome što je svjestan ispravnosti postupaka, ipak bira činiti zlo, mnogi su se filozofi kroz povijest trudili pronaći adekvatno

¹⁷² *Isto*.

¹⁷³ *Isto*, 11.

¹⁷⁴ *Isto*, 72 - 77.

¹⁷⁵ Arendt, H. *O zlu*, Zagreb, Naklada Breza, 2003. 40 - 41.

objašnjenje. U tom smislu, neki su u svojim objašnjenjima naglašavali ulogu razuma, emocija i društva, dok su drugi isticali unutarnje konflikte zbog kojih čovjek popušta svojim sklonostima za činjenjem dobra. Primjerice, Sokrat je smatrao da osoba može činiti zlo jedino ako se nalazi u raskoraku sa samim sobom a u takvoj situaciji, ona svoja zla djela uopće ne smatra rezultatom vlastitog djelovanja. Njegova je ideja zasnovana na čovjekovoj sposobnosti razmišljanja i glasu savjesti koji ga podsjeća što je ispravno ali pritom priznaje da ona očito nedostaje ljudima koji ne strahuju od samo-preziranja. Ideja jest da:

„Ukoliko ste u raskoraku sa samim sobom, to je kao da ste prisiljeni svakodnevno živjeti i općiti sa svojim neprijateljem. Takvo što nitko ne može htjeti. Kada počinete zločin, živite sa zločincem, pa iako mnogi radije počine zločin nego da budu njegova žrtva, nitko ne želi živjeti sa zločincem, lopovom ili lažovom.“¹⁷⁶

U tom smislu, čovjek koji se nalazi u sukobu sa samim sobom, ima puno veću toleranciju prema vlastitim prijestupima te može podnijeti činjenje zlih djela bez gubitka integriteta.

Čovjek se ponekad može pronaći u situaciji u kojoj, iako nema stvarnu namjeru i želju biti zao, on ipak popusti iskušenjima i počini pogrešno djelo. Prema Kantu, takvi postupci nisu nužno odraz zle namjere već više slabosti pred vlastitim sklonostima iz čega proizlazi da takve osobe zapadaju u moralni apsurd i proturječnost s vlastitim razumom. Svjesnom promjenom uobičajenog moralnog poretka, pojedinac zanemaruje glas u sebi koji mu govori što je dobro, usvaja zle maksime i dolazi do onog što je Kant nazvao radikalno zlo. Osoba koja se tako ponaša, navodi Kant, zapravo najviše prezire samu sebe jer čini zlo iako je svjesna raskoraka između svojih djela i moralnih principa. Kako bi dodatno ukazao na važnost moralnog ponašanja, on je istaknuo da ovdje: „Nije riječ o brizi za druge nego za sebe, ne o poniznosti već o ljudskom dostojanstvu pa čak i ponosu. Mjerilo nije ni ljubav susjeda ni ljubav za samoga sebe, već samopoštovanje.“¹⁷⁷

Ako moralno ponašanje ovisi o odnosu osobe prema samoj sebi, čini se da onaj koji svjesno čini zlo, s vremenom naprosto gubi sposobnost razlikovanja dobra od zla. Slično je istaknuo i Sv. Augustin koji je tvrdio da: „Čovjek koji zna što je ispravno, ali to propusti učiniti,

¹⁷⁶ Isto. 55.

¹⁷⁷ Isto, 27.

gubi sposobnost razlikovanja dobra i zla; a čovjek koji ima moć da učini što je pravo, a to ne želi, gubi moć da radi ono što želi.“¹⁷⁸

Kako bismo razumjeli prirodu zla, potrebno je osvrnuti se i na koncept sjećanja, koji očigledno nedostaje onim najgorim zločincima. Naime, neki ljudi, suočeni s vlastitim zlim djelima, nastoje potisnuti sjećanje na zle postupke, kao da ih nikada nisu ni počinili. Ti se ljudi gotovo uopće ne sjećaju vlastitih zločina jer o njima nikada nisu razmišljali niti su preispitali njihovu ispravnost. Ovim se obrambenim mehanizmom štite od suočavanja s osjećajem krivnje te radije biraju zaborav čime još dublje zakopavaju vlastiti integritet. Nietzsche u tom kontekstu navodi kako pojedine osobe znaju potisnuti teško sjećanje i „maltretirati ga dok ne nestane jedini svjedok njihovih činova.“¹⁷⁹ S vremenom, netko tko redovito potiskuje svijest o vlastitim postupcima, postaje skloniji ponavljanju takvih djela u budućnosti te se privikava na taj obrazac. S ciljem da dodatno ukaže na opasnost potiskivanja teških istina, Nietzsche navodi kako: „Ništa što se uopće događa ne može se kao takvo odbaciti; ne bi to trebalo htjeti odbaciti, zato što je sve što postoji intimno povezano sa svime ostalim. Odbacimo li jednu stvar, odbacujemo sve. Odbačen čin znači odbačen svijet.“¹⁸⁰ Koncept sjećanja uvelike doprinosi raspravi o zlu jer pokazuje da: „Ukoliko odbijam sjećanja, zapravo sam spremna učiniti bilo što – kao što bi hrabrost bila bezgranična kada bismo, na primjer, odmah zaboravili iskustvo boli.“¹⁸¹

Zahvaljujući različitim definicijama i teorijskim pristupima, moralno je zlo moguće podijeliti u kategorije demonskog, instrumentalnog, idealističkog i glupog zla.¹⁸² Osoba čini demonsko zlo zbog njega samog, kontrole i užitka koje proizlazi iz tuđe patnje a većinom ga smatra beznačajnom epizodom koje se u budućnosti neće sjećati. Dok demonsko zlo nema drugog cilja osim sebe samog, instrumentalno se zlo temelji na postupcima u kojima osoba, ne znajući pritom da čini zlo, teži ostvarenju osobnih ciljeva. U tom smislu, ona daje primat onome što smatra subjektivno dobrim umjesto da pritom sagleda cjelokupnu situaciju i razmotri kako bi se njezini postupci mogli odraziti na druge ljude. Slično instrumentalnom zlu je idealističko zlo kod kojeg se osoba vodi idealima i vjeruje da čini objektivno dobro. Dakle, instrumentalno zao čovjek je svjestan zla ali ga namjerno čini ne bi li ostvario vlastite ciljeve dok idealistički zao čovjek doista vjeruje da čini dobro. Posljednji oblik je tzv. glupo zlo u kojem počinitelj

¹⁷⁸ *Isto*, 103.

¹⁷⁹ *Isto*, 97.

¹⁸⁰ *Isto*, 100.

¹⁸¹ *Isto*, 59.

¹⁸² Svendsen, 2011, 72.

zbog nedostatka kritičkog mišljenja, naprosto uopće na razmišlja o tome čini li dobro ili zlo. U kontekstu rasprave o zlu, najopasnija je čovjekova ravnodušnost i tendencija za odbijanjem procjenjivanja vlastitih postupka a upravo iz toga, proizlaze prepreke koje ne možemo ukloniti jer ih nisu stvorili razumljivi ljudski motivi. U toj posljednjoj skupini se sastoji ono što je Arendt nazvala banalnost zla.¹⁸³

6.3.1. *Zlo u Trećem Reichu*

Razmišljajući o modernim oblicima zla, Arendt navodi da je zlu potrebno pristupiti u njegovim vlastitim okvirima kako bi uvidjeli da u njemu ne postoji ništa božansko ili urođeno. Ona želi prekinuti vezu između dobra i zla i pokazati da zla djela nisu neizbježna ili predodređena već pripadaju sferi onih stvari koje su mogle imati drugačiji ishod. Događaji iz nacističkog perioda predstavljaju primjer istinskog zla kojeg nije moguće objasniti jer ono: „...uzrokuje nijemu stravu, kada sve što možemo reći jest: to se nije smjelo dogoditi.“¹⁸⁴

Prethodno je istaknuto da se prema Kantu radikalno zlo primarno odnosi na čovjekovu nesposobnost htjenja da prihvati moralni zakon. Budući da svaki čovjek može prepoznati vrlinu i ispravno ponašanje, onaj tko unatoč tome čini zlo, radije bira lagati samog sebe čime zapada u moralni apsurd.¹⁸⁵ Arendt od Kanta preuzima pojam radikalnog zla i koristi ga u kontekstu totalitarizma s ciljem da opiše apsolutnu moć koja sve ljude čini podjednako suvišnima. Radikalno je zlo svoj vrhunac doseglo tijekom nacističkog perioda gdje se zlo nije tumačilo kao kršenje zakona već kao način funkcioniranja društva a manifestiralo se kroz moć totalitarnog režima da čovjeka pretvori u stroj lišen karaktera i osjećaja. Međutim, to ne znači da Eichmann i drugi nacistički dužnosnici nisu imali moralne vrijednosti već su ih naprosto odlučili potisnuti u korist dužnosti i zakona. Imajući na umu Eichmannovu poslušnost, možemo reći i da su posjedovali određene vrline ali su ih pritom koristili na pogrešan način i doveli u odnos s nemoralnim djelima.¹⁸⁶

Imajući u vidu uvjete u kojima su zločini počinjeni, postaje jasno zašto pravna moć nije dovoljno snažna da se suprotstavi veličini zločina. Koncentracijski logori nisu samo ukazali na ljudsku sposobnost za činjenjem zla već su otkrili onu najgoru vrstu ljudske prirode za koju mnogi nisu niti vjerovali da postoji. Umjesto da se težilo razvoju civilizacije, nacisti su vratili

¹⁸³ *Isto*, 80 - 83.

¹⁸⁴ *Isto*, 35.

¹⁸⁵ *Isto*, 27.

¹⁸⁶ Barry, P. *Moral Monsters and the Mirror Thesis*, University of Illinois Press, 2009, 163 - 176.

društvo u stanje barbarstva koje je zahvatilo više ljudi nego ikad prije. Upravo je zbog toga nemoguće razumjeti Auschwitz kroz analizu stupnja okrutnosti ili usporedbu patnje jer to samo dodatno doprinosi tzv. monstruoznom obliku natjecanja. On simbolizira moralno zlo koje se razlikuje od svih drugih ratnih zločina, pokazujući pritom da ogromne zločine mogu počinuti osobe koje nisu nužno zle, i to bez jasnih motiva i namjera. Spoznaja da su i obični ljudi sposobni činiti takve stvari, otkriva nam da zlu volju ipak nije moguće tako lako prepoznati. Ovo je usko povezano s glavnom tezom Arendt koja tvrdi da u Auschwitzu nije zastrašujući samo stupanj zla već i činjenica da najveća zla mogu biti počinjena od strane naizgled najobičnijih ljudi.¹⁸⁷

Holokaust je bio moguć zato što su mase ljudi tolerirale ubijanja drugih te su se odrekle bilo kakve odgovornosti, vjerujući pritom da nisu izravno uključene u zločine. Bez obzira koliko se trudimo pronaći objašnjenje, nemoguće je zanemariti činjenicu da su pripadnici skupine morali biti voljni ubijati druge, i to često samo zato što su pripadali drugoj skupini. Svi su sudionici bili sposobni razlikovati dobro od zla ali su naprosto odlučili zanemariti te moralne principe kada se radilo o ljudima koji ih se „ne tiču“. Izgubivši doticaj sa stvarnošću, većina se ljudi u nacističkoj Njemačkoj udaljila od moralnih postavki koje su nekada smatrali neupitnima i tako omogućila navedene zločine.¹⁸⁸ Upravo se stoga Holokaust smatra ključnom prekretnicom u razmišljanjima o zlu jer postavlja standard za razumijevanje i osuđivanje svih budućih zločina dok istovremeno, svakog od nas trajno obvezuje na sprječavanje sličnih događaja u budućnosti.

Kao što je istaknuto, totalitarni su režimi uz pomoć propagande uspješno uvjerali ljude da su najveći zločini počinjeni iz plemenitih motiva i za dobrobit zajednice. Takvim oblikom manipulacije ljude se navelo da odbace vlastite moralne vrijednosti i zamjene ih zapovijedima svojih nadređenih. Mnogi su se nacisti zasigurno nalazili pred iskušenjem da ne ubiju, pljačkaju i sudjeluju u zločinima, no na kraju su ipak naučili kako odoljeti iskušenju da ostanu moralni.¹⁸⁹ Onaj tko je sposoban počinuti takvu vrsta zla, jasno pokazuje da odbija biti čovjekom jer ne želi razmišljati o onome što čini, čak ni nakon što je zlodjelo počinjeno.¹⁹⁰ Eichmann je pritom idealan primjer pojedinca čija je nedostatna svijest o vlastitim postupcima proizašla iz birokratskog pristupa i želje za napredovanjem. Činjenica da njegova zla djela nisu nužno bila

¹⁸⁷ Neiman, s. *Evil in Modern Thought: An Alternative History of Philosophy*, Princeton University Press, 2015. 250 - 258.

¹⁸⁸ Arendt, 1996, 32 - 48.

¹⁸⁹ Arendt, 2020, 142.

¹⁹⁰ Arendt, 1996, 79.

rezultat zle namjere, dodatno ukazuje na kompleksnost u razumijevanju modernih koncepata zla. Iako su mnogi promatrači pokušavali pronaći skrivene zle namjere, Arendt navodi da ključ za razumijevanje ovog zla leži u spoznaji da ono ne mora uvijek biti povezano s zlom voljom, već može proizaći iz banalnosti svakodnevnih postupaka.¹⁹¹

6.3.2. *Banalnost zla*

Holokaust je obuhvatio različite vrste ubojica, a Arendtina se analiza odnosi na onu kategoriju kojoj je pripadao Eichmann. Brojni su oni koji ne pripadaju ni instrumentalnoj ni idealističkoj slici zla a glavni je primjer svakako Eichmann za kojeg je Arendt istaknula:

„Pogodila me izražena plitkost počinitelja zbog čega je bilo nemoguće ući u trag neupitnom zlu njegovih postupaka do nekih dubljih razina korijena ili motiva. Nedjela su bila monstruoza, ali je počinitelj...bio sasvim običan, jednostavan, i niti demonski niti monstruozan. Nije bilo nikakvog znaka da ima čvrsta ideološka uvjerenja ili da krije određene zle motive, a jedina osobina vrijedna pozornosti koja se mogla pokazati u njegovom ranijem ponašanju, ponašanju za vrijeme suđenja i političkih saslušanja, bilo je nešto sasvim negativno: nije to bila glupost, već nepromišljenost. Problem s Eichmannom je bio samo to da ima mnogo takvih kao što je on, i da oni nisu bili ni perverzni niti sadisti, da su bili, i još uvijek su, užasno i zastrašujuće normalni. Prema našim pravničkim sudskim standardima i moralnim institucijama ta normalnost je bila daleko strašnija nego sve okrutnosti zajedno, jer je implicirala... da ovaj novi tip kriminalca... počinje svoja zlodjela pod takvim okolnostima koje gotovo onemogućuju da on zna ili osjeća da čini nešto loše.“¹⁹²

Dakle, jedan od glavnih problema kod razumijevanja Eichmanna proizlazi iz toga što nije posjedovao demonske osobine koje bi inače očekivali kod takvog zločinca. Ostavio je dojam osobe bez karaktera, motiva i ideala što je Arendt navelo da zaključi kako nije činio zlo radi njega samog ali i da je govorio istinu kada se prikazivao kao običan birokrat i mali dio u kotaču golemog stroja za istrebljenje. Dok su mnogi u Eichmannu očekivali vidjeti monstruoznog zločinca, ona ističe da on nije bio nikakav monstrum već običan birokrat koji je svojom mirnoćom i običnošću ostavio dojam normalnog i uzornog građanina. Prema njezinom mišljenju, on nije bio vođen ideologijom ili antisemitizmom a kriv je isključivo zbog odsustva savjesti i poslušnosti totalitarnom režimu koji je utjelovio nehumanost u zakonu. Kako bi

¹⁹¹ Neiman, 2015. 250 - 258.

¹⁹² Svendsen, 2011, 133.

preciznije objasnila takvu osobu, Arendt je razvila pojam o banalnosti zla kao novom, zastrašujućem obliku zla koje nije moguće objasniti ideološkim motivima ili sadizmom.¹⁹³

Fraza o banalnosti zla je otvorila brojna pitanja koja su za cilj imala istražiti jesu li nacisti uistinu bili monstruozi ili naprosto banalno zli. Sam pojam je razvila promatrajući način na koji je Eichmann koristio „nacistički jezik“ i opravdavao svoje postupke kroz odsustvo osobnih motiva za masovna ubojstva. Iako se Arendt ne posvećuje analizi odnosa između radikalnog i banalnog zla, čini se da je njezin cilj pokazati da se totalitarna indoktrinacija ne sastoji u stvaranju određenih uvjerenja već u uništenju sposobnosti mišljenja. Iz toga proizlazi da je banalno zlo više usmjereno na aktere te predstavlja posljedicu onog radikalnog zla koje je više usmjereno na sustav i odsutnost političnosti. Preciznije, dok se radikalno zlo odnosi na društveno strukturalne dimenzije i temelji na uklanjanju uvjeta potrebnih za život, banalno zlo više obuhvaća psihološke aspekte te podrazumijeva nedostatak sposobnosti razmišljanja.¹⁹⁴ Imajući ovo na umu, Arendt donekle možemo smatrati nasljednicom Rousseauove ideje o negativnom utjecaju društva na čovjekovu prirodu. Iako se čovjek rađa inherentno dobrim, to ne znači da njegova duša i moralne vrijednosti nisu podložne kvarenju. Arendt upravo tu ideju izražava kada govori o tome kako najveći zločini mogu biti počinjeni od strane ljudi koji nemaju očite oznake kriminalaca.¹⁹⁵

Kao što je Arendt istaknula u svom izvještaju, različiti su psihijatri Eichmanna procijenili kao posve normalnog građanina koji u svom djelovanju nije bio motiviran mržnjom prema Židovima ili sadističkom željom za činjenjem zla. Iako je sudjelovao „samo“ u transportu, on je bio upoznat s Konačnim rješenjem i aktivnostima provedenim protiv Židova te je stoga teško razumjeti kako nije bio svjestan odgovornosti koju je imao. U svojoj je posljednjoj izjavi na suđenju istaknuo da ne predstavlja čudovište već žrtvu i to zato jer se odrekao vlastitog mišljenja a samim time, i svake odgovornosti. Stoga, Eichmann je vrlo vjerojatno znao da je ono što radi pogrešno ali je odlučio na prvo mjesto postaviti karijeru i vjernost Hitleru. On samo slijedi zapovijedi, ne govori već dopušta da iz njega teče beskonačna bujica klišeja, jedini jezik koji je svladao je činovnički a klišeji i parole ga štite od brige da mora misliti.¹⁹⁶

¹⁹³ Arendt, 2020, 280 - 283.

¹⁹⁴ Svendsen, 2011, 137 - 140.

¹⁹⁵ Neiman, 2015, 303 - 304.

¹⁹⁶ Svendsen, 2011, 140 - 146.

Međutim, ukoliko se pak osvrnemo na njegove posljednje riječi u kojima hvali Njemačku, Argentinu i Austriju, itekako ga možemo smatrati idealistom i fanatikom što bi značilo da njegova zloba nije bila toliko banalna, koliko idealistička. Navedena se tvrdnja čini smislenom posebice ako uzmemo u obzir da njegov antisemitizam nije bio toliko izražen kao njegova snažna vjernost Vođi. Isto je moguće primijetiti i kod Rudolfa Hössa, zapovjednika Auschwitza koji se u svojoj autobiografiji opisao kao fanatični nacist te je priznao da je nakon rata shvatio stvari kojih prije nije bio svjestan. Istaknuo je da nikada nije loše postupao s zatočenicima ili ubio nekoga već je samo bio opsjednut s izvršavanjem vlastitih dužnosti kako bi se Auschwitzom moglo upravljati na najučinkovitiji način. Kao i Eichmann, smatrao je da izvršavanje zapovijedi predstavlja jedini moralno ispravan postupak.¹⁹⁷

Arendt je u ovom kontekstu najviše zaintrigirao upravo nedostatak kritičkog promišljanja koji pokazuje da je čovjek sposoban činiti zlo bez ikakvih motiva. Osoba čiji se postupci mogu svrstati u kategoriju banalnog zla, u stanju je učiniti zlo najvećih razmjera i pritom ga neprepoznati kao takvo. O opasnosti takvog ponašanja u svojim je zatvorskim bilješkama pisao Dietrich Bonhoeffer, njemački teolog i jedan od optuženika za sudjelovanje u atentatu na Hitlera. Naime, u odlomku *O gluposti* ističe:

„Glupost je opasniji neprijatelj dobru nego zlo. Može se negodovati protiv zla, ono se može otkriti, u slučaju nužde spriječiti silom, zlo uvijek u sebi nosi klicu vlastitog uništenja, jer u najmanju ruku kod ljudi za sobom ostavlja nelagodu. Protiv gluposti se ne možemo braniti....Osim toga je glupan, za razliku od zlikovca, potpuno zadovoljan samim sobom; da, on je još i opasan, jer ga se lako razljuti pa lako napada...Nikada ne smijemo pokušati glupana uvjeriti argumentima: to je besmisleno i opasno...Primjećuje se već u razgovoru s njim da nemamo posla s njim osobno, nego s krilaticama i parolama koje su njime potpuno ovladale. On je opsjednut, zaslijepljen, zloupotrijebljen i zlostavljan u čitavom svom biću. Na taj način učinjen bezvoljnim oruđem, on je u stanju učiniti svako moguće zlo i istovremeno nije u stanju prepoznati ga kao zlo.“¹⁹⁸

Iz navedenog citata primjećujemo da je Bonhoeffer istaknuo ono što je Arendt dvadeset godina kasnije nazvala banalnošću zla. Eichmann je djelovao baš poput takvog „glupana“ čija su individualnost, ljudskost i moć rasuđivanja, pod utjecajem totalitarnog režima, potpuno nestala. Totalitarno društvo svakog čovjeka smatra suvišnim i zamjenjivim te ne samo da ga

¹⁹⁷ *Isto*, 146 - 156.

¹⁹⁸ *Isto*, 137.

eliminira kao pravnu osobu oduzimajući mu građanska prava, već ga eliminira i kao moralnu osobu. U takvim okolnostima, pojedinac prolazi kroz proces dehumanizacije u kojem gubi vlastitu osobnost i samom sebi postaje nešto sumnjivo i strano. Zbog ugroženosti svoje ljudske prirode i moralnih vrijednosti, on gotovo da gubi sposobnost za razlikovanjem dobra i zla ali i mogućnost za razumijevanjem ljudskog ponašanja uopće. Obzirom da uz odsutnost mišljenja, njihove vrijednosti ne ovise o vlastitoj savjesti već utjecaju države, djelovanje takvih je pojedinaca moguće opisati kao ravnodušno i lišeno osobne odgovornosti.

U takvoj situaciji postaje nejasno kako uopće procijeniti čovjeka oslobođenog sposobnosti mišljenja i potrebe za razlikovanjem dobra i zla. Odsutnost tih elemenata je neizbježno povezana s nedostatkom sjećanja a kao što je već istaknuto, bez sjećanja, ništa ih više neće moći zaustaviti u daljnjem djelovanju. Za ljudska je bića izuzetno važno da promišljaju o svojoj prošlosti, tragaju za dubljim značenjem i korijenom određenih problema ili iskustava. Takva razina samosvijesti omogućuje postizanje ravnoteže koja čovjeka čini manje podložnim pogrešnim iskušenjima. Upravo nedostatak sposobnosti mišljenja i pamćenja vodi prema onom najgorem obliku zla koje nema granica a rezultira ekstremima nezamislivim zdravorazumskom čovjeku.¹⁹⁹ Ovakve promjene ne samo da utječu na međuljudske odnose već ponajviše pogađaju samog pojedinca, onemogućavajući mu pritom da nastavi živjeti sa samim sobom.

Dakle, prema Arendt, Eichmann nije mislio samostalno, niti se trudio sagledati situaciju iz perspektive drugih već je slijepo slijedio zapovijedi. Obzirom da su se zbog ovisnosti o zapovijedima drugih, njegove misli mijenjale svakim trenutkom, Eichmann je kriv prvenstveno zato što nije imao hrabrosti misliti za sebe. Pritom je važno razumjeti da između mišljenja i savjesti postoji važna povezanost jer se nakon činjenja zla, javlja osjećaj koji sprječava ponavljanje istih radnji. Upravo je stoga sposobnost kajanja nužna kako bi osoba prepoznala vlastito zlo i ostvarila potpunu moralnu samospoznaju. Samim time što Eichmann nije postigao samospoznaju te nije priznao vlastitu krivnju, on je ujedno dokazao da nije uspio zadržati dio svoje ljudskosti koja bi mu pružila mogućnost da ponovne postane članom moralnog društva.²⁰⁰

Iako je Arendtina interpretacija uvelike utjecala na samo poimanje zla, ne smijemo zanemariti slične ideje njenih prethodnika. Primjerice, Sokrat i Platon su smatrali da osoba čini zlo zbog nedostatka instinkata za procjenu dobrog dok je Aristotel pak tvrdio da čovjek koji je

¹⁹⁹ Arendt, 1996, 50 - 62.

²⁰⁰ Svendsen, 2011, 174 - 181.

istinski shvatio što znači dobro, nikada ne bi činio zlo. Naglašavajući sličnosti između gluposti i zla, Baudelaire je istaknuo da: „Nema nikakvog opravdanja za onog tko je zao, ali je vrijedno znati jesmo li zli. A najneoprostiviji od svih poroka je kad se čini zlo iz gluposti.“²⁰¹ Zatim, u duhu filozofije apsurdna, Camus je smatrao da: „Zlo koje se javlja u svijetu, gotovo se uvijek pripisuje neznanju, a dobra volja može prouzročiti gotovo isto toliko nesreća kao i zlo, ako ga ne određuju znanja.“²⁰² Ovo su samo neki od primjera koji pokazuju da teze o banalnosti zla ne ovise o pogrešnom mišljenju već njegovom potpunom odsustvu. Upravo stoga, mnogi autori „glupost“ smatraju puno opasnijim neprijateljem dobru nego zlo jer se od njega ne možemo braniti.

6.4. Pitanje odgovornosti i krivnje

Ako totalitarizam stvara uvjete za pojavu radikalnog i banalnog zla, kako onda pristupiti pitanju individualne i kolektivne odgovornosti? Može li se uopće opravdati postupke onih koji su djelovali pod režimom koji je sustavno dehumanizirao ljude? Nije li to isto kao da pokušavamo opravdati čin krađe u uvjetima siromaštva? Eichmannovo je suđenje Arendt dalo povod za razmišljanje o krivnji i odgovornosti a pritom je priznala da postoje značajni problemi prilikom njihova određivanja. U tom je smislu istaknula kako:

„Ono što su ovi procesi razotkrili nije samo komplicirano pitanje osobne odgovornosti, nego otvoreno očitovanje kriminalne krivnje, a lica onih koji su činili najbolje što su umjeli, ili, prije bi se reklo, najgore, kako bi izvršavali zločinačke naredbe, još su se uvijek razlikovala od lica onih koji su u jednom zakonski osiguranom zločinačkom sustavu manje bili poslušni nego što su po svojoj volji postupali sa žrtvama određenim za ubijanje.“²⁰³

Dakle, glavne poteškoće proizlaze iz činjenice da je zločinački režim omogućio pojedincima da djeluju u uvjetima u kojima nisu bili svjesni svojih nedjela. Unatoč tome, Arendt naglašava da ljudska sposobnost za moralnim djelovanjem ostaje prisutna čak i u najtežim okolnostima. Iako totalitarizam nastoji potisnuti čovjekovu slobodu, on ne može u potpunosti eliminirati njegovu sposobnost za moralnim prosuđivanjem jer je ona neodvojivi dio ljudske prirode.

²⁰¹ *Isto*, 135 - 136.

²⁰² *Isto*.

²⁰³ Merlio, 2007, 258 - 259

Čovjek obično ne voli slušati o krivnji i prošlosti te radije želi prestati patiti i izaći iz bijede, on želi živjeti ali ne i razmišljati. Međutim, pitanje krivnje duboko je povezano s ljudskim dostojanstvom a uvelike utječe na njegov opstanak i samosvijest. Ako razmišljamo o odnosu između kolektivne i individualne odgovornosti, čini se smislenim reći da posljedice djelovanja neke države pogađaju kolektiv. Kolektivna krivnja pritom može postojati samo u smislu političke odgovornosti dok je moralno prosuđivanje rezervirano jedino za pojedinca. Obzirom da je način mišljenja u kolektivima nevjerovatno rasprostranjen, moralno se može prosuđivati samo kod pojedinca a nikad kolektiva.²⁰⁴

Upravo stoga mnogi smatraju, uključujući i Arendt, da kolektivna krivnja i odgovornost ne postoje jer, kada bi postojale, nitko nikada ne bi mogao biti ni potpuno kriv ni potpuno nevin. Prema njezinom mišljenju, ne postoji kolektivna krivnja već samo ona individualna jer kolektivna prikriva individualnu odgovornost i vodi opraštanju. Ljudi moraju preuzeti odgovornost za zločine i osvijestiti da zlo postoji unutar ljudske prirode jer sram i izbjegavanje razgovora predstavlja nepolitičan izraz. Međutim, to ne znači da ne postoji politička odgovornost koja postoji neovisno o postupcima pojedinih članova neke skupine. Politička odgovornost ne može se prosuđivati na temelju morala niti se može suditi na kaznenom sudu ali ju svaka vlada preuzima za djela i nedjela svojih prethodnika, kao što i svaki narod nosi odgovornost za postupke prethodnih generacija.²⁰⁵

Važno je razumjeti da spoznaja o vlastitoj odgovornosti predstavlja prvi znak buđenja političke slobode i unutarnjeg preokreta. Umjesto da guramo svoju odgovornost u stranu, kao slobodna bića moramo biti svjesni svojih mogućnosti jer gdje god je usvojena svijest o krivnji, lažne i nepravedne optužbe podnijet ćemo s mirom.²⁰⁶ Iako je, obzirom na strašne posljedice, svakom pojedincu teško preuzeti političku odgovornost, on je dužan sudjelovati u ispravljanju nepravde. Jaspers je tako istaknuo:

„Ali skloni smo, jer smo iste krvi, osjećati se pogođenima ako netko iz naše obitelji čini nepravdu, a stoga smo i skloni, ovisno o položaju i vrsti djela i onih koji su pogođeni nepravdom, ispraviti krivnju, iako moralno i pravno nismo odgovorni.“²⁰⁷

²⁰⁴ Karl Jaspers, *Pitanje krivnje: O političkoj odgovornosti Njemačke*, Zagreb, 2006. 16 - 34.

²⁰⁵ Arendt, 2020, 272.

²⁰⁶ Jaspers, 2005, 88 - 89.

²⁰⁷ *Isto*, 66.

U tom smislu, ukoliko demoniziramo nacističke zločine do te mjere da se smatraju neizmjerljivima, čini se da odgovorni pojedinci mogu postati nekažnjivi. Iako su mnogi tijekom nacističkog režima radije odlučili biti poslušni kako bi preživjeli, također su bili brojni i oni koji su ne samo podržavali zločinačke aktivnosti, već su u njima i uživali. Zbog navedenih problema, Arendt se ne pita samo kako zlo može biti banalno već kako obuhvatiti banalnost zla unutar pravnog okvira i kako zakon može očuvati značenje pojma čovječnosti. Osim toga, pita se je li sud zaista postigao pravdu i je li Eichmann doista kažnjen u punom smislu te riječi. S političke i pravne strane, kazna je sigurno izvršena no s moralne strane, savjest ostaje jedini pravi zakonodavac prema kojemu je svaka osoba osuđena trajno živjeti sa zločincem u sebi.²⁰⁸

Dakle, njezin cilj nije samo definirati zlo kao takvo već razmotriti njegovo pravno značenje nakon Holokausta. Arendt je svjesna da Eichmannovo suđenje nije odlučivalo samo o njegovoj krivnji već je pokušalo razumjeti i osuditi zločin bez presedana unutar discipline koja se temelji na presedanu. Općenito, kada razmišljamo o nacističkim zločinima, doista nam se čini da nije moguće odrediti odgovarajuću kaznu jer su ti zločini razbili pravni poredak. Ovim se događajem stoga nastoji ispitati koja je uloga pravne povijesti i sjećanja kada se presedani odbace i iznevjere ali i kako se sjećanje može iskoristiti za redefiniranje pravnog značenja kako bi ono što je bilo bez presedana, postalo presedanom.²⁰⁹

Protiv banalnog zla, kakvog je pokazao Eichmann, moguće je boriti se samo kroz individualnu moralnu potporu očitom zlu koje nije moguće opravdati političkim i pravnim poretkom. Banalnost zla, kako ga je Arendt opisala, proizlazi iz nesposobnosti pojedinca da prepozna i prihvati težinu vlastitih postupaka čime zlo postaje trivijalno a provodi se automatski, iz slijepe poslušnosti. Kako bi se suprotstavili takvom obliku zla, nije dovoljno osloniti se samo na političke ili pravne institucije jer one većinom ne uspjevaju u potpunosti obuhvatiti moralnu dimenziju zla. Stoga, u takvim slučajevima ključna postaje individualna moralna svijest i sposobnost svakog pojedinca da prepozna zlo i suprotstavi mu se. U tom smislu, borba protiv banalnog zla je moguća samo ako svaki pojedinac preuzme odgovornost za svoje postupke i pristane djelovati sukladno vlastitim moralnim uvjerenjima čak i kada su ona u suprotnosti s onim što nalaže država.

²⁰⁸ Arendt, 2020, 290.

²⁰⁹ Felman, 2007, 133 - 134.

6.5. Utjecaj teze o banalnosti zla na psihologiju

Utjecaj ideja Hanne Arendt očituje se u njihovom uzdizanju do znanstvenog okvira što je posebice izraženo u eksperimentu Stanleja Milgrama koji pruža uvid u ljudsku sklonost za slijepom poslušnosti autoriteta. Yaleov psiholog, inspiriran Eichmannovim suđenjem, zaključio je da će većina ljudi u situacijama u kojima su podložni autoritetu, slijediti upute bez dodatnog promišljanja, čak i ako to uključuje nanošenje boli drugima. Stoga je stvorio situaciju u kojoj su studenti vjerovali da „ispitanicima“ daju snažne električne udare svaki put kada ponude pogrešan odgovor na postavljeno pitanje. U stvarnosti, nije bilo nikakvih udara a glavni je cilj bio istražiti hoće li studenti poslušati naređenja autoriteta unatoč njihovoj nemoralnosti. Rezultati su pokazali da je većina studenata surađivala kada nisu mogli čuti ili vidjeti žrtve, broj se smanjio na 40 % kada su mogli vidjeti ispitanika a na 30 % kada su morali osobno staviti ruku ispitanika na metalnu ploču. Pojedini su se studenti čak okretali i govorili vrlo glasno kako bi mogli ignorirati žrtve i koncentrirati se na „zadatak“. Na kraju eksperimenta, studentima je otkriveno da su zapravo oni bili ispitanici a većina je pritom svoje ponašanje opravdala navodeći kako je samo izvršavala zapovijedi.²¹⁰

Dakle, eksperimenti su pokazali da je većina sudionika bila sklona izvršavanju zapovijedi kada su bili fizički udaljeni od svojih žrtava ali i da je prisustvo drugih ljudi dodatno pojačalo njihovu spremnost na poslušnost što je ukazalo na snažan utjecaj konformizma i grupnog pritiska. Samo je mali broj ispitanika uspio zadržati svoje osobne vrijednosti i oduprijeti se eksperimentu iz čega je Milgram zaključio da je poslušnost ukorijenjena u modernom društvu kroz odgoj, socijalizaciju i obrazovanje. Osim toga, ovaj je eksperiment potvrdio da je čovjek bez sadističkih motiva sposoban činiti okrutne radnje i pritom ih doživjeti kao rješavanje nekog praktičnog zadatka. Stoga, glupost koju Arendt spominje se ne odnosi na nedostatak inteligencije već nedostatak kritičkog razmišljanja koje je većinom rezultat konformizma. Rezultati istraživanja su pokazali da su sudionici naprosto prestali koristiti vlastiti razum ali i da nisu imali hrabrosti samostalno promišljati o danim zapovijedima. Baš poput Eichmanna, odlučili su slijediti zapovijedi i time pokazali ne samo da postoji važna poveznica između mišljenja i savjesti, već i da takva krivnja može obuhvatiti mnoge ljude, potencijalno i sve nas.²¹¹

²¹⁰ Svendsen, 2011, 156 -174.

²¹¹ *Isto*, 174 - 181.

Iako je Milgram postao poznat zbog poveznice s Eichmannovim suđenjem i radom Arendt, njegovi su se rezultati pokazali izrazito relevantnima za analizu različitih političkih režima poput totalitarizma. Pojedini su ga autori kritizirali zbog navodne oportunističke upotrebe Eichmannovog imena kako bi zauzeo važno mjesto u suvremenoj raspravi, no, čak i ako je svjesno iskoristio taj trenutak u povijesti za istraživanje ove teme, to svakako ne umanjuje važnost njegovih zaključaka.²¹²

6.6. Kontroverze i kritike Hanne Arendt

Već je istaknuto da je suđenje Eichmannu bilo popraćeno značajnom medijskom pažnjom ali i da je izazvalo brojne reakcije javnosti nakon njegove smrti. Pritom je bitno istaknuti da na te reakcije nije utjecalo samo suđenje već i Arendtina interpretacija samog događaja koju su mnogi smatrali problematičnom. Kritike na njenu analizu doista su bile brojne pa su joj tako neki zamjerali stereotipne komentare o Židovima, dok su drugi tvrdili da je u Eichmannu tražila pojedinca kojeg će moći uspješno uklopiti u svoju već razvijenu teoriju o totalitarizmu. Uz sve navedeno, osporavana je njezina teza o banalnosti zla koja je Eichmanna prikazivala kao običnog birokrata a ne ideološki motiviranog zločinca.

6.6.1. Pogrešna interpretacija Eichmanna

Nakon objavljivanja knjige, Arendt se suočila s brojnim kritikama koje su bile usmjerene na njezinu procjenu Eichmannova psihičkog stanja. Naime, kada je spominjala različite psihijatre koji su mu postavili dijagnozu, propustila je navesti izvore tih izvještaja te ih dodatno pojasniti. Umjesto toga, ona je zaključila da Eichmann ne predstavlja psihopata ili sadista već potpuno normalnu osobu bez drugih motiva osim marljivosti i želje za napredovanjem. Pritom je naglasila da se ta marljivost ne može smatrati kriminalnom jer, prema njezinom mišljenju, Eichmann zasigurno nikada ne bi ubio svog nadređenog s ciljem napredovanja u karijeri. Ona je smatrala da Eichmann naprosto nije bio svjestan onog što radi te da njegovi zločini nisu proizašli iz zle prirode već ravnodušnosti i bezobzirnosti.²¹³

S ciljem da objasni kako je Arendt pogrešno interpretirala Eichmanna, njezin je kritičar, izraelski povjesničar Yaacov Lozowick istaknuo:

²¹² Cesarani, 2007, 352 - 356.

²¹³ *Isto*, 340 - 350.

„Vrlo malo toga bilo je banalno kod Eichmanna ili bilo kojeg od njegovih suučesnika, a ono malo što je moglo biti pronađeno nije bilo relevantno za ono što su učinili. Arendtina početna točka bila je pogrešna. Iako je bila prvenstveno filozofkinja, napisala je povijesnu analizu - i to bez provjere svojih činjenica. Štoviše, izostavila je uzeti u obzir mnogo potencijalno relevantnih informacija. Iznad svega, njezin stav bio je rezultat ideoloških razmatranja, a ne pažljivog istraživanja.“²¹⁴

Među brojnim suvremenim kritikama njezine interpretacije, svakako treba istaknuti knjigu *Eichmann prije Jeruzalema. Neistraženi život masovnog ubojice*, njemačke filozofkinje Bettine Stangneth. Izrazivši veliki interes za ovu temu, odlučila je predstaviti sav dostupan materijal i detaljno komentirati Arendtinu interpretaciju Eichmanna. U tom kontekstu, one se slažu po pitanju presude te obje smatraju da je Eichmann bio zao i veliki lažov, a posebice kada je tvrdio da nije bio antisemit. Naime, Arendt nikada nije tvrdila da je njegov antisemitizam nepostojeći već da prema Židovima nije gajio toliku mržnju kao neki drugi nacisti. S druge strane, s ciljem da pokuša dublje razumjeti njegov antisemitizam, Stangneth je pak zaključila kako on nije bio zasnovan na religijskoj mržnji ili teorijama o židovskoj svjetskoj dominaciji već isključivo na domoljublju. Prema njezinom mišljenju, Eichmann je bio antisemit zato što je bio radikalni nacist a kao što je poznato, nacizam je naprosto neodvojiv od antisemitizma.²¹⁵

Iako ju je fascinirala njezina hrabrost u iznošenju vlastitih stavova te poticanju kritičkog promišljanja o složenim povijesnim pitanjima, Stangneth je ujedno smatrala da je Arendt uvelike pogriješila u opisu Eichmanna kao banalnog i nepromišljenog činovnika. Prema njezinom mišljenju, on je bio itekako svjestan svojih zločina što dovodi u pitanje Arendtinu tezu o banalnosti zla. Stangneth pritom navodi kako je Eichmann uspio zavarati čak i samu Arendt te u tom smislu nudi različite dokaze koji potvrđuju da je bio snažan antisemit ali i da je bio svjestan onoga što se događalo. Tako je primjerice citirala njegove riječi iz intervjua s Willemom Sassenom gdje je izjavio:

„Kažem vam ovo kao zaključak naših stvari - ja 'oprezni birokrat' to sam bio, da, doista. No, želio bih proširiti temu 'opreznog birokrata' pomalo na svoju štetu. Ovaj oprezni birokrat bio je i fanatični ratnik, boreći se za slobodu moje krvi, što je moje pravo rođenja, i kažem ovdje, baš kao što sam vam rekao prije. I oprezni birokrat, koji sam naravno bio, također je vodio i nadahnjivao me: ono što koristi mom narodu je sveti red i sveti zakon za mene. I sada

²¹⁴ Isto, 344. Samostalan prijevod autora.

²¹⁵ Berkowitz, R. *Did Eichmann Think?* Penn State University Press, 2014, 193 - 205.

želim reći... Nemam nikakvih žaljenja! Sigurno se neću pokloniti tom križu! Bilo bi previše lako, i mogao bih to učiniti jedino radi trenutnog mišljenja, da duboko žalim. Kažem vam, družice Sassen, ne mogu to učiniti jer nisam spreman to učiniti, jer se unutarne uzdržavam od toga da kažem da smo učinili nešto pogrešno. Moram vam iskreno reći da, ako bismo od 10,3 milijuna Židova koje je Korherr identificirao, ubili 10,3 milijuna, bio bih zadovoljan, i rekao bih, dobro, uništili smo neprijatelja.“²¹⁶

Velik dio ovih citata objavljen je 1960. u časopisu *Life* a potom ih je Stangneth nadopunila drugim citatima iz njegove autobiografije iz 1956. godine. Eichmann je ondje istaknuo kako se neće ispričavati zbog „marljivog rada“ na eliminaciji Židova iz Europe ali i da smatra kako se nije dovoljno iskazao na zadatku. U tom je smislu napisao: „I ja sam djelomično kriv za to što stvarna, potpuna eliminacija, možda predviđena od strane neke vlasti, ili koncepcija koju sam imao na umu, nije mogla biti provedena.“²¹⁷ Za Eichmanna je očigledno ideja rata bila sadržana u eliminaciji neprijatelja te ostvarivanju pobjede u „borbi među rasama“. Imajući ove informacije na umu, uočavamo da je Eichmann bio mnogo više od poslušnog birokrata ali i da je duboko razmišljao o svojim djelima.

Dok je Arendt smatrala da Eichmann nije bio glup već nepromišljen, Stangneth je tvrdila da to ne možemo prihvatiti jer se on nije slučajno pridružio nacističkoj stranci i u njoj našao smisao. Prema njezinom mišljenju, on je bio uvjereni nacist koji je povijest doživljavao kao natjecanje rasa u kojem Židovi moraju biti eliminirani. Iako možda nije gajio osobnu mržnju prema njima, snažno je vjerovao u rasnu ideologiju putem koje je i opravdavao svoje sudjelovanje u emigraciji i istrebljenju Židova. Više je puta izjavio da je spreman umrijeti za svoja uvjerenja, smatrajući se pritom ratnikom koji je spreman žrtvovati sve za pobjedu Trećeg Reicha. Međutim, ovdje je važno napomenuti da kada Arendt opisuje Eichmanna kao nepromišljenog, ona pritom misli na njegovu nesposobnost za sagledavanjem tuđih perspektiva. Njegova „banalnost“ je primarno sadržana u nedostatku sposobnosti da prepozna čovječnost u drugima te da vidi izvan svog ograničenog pogleda na svijet. Ta nepromišljenost mu je omogućila da počini najveće zločine u povijesti a kasnije i da traži razumijevanje od izraelskog ispitivača Avnera Lessa te pokuša opravdati koncentracijske logore navodeći da bi Židovi učinili isto nacistima.²¹⁸

²¹⁶ *Isto*, 197. Samostalan prijevod autora.

²¹⁷ *Isto*. Samostalan prijevod autora.

²¹⁸ *Isto*, 193 - 205.

Nadalje, Stangneth sljedeći problem prepoznaje u tome što Arendt istovremeno tvrdi da je Eichmann bio ideolog i nepromišljen što se čini pomalo proturječnim jer ideolozi obično nisu nepromišljeni. Arendt na ovo odgovara u svojoj knjizi *Izvori totalitarizma*, gdje ističe da ideologije uzdižu logičku dosljednost iznad svega pa čak i samog sadržaja ideje. Ideolog vodi ideološke implikacije do ekstrema logičke dosljednosti koja se drugim promatračima može doimati apsurdnom i nejasnom. Snaga njezine argumentacije stoga leži u tvrdnji da je suština totalitarnog ideološkog subjekta njegova potreba da slijedi logiku pokreta do najmračnijih zaključaka. U tom kontekstu, Eichmanna vidi kao ideologa ali ne nužno zbog privrženosti određenoj ideji već zbog njegove potrebe da pripada nekom pokretu i u njemu pronađe smisao. Bio je uvjereni pristaša ideološkog pokreta ali istovremeno i nepromišljen jer za njega naprosto nije postojala razlika između činjenica i fikcije.²¹⁹

6.6.2. *Negativni i stereotipni komentari*

Mnogi se kritičari, analizirajući Arendt i njezinu interpretaciju Eichmanna, često oslanjaju na njezine negativne komentare usmjerene prema Židovima. Naime, ona je u svom izvještaju jasno izrazila vlastito stajalište o ponašanju Židova i njihovog vodstva suočenog s nacističkim progonima. U tom se smislu ističe njezin negativan stav o izraelskom premijeru Davidu Ben Gurionu kojeg je smatrala gotovo totalitarnim vladarom te je tijekom cijelog suđenja sumnjala u njegove motive. Posebno je prezirala i glavnog tužitelja Gideona Hausnera kojeg je promatrala kroz prizmu tradicionalnog njemačko - židovskog prijevrtanja prema poljskim Židovima. Unutar ove se rasprave često spominje i pismo koje je 13. travnja 1961. poslala Karlu Jaspersu gdje je iznijela svoje dojmove o suđenju i pritom opisala glavnog tužitelja Hausnera kao „tipičnog galicijskog Židova, vrlo nesimpatičnog, stalno pravi pogreške. Vjerojatno jedan od onih ljudi koji ne zna nijedan jezik.“ Pismo je poslano samo nekoliko dana nakon početka suđenja a kritičari Arendt ga smatraju glavnim pokazateljem njezine želje da pronađe grešku u radu Hausnera.²²⁰

Kritizirala je i samu činjenicu da se suđenje odvija u Izraelu, navodeći kako je „interes zemlje za suđenje umjetno potaknut“ dok je izraelsku publiku opisala kao „orijentalnu gomilu koja bi se okupljala na svakom mjestu gdje se nešto događa.“²²¹ Svojim je stavovima doprinijela razvoju mita da je Ben Gurion naredio uhićenje Eichmanna s ciljem da pouči svijet o židovskim

²¹⁹ *Isto.*

²²⁰ Cesarani, 2007, 345. Samostalan prijevod autora.

²²¹ *Isto.* Samostalan prijevod autora.

stradanjima i opravda postojanje židovske države. Međutim, čak ukoliko je cijeli pravni proces doista i bio namješten, teško je sumnjati u ishod suđenja.

Osim toga, ona je smatrala da je pogrešno osuditi Eichmanna za zločine protiv židovskog naroda ili interpretirati Konačno rješenje kao rezultat dugotrajne mržnje prema Židovima. Za nju, genocid je predstavljao samo oblik totalitarne moći s univerzalnim posljedicama koje nadilaze židovsko stradanje. Zbog svega navedenog, Cesarani navodi da je Arendt imala više zajedničkog s Eichmannom nego što bi se moglo očekivati, budući da su bili jedini u sudnici koji su pozitivno promatrali njemačkog suca dok su tužitelja smatrali negativnom figurom. Stoga nije iznenađujuće da je samo nekoliko mjeseci nakon objavljivanja drugog izdanja *Eichmann u Jeruzalemu*, Arendt bila službeno osuđena od strane Vijeća Židova iz Njemačke. Istovremeno, Svjetski židovski kongres organizirao je ogorčeni simpozij o njezinoj knjizi, koji je rezultirao brojnim člancima protiv nje u različitim židovskim časopisima. Uz to, bliski prijatelji poput Kurta Blumenfelda i filozofa Gershoma Scholema, prekinuli su sve veze s njom, optuživši ju pritom za bezdušnost prema vlastitom narodu i zamagljivanje granice između žrtava i počinitelja.²²²

Iako su Arendtini komentari o Izraelu i Izraelcima ponekad bili stereotipni, pojedini autori navode kako bi oni trebali biti zanemareni. Primjerice, povjesničar Steven Aschheim priznaje da: „Ova velika kritičarka asimilacijske, buržoaske njemačke židovske zajednice dijeli mnoge od svojih osnovnih predrasuda“ a potom izjavljuje da su to ipak bile „privatne izjave koje nas ne trebaju previše zaokupljati.“²²³ Iako je u svom izvještaju kritizirala različite aspekte suđenja, njezine su predrasude bile izražene samo u privatnoj korespondenciji i stoga ih mnogi smatraju irelevantnima. Drugi pak smatraju da to ne znači da njezine predrasude nisu utjecale na interpretaciju Eichmanna, osobito kada se uzme u obzir njezino uvjerenje da Eichmann nije bio uvjereni antisemit poput drugih nacista. Uz to, Arendt je često vjerovala njegovim tvrdnjama, pa čak i kada je izjavio da se na čelu Konačnog rješenja našao sasvim slučajno, odnosno, samo zato što je napredovao a njegov je ured jedini bio zadužen za židovska pitanja. Cesarani stoga sugerira da bi suočavanje s Eichmannovim predrasudama također značilo i suočavanje s Arendtinim vlastitim predrasudama.

Felman pak naglašava da su mnogi pogrešno tumačili Arendt kada su je zbog njezinog kritičkog stava prema izraelskom zakonu i vladi nazvali anti-cionistkinjom. Prema njezinom

²²² *Isto*, 340 - 346.

²²³ *Isto*, 345. Samostalan prijevod autora.

mišljenju, ona nije imala namjeru osporavati cionizam već je samo suđenje promatrala kao prostor dramatičnog sukoba između zahtjeva pravednosti i zahtjeva političke moći. Zauzela je kritički stav u želji da sagleda različite aspekte samog procesa ali i da utvrdi je li suđenje planirano za vlastite političke i nepravne ciljeve. U tom kontekstu, jedino što je naglašavala jest da se suđenje trebalo fokusirati na zločinca a ne na žrtvu kako bi se izbjegao dojam nacionalističkog židovskog suđenja. Umjesto da se pažnja usmjeri isključivo na tragediju Židova, Arendt je smatrala da bi trebalo ispričati širu priču o totalitarnom režimu koji je omogućio zločine protiv čovječnosti.²²⁴

6.6.3. *Pokušaj uključivanja Eichmanna u teoriju o totalitarizmu*

Među brojnim academicima na koje je utjecala interpretacija Arendt bilo je i onih koji su smatrali da je unaprijed odlučila uklopiti Eichmanna u svoju teoriju totalitarizma. Primjerice, povjesničar Cesarani je tvrdio da Arendt nije slučajno putovala u Jeruzalem već je aktivno tražila taj novinarski zadatak s ciljem da ga poveže sa svojom teorijom o totalitarizmu. Preciznije, on je smatrao kako je njezina glavna namjera bila iskoristiti Eichmannov slučaj kao potvrdu svoje teorije o tome kako moderne države mogu omogućiti zločine poput genocida.²²⁵

Međutim, čak ako je Arendt svjesno pokušala uklopiti Eichmanna u svoju teoriju, to svakako ne umanjuje vrijednost njezina rada niti važnost njezinih zaključaka. Svojom je analizom pružila dublje razumijevanje mehanizama koji omogućuju zločine unutar totalitarnih režima a nacistička se Njemačka pritom nametnula kao primjer na kojem Arendt može ispitati svoje teze. Činjenica da je Eichmannovo suđenje potvrdilo mnoge od njezinih ideja ne umanjuje njihovu vrijednost već ukazuje da su njezini zaključci logična posljedica proučavanja tog povijesnog razdoblja.

6.6.4. *Kratko vrijeme provedeno na suđenju*

Jedan od važnijih prigovora sastoji se u činjenici da je Arendt u Jeruzalemu prisustvovala samo dijelu suđenja te je Eichmanna mogla vidjeti kako svjedoči svega nekoliko sati. Prema dostupnim podacima, znamo da je boravila u Izraelu mnogo prije nego što je suđenje uopće počelo te da je krajem svibnja 1961. godine otišla u Švicarsku sa suprugom. Nakon toga se ponovno vratila 10. lipnja i prisustvovala suđenju do 24. lipnja. Tijekom tog razdoblja, Eichmann je uglavnom odgovarao na jednostavnija pitanja i opisivao početak svoje karijere a

²²⁴ Felman, 2007, 135 - 168.

²²⁵ Cesarani, 2007, 340 - 350.

u trenutku kada je započela rasprava o Wannsee konferenciji, Arendt je već napustila Jeruzalem. Ne samo da nije svjedočila ovoj važnoj raspravi već je propustila i Hausnerovo unakrsno ispitivanje te Eichmannovu oštru obranu.²²⁶

Stoga, mnogi kritičari dovode u pitanje njezinu interpretaciju, navodeći pritom kako je njezin uvid u Eichmannov karakter proizašao samo iz promatranja njega kako šutljivo sjedi u svojoj kabini, slušanja nekoliko snimljenih isječaka njegovog ispitivanja te proučavanja transkripata i zapisnika suđenja koje joj je u New York poslao prijatelj Kurt Blumenfeld. Obzirom da je većinom bila prisutna tijekom one faze suđenja u kojoj je Eichmann bio pasivan, mnogima postaje jasno zašto ga je prikazala kao bezličnog i normalnog birokrata. Imajući to na umu, čini se pomalo nevjerojatnim da je iz tako ograničenih izvora nastala jedna od najutjecajnijih knjiga o nacističkom Holokaustu.²²⁷

Unatoč svim kritikama, činjenica je da je Arendtina knjiga imala veći utjecaj na oblikovanje Eichmannove ličnosti i ostavštine negoli samo suđenje po sebi. Njezina teorija o banalnosti zla i poslušnosti autoritetu uvelike je utjecala na istraživanja o nacističkoj Njemačkoj i progonu Židova te stoga, svaki pisac o toj temi danas piše u sjeni Arendt. U tom smislu, američki pisac Richard Cohen navodi kako: „Nijedna knjiga o Holokaustu ili bilo kojoj drugoj židovskoj temi nakon rata, nije privukla javnu pažnju koju je dobio *Eichmann u Jeruzalemu*.“²²⁸ Glavni razlog pritom ne leži u činjenici da je Arendt ponudila uvjerljiva objašnjenja Eichmannova ponašanja već u tome što je svojim idejama pomogla u razumijevanju modernog svijeta i snage totalitarnog režima da transformira čovjeka. Slično je istaknula i profesorica književnosti na sveučilištu u Jeruzalemu, Sidra DeKoven Ezrahi, koja je izjavila da je interpretacija Arendt bila „filter kroz koji su Amerikanci mogli konceptualizirati ono što je prije predstavljalo niz nerazumljivih činjenica.“²²⁹ Ne samo da je proširila svijest o genocidu nad Židovima, već je tu temu uspjela pretvoriti u moralni problem koji svakog pojedinca navodi na razmišljanje.

²²⁶ Isto.

²²⁷ Isto.

²²⁸ Isto, 349.

²²⁹ Isto, 342.

7. ZAKLJUČAK

Kroz ovaj smo rad pristupili analizi Eichmannova suđenja iz dviju perspektiva – povijesne i filozofske. Nastojali smo razumjeti ne samo okolnosti i tijek suđenja, već i dublje moralne implikacije koje su iz njega proizašle. U povijesnom su dijelu razmotreni dokazni materijali, ključne faze suđenja, svjedoci ali i ponašanje Adolfa Eichmanna. Poseban je naglasak bio stavljen i na pristupe Gideona Hausnera i obranu Roberta Servatiusa te način na koji su se postavili prema jednom od najznačajnijih suđenja u 20. stoljeću. Komentirajući različite novinske članke i reakcije društva, vidjeli smo i koliku je medijsku pažnju ovaj događaj zaista izazvao. Suđenje nije samo omogućilo javnosti da se suoči s istinom o Eichmannovim zločinima, već je poslužilo kao prijelomni trenutak u kojem su žrtve prvi put dobile priliku podijeliti svoja iskustva s čitavim svijetom. U tom kontekstu, Eichmannovo je suđenje omogućilo da se tisuće osobnih i dotad skrivenih trauma, prevedu u jednu kolektivnu i javno priznatu traumu. Ta nova kolektivna priča o Holokaustu govori o patnji žrtava ali i njihovom ponovnom pronalasku jezika te kao takva predstavlja stalan podsjetnik na ono što se dogodilo.

S druge strane, filozofska je analiza, posebice kroz prizmu razmišljanja Hanne Arendt, dala uvid u moralne dimenzije Eichmannova suđenja. Usmjerivši pažnju na etičke probleme koje je suđenje otvorilo, ona je uvidjela da Eichmann nije bio čudovište kakvim su ga mnogi zamišljali već je predstavljao običnog birokrata koji je izgubio svijest o vlastitoj odgovornosti i samo slijedio naredbe. Arendt nas je podsjetila da zlo nije uvijek radikalno u svom izvoru već da može biti banalno i proizaći iz nesposobnosti pojedinca da prepozna posljedice svojih djela. Njezina je teorija o „banalnosti zla“ otkrila da običan čovjek, kroz slijepu poslušnost i nedostatak kritičkog mišljenja, može postati sudionikom u nezamislivim zločinima. Arendt je proširila filozofske rasprave o prirodi zla i moralnoj odgovornosti te ukazala koliko vanjski faktori, poput totalitarnog režima, mogu utjecati na oblikovanje moralnog ponašanja. Prilikom razmatranja različitih aspekata ljudskog zla, postaje jasno da nam zlo nije strano već predstavlja mogućnost za svakog od nas. To ne znači da smo svi nužno zli već samo da kao slobodna bića, možemo ali i ne moramo postupati na taj način. Čak ukoliko prihvatimo da bi svaki čovjek pod određenim okolnostima bio u stanju nanijeti patnju drugome, to ne znači da bi svi to zaista i učinili. Dok nam ove ideje pokazuju da zlo nije rezervirano samo za sadiste, stvarni podaci iz prošlosti potvrđuju da je velik broj sudionika u istrebljenjima predstavljao sasvim obične ljude.

Iako su mnogi stručnjaci prepoznali važnost njezine interpretacije, ona je ujedno izazvala snažne kritike i potaknula rasprave koje traju i danas. Na temelju pojedinih kritika,

poput činjenice da je njezin boravak na suđenju bio relativno kratak te da nije dovoljno poznavala povijesni kontekst, moguće je reći da su određeni dijelovi njezine teorije bili pogrešni. No, unatoč tome, njezin je rad ipak značajno pridonio svijesti o Holokaustu, raspravama o zlu i odgovornosti te je po mišljenju mnogih, ostvario daleko veći utjecaj od svega što je Eichmann rekao.

Na temelju svega navedenog, moguće je zaključiti da suđenje Adolfu Eichmannu zaista predstavlja prekretnicu u razmišljanju, kako u povijesnom, tako i u filozofskom kontekstu. Ovaj je događaj označio kraj poslijeratnog razdoblja obilježenog zaboravom i šutnjom o strahotama Holokausta. Nakon godina tišine i nespremnosti za suočavanjem s prošlošću, Eichmannovo je suđenje pomoglo u razumijevanju događaja iz nacističkog razdoblja i potaknulo javnost na intenzivnije istraživanje ove teme. U tom je kontekstu, po prvi put u povijesti, suđenje poslužilo kao sredstvo za podučavanje lekcije iz povijesti. Važnost ovog suđenja leži u činjenici da je spojio pravnu, povijesnu i moralnu dimenziju u jedan proces u kojem su povijest i pravo progovorili kroz svjedočanstva žrtava i tako otvorili prostor za suočavanje s traumatičnom prošlošću. Pokazalo se da je krhkost ljudskog svjedočanstva najviše pridonijela značenju samog suđenja ali i njegovim dugoročnim posljedicama u kontekstu kolektivnog pamćenja. Suočavajući se s vlastitim traumama, žrtve su unijele emociju u pravni proces i omogućile razumijevanje strahota Holokausta na jednoj intimnoj razini čime je suđenju dana posebnu dimenziju. U tom smislu, ovo suđenje nije samo osudilo jednog čovjeka već je postavilo temelje za razvoj kolektivne svijesti o Holokaustu.

Kroz ovaj se rad pokazalo i da Eichmannovo suđenje nije moguće u potpunosti razumjeti ako ne sagledamo i filozofsku perspektivu. Ukoliko promatramo ovaj događaj samo kroz povijesnu perspektivu, čini se da zanemarujemo složena moralna, etička i filozofska pitanja koja su proizašla iz njega. Povijesna dimenzija nam je ponudila određeni kontekst unutar kojeg su se zločini dogodili dok nam je filozofija pomogla doći do dubljeg razumijevanja o tome kako su nacistički zločini mogli biti počinjeni u društvu koje je naizgled bilo civilizirano. U tom smislu, filozofija usmjerava povijesna istraživanja i potiče povjesničare da sagledaju različite etičke probleme koji proizlaze iz djelovanja pojedinaca. Odbacivanje jedne od tih perspektiva, značilo bi gubitak uvida koji su neophodni za razumijevanje prošlosti ali i za sprečavanje sličnih tragedija u budućnosti. Ovaj događaj ukazuje na nerazdvojjivost filozofije i povijesti u našem nastojanju da razumijemo ne samo prošlost, već i ljudsku prirodu te opasnosti koje iz nje proizlaze. Na kraju, možda je najopasnija poruka Eichmannova suđenja ta da zlo

često nosi masku svakodnevice a na nama je, kao pojedincima, da kritičko razmišljamo kako spriječiti ponavljanje strašne prošlosti.

8. LITERATURA I IZVORI

Bibliografija

1. Arendt, H. *Eichmann u Jeruzalemu : Izvještaj o banalnosti zla*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2020.
2. Arendt, H. *Izvori totalitarizma*, Disput, Zagreb, 2015.
3. Arendt, H. *O zlu*. Zagreb: Naklada Breza, 2003.
4. Arendt, H.. *Totalitarizam*. Zagreb : Politička kultura , 1996
5. Barry, P. *Moral Monsters and the Mirror Thesis*, University of Illinois Press, 2009.
6. Benn, D. *Perceptions of the Holocaust: Then and Now*, Royal Institute of International Affairs, 1995.
7. Berkowitz, R. Review of *Did Eichmann Think?*, by Bettina Stangneth. *The Good Society* 23, no. 2 (2014): 193–205.
8. Braun, R. *The Holocaust and Problems of Historical Representation*. Wesleyan University, 1994.
9. Busch, C. *Demonic Transitions How Ordinary People Can Commit Extraordinary Evil*. Amsterdam University Press, 2016.
10. Cesarani D. *Becoming Eichmann: Rethinking the Life, Crimes, and Trial of a "Desk Murderer"*, Tapa blanda, 2007.
11. Dean, Carolyn J. *The Moral Witness: Trials and Testimony after Genocide*. Cornell University Press, 2019
12. Felman, S. *Pravno nesvjesno : suđenja i traume u dvadesetom stoljeću*. Zagreb : Deltakont, 2007.
13. Felman, S. Theaters of Justice: Arendt in Jerusalem, the Eichmann Trial, and the Redefinition of Legal Meaning in the Wake of the Holocaust. *Critical Inquiry* 27, no. 2 (2001): 201–38
14. Gil, I. *The Shoah in Israeli Collective Memory: Changes in Meanings and Protagonists*. Oxford University Press, 2012.
15. Karl Jaspers, *Pitanje krivnje: O političkoj odgovornosti Njemačke*, Zagreb, 2006.
16. Keren, N. *Teaching the Holocaust in Israel*. Berghahn Books, 2000
17. Merlio, G. *Hannah Arendt i poratna Njemačka*. Anali Hrvatskog politološkog društva, vol 4, br1. 2007. 251 – 264.
18. Neiman S. *Evil in Modern Thought: An Alternative History of Philosophy*, Princeton University Press, 2015.
19. Parvikko, T. *Arendt, Eichmann and the Politics of the Past*, Helsinki University Press, 2021.

20. Reznikoff, C. *Holokaust*, prev. Ivan Sršen, Sandorf, Zagreb, 2020
21. Salomon G. *The End of Eichmann: America's Response*, The American Jewish Year Book, vol. 64, 1963.
22. Svendsen L. H. *Filozofija zla*. TIM press, Zagreb 2011.
23. Vuger, Dario. Inkubacija zla: zlo kao problem čovjekova mišljenja i prakse. *Synthesis philosophica* 32, br. 1 (2017): 51-66.
24. Yablonka H. Tlamin, M. *The Development of Holocaust Consciousness in Israel: The Nuremberg, Kapos, Kastner, and Eichmann Trials*. Indiana University Press, 2003, 1 – 24.
25. Zertal, I. *From the People's Hall to the Wailing Wall: A Study in Memory, Fear, and War*. University of California Press, 2000, 99 – 126.